

Центральноукраїнський національний технічний університет
Економічний факультет
Кафедра «Міжнародних економічних відносин»

«Допущено до захисту»
Зав. кафедрою МЕВ
д.е.н., професор
_____ Іван МИЦЕНКО
« ____ » _____ 2022 р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
за другим (магістерським) рівнем вищої
освіти

на тему

**«Ринок зернових культур в Україні, перспективи розвитку в контексті
забезпечення продовольством населення світу»**

Виконав здобувач вищої освіти
_ 2 _ курсу, групи МЕВ-21мз(1,4)
ОПП «Міжнародні економічні
відносини»
спеціальності 292 «Міжнародні
економічні відносини»
_____ Бендюк А.А.
« ____ » _____ 2022 р.

Керівник роботи
к.е.н., доцент
_____ Тетяна РЕШИТЬКО
« ____ » _____ 2022 р.

Рецензент _____ к.е.н., доцент

м. Кропивницький

АНОТАЦІЯ

Бендюк А. А. Ринок зернових культур в Україні, перспективи розвитку в контексті забезпечення продовольством населення світу. – Рукопис.

Кваліфікаційна робота на здобуття вищої освіти ступеня “магістр” за освітньо-професійною програмою “Міжнародні економічні відносини” із спеціальності “Міжнародні економічні відносини”. – Центральноукраїнський національний технічний університет. Кропивницький. 2022. – 106 с.

В роботі досліджено сучасні виклики забезпечення продовольством населення України та світу. Обґрунтовано конкурентні переваги вітчизняної продукції зернових культур на світовому ринку. Здійснено моделювання конкурентоспроможності української пшениці на міжнародних ринках. Виконано оцінку стану та ефективності виробництва зернових культур в Україні. Проаналізовано стан вітчизняного ринку зернових культур в контексті забезпечення населення країни та світу продовольством. Досліджено розвиток виробництва зернових культур в Кіровоградській області. Визначено шляхи стабілізації ринку зерна в Україні. Окреслено стратегічні напрями експорту вітчизняного зерна як запоруку вирішення проблеми забезпечення продовольством населення світу.

Ключові слова: зерно; ринок зернових культур, кон'юнктура зернового ринку; виробництво; експорт зерна, продовольство

ANNOTATION

Bendyuk A. A. Market of Grain Crops in Ukraine, Development Prospects in the Context of Providing Food to the World Population. - Manuscript. Thesis for obtaining Master's Degree on the educational and professional program "International Economic Relations" with the specialty "International Economic Relations". - Central Ukrainian National Technical University. Kropyvnytskyi. 2022. – 106 p.

The paper examines the modern challenges of providing food to the population of Ukraine and the world. The competitive advantages of domestic products of grain crops on the world market are defined. Modeling of the competitiveness of the Ukrainian wheat on international markets has been carried out. The state and efficiency of the production of grain crops in Ukraine has been assessed. The peculiarities of the domestic market of grain crops in the context of providing the population of the country and the world with food are analyzed. The development of the grain crops production in the Kirovohrad region has been studied. The ways to stabilize the grain market in Ukraine have been identified. The strategic directions of the domestic grain export have been outlined as a guarantee of solving the problem of providing food to the world population.

Key words: grain, grain market, grain market situation, production, grain export, food

ЗМІСТ

	Стор.
ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ КОНКУРЕНТНИХ ПЕРЕВАГ ВІТЧИЗНЯНИХ ЗЕРНОВИХ КУЛЬТУР НА СВІТОВИХ РИНКАХ	11
1.1. Сучасні виклики забезпечення продовольством населення України та світу	11
1.2. Конкурентні переваги вітчизняної продукції зернових культур на світовому ринку	26
1.3. Моделювання конкурентоспроможності української пшениці на міжнародних ринках	33
Висновки до розділу 1.	40
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ СТАНУ ВИРОБНИЦТВА ТА РИНКУ ЗЕРНОВИХ КУЛЬТУР В УКРАЇНІ	42
2.1. Стан та ефективність виробництва зернових культур в Україні	42
2.2. Аналіз вітчизняного ринку зернових культур в контексті забезпечення населення країни та світу продовольством	53
2.3. Розвиток виробництва зернових культур в Кіровоградській області	69
Висновки до розділу 2	75
РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ВІТЧИЗНЯНОГО РИНКУ ЗЕРНА ЯК ШЛЯХ ДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОДОВОЛЬСТВОМ НАСЕЛЕННЯ ДЕРЖАВИ ТА СВІТУ	77
3.1. Шляхи стабілізації ринку зерна в Україні	77
3.2. Стратегічні напрями експорту вітчизняного зерна - запорука вирішення проблеми забезпечення продовольством населення світу	87
Висновки до розділу 3	101
ВИСНОВКИ	103
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	107

ВСТУП

Актуальність теми. Виробництво зернових культур було і залишається пріоритетом вітчизняного аграрного ринку та всієї економіки України. Рівень розвитку зернового виробництва, стабільне й ефективне функціонування ринку зернових культур є головними важелями, що сьогодні визначають вирішення проблеми забезпечення продовольчої та національної безпеки держави.

Сприятливі природно-кліматичні умови, ресурсний та людський потенціал, вигідне географічне розміщення, родючі та високопродуктивні чорноземи України створюють всі умови для отримання стабільних урожаїв високоякісного зерна пшениці, кукурудзи, ячменю, жита та інших зернових культур. Вітчизняний зерновий ринок забезпечує продовольством потреби не лише внутрішнього споживання, а ще й багатьох країн світу. Україна є одним із провідних гравців на міжнародному ринку торгівлі зерновими культурами, щорічно збільшуючи обсяги виробництва та експорту. Вирішення продовольчої проблеми в сучасних умовах визначається головним чином рівнем розвитку зернового виробництва та стабільним й ефективним функціонуванням ринку зерна. Тенденція збільшення обсягів виробництва залишається актуальною протягом тривалого періоду, а у випадку подальшого фінансування аграріями новітніх технологій виробництва та зрощування на Україну очікує позитивна тенденція до збільшення виробництва й експорту зерна. Ринок зерна є складним механізмом, складовими якого виступають організаційні, правові та економічні інструменти, що забезпечують взаємодію та узгодження інтересів учасників цього ринку і регулюють виробництво, обмін, розподіл та споживання зерна. Тому дослідження тенденцій і проблем виробництва та експорту зернових культур сільськогосподарськими товаровиробниками та пошук шляхів її підвищення набуває особливої актуальності в контексті забезпечення продовольством населення країни та світу.

Отже, обрана тема дослідження, актуальна, має практичне та прикладне значення та є важливою для нашої держави.

Проблеми розвитку ринку зерна в Україні знайшли відображення у наукових працях Н. Є. Голомші, С. М. Кваші, М.М. Ільчука, О. А. Козак, І.А. Коновал, Ю. О. Лупенка, В. Я. Месель-Веселяка, В.В. Россохи, С.Г. Черемісіної, О. Г. Шпикуляка, О. М. Шпичака. Вони вказують на потребу в стабілізації та розвитку ринку зерна в Україні, значення ролі держави в цих процесах.

Проте, особливості функціонування ринку зернових культур в Україні вимагають подальших досліджень для розробки низки заходів щодо організації ефективного виробництва зерна з метою вирішення продовольчої проблеми населення України та світу, на що наголошується особлива увага в нашій роботі.

Мета роботи – оцінити сучасний стан ринку зернових культур в Україні, перспективи його розвитку в контексті забезпечення продовольством населення держави та світу.

Задачі дослідження. Відповідно до поставленої мети, у роботі були поставлені такі завдання:

- дослідити сучасні виклики забезпечення продовольством населення України та світу;
- обґрунтувати конкурентні переваги вітчизняної продукції зернових культур на світовому ринку;
- здійснити моделювання конкурентоспроможності української пшениці на міжнародних ринках;
- оцінити стан та ефективність виробництва зернових культур в Україні;
- проаналізувати вітчизняний ринок зернових культур в контексті забезпечення населення країни та світу продовольством;
- дослідити розвиток виробництва зернових культур в Кіровоградській області;
- визначити шляхи стабілізації ринку зерна в Україні;

- окреслити стратегічні напрями експорту вітчизняного зерна як запоруки вирішення проблеми забезпечення продовольством населення світу.

Об'єкт дослідження. Об'єктом дослідження є світовий та вітчизняний ринки продукції зернових культур, розвиток виробництва зернових та зернобобових культур в Кіровоградській області.

Предмет дослідження. Предметом дослідження є теоретичні та прикладні аспекти процесу пошуку перспектив розвитку ринку зернових культур в Україні в контексті забезпечення продовольством населення світу.

Інформаційне забезпечення проведених досліджень. Інформаційною базою під час виконання дослідження слугували законодавчі та нормативно-правові документи України, наукові праці вітчизняних та зарубіжних вчених і практиків у сфері розвитку світових та вітчизняного ринків продукції зернових культур, експорту зерна, публікації і наукові статті з періодичних видань, статистична інформація Державної служби статистики України, Головного управління статистики в Кіровоградській області, інформація мережі Інтернет.

Методи дослідження. В процесі виконання роботи використано наступні методи дослідження: абстрактно-логічний – для формулювання висновків; порівняльного аналізу – для зіставлення показників та виявлення тенденцій їх зміни; табличний – для наочного зображення отриманих результатів дослідження; статистичний – при визначенні варіації обсягів виробництва зернових культур; розрахунково-конструктивний – для розробки балансів зернових культур та обґрунтування їх прогностичних показників; монографічний – при деталізації сучасного стану та проблем функціонування зернового ринку України.

Теоретична та практична значимість отриманих результатів полягає у наступному:

- виявлено тенденцію значного зростання виробництва та експорту зернових культур в Україні;

- відзначено стійке нарощування пропозиції на ринку зерна, яка формується переважно за рахунок обсягів виробництва;
- розроблено прогноз обсягів експорту зерна України та прогнозний баланс зернових і зернобобових культур;
- запропоновано основні напрями підвищення ефективності зерновиробництва;
- досліджено кон'юнктуру світового зернового ринку та систематизовано пріоритетні заходи, що сприятимуть подальшому розвитку внутрішнього зернового ринку і зміцненню лідируючих позицій України на світовому зерновому ринку.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає в тому, що даний матеріал буде корисним для органів державного і галузевого управління при розробці пріоритетних заходів щодо підвищення конкурентоспроможності вітчизняного зерна на світових ринках.

Елементи наукової новизни. Набули подальшого розвитку методико-практичні аспекти щодо дослідження проблем зернового ринку та розробки напрямів стійкого розвитку зернового комплексу України.

Апробація результатів дослідження та їх публікація. Результати дослідження оприлюднені під час II міжнародної науково-практичної конференції «Глобальна безпека та асиметричність світового господарства в умовах нестабільного розвитку економічних систем» у Центральноукраїнському національному технічному університеті на кафедрі міжнародних економічних відносин (29 листопада 2022 року). Основні положення й результати дослідження опубліковано у статті «Роль України у вирішенні глобальної проблеми продовольства» в електронному Збірнику праць.

Структура роботи. Робота складається із вступу, трьох основних розділів, висновків, списку використаних джерел.

У першому розділі «Теоретичні основи формування конкурентних переваг вітчизняних зернових культур на світових ринках» досліджено

сучасні виклики забезпечення продовольством населення України та світу, обґрунтовано конкурентні переваги вітчизняної продукції зернових культур на світовому ринку, здійснено моделювання конкурентоспроможності української пшениці на міжнародних ринках.

В другому розділі «Аналіз стану виробництва та ринку зернових культур в Україні» дано оцінку стану та ефективності виробництва зернових культур в Україні, проаналізовано вітчизняний ринок зернових культур в контексті забезпечення населення країни та світу продовольством, досліджено розвиток виробництва зернових культур в Кіровоградській області.

У третьому розділі «Перспективи розвитку вітчизняного ринку зерна як шлях до забезпечення продовольством населення держави та світу» визначено шляхи стабілізації ринку зерна в Україні, окреслено стратегічні напрями експорту вітчизняного зерна як запоруки вирішення проблеми забезпечення продовольством населення світу.

Обсяг роботи. Робота викладена на 100 сторінках, вона містить 2 рисунки, 27 таблиць, список використаних джерел налічує 78 найменувань та викладений на 7 сторінках.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ КОНКУРЕНТНИХ ПЕРЕВАГ ВІТЧИЗНЯНИХ ЗЕРНОВИХ КУЛЬТУР НА СВІТОВИХ РИНКАХ

1.1. Сучасні виклики забезпечення продовольством населення України та світу

У світі постійно зростає кількість населення, змінюються й розширюються споживчі вподобання, створюючи дедалі більший попит на продовольство. Збільшуються глобальні обсяги виробництва всіх видів аграрної продукції. При цьому фактично жодна країна не здатна самостійно повною мірою задовольнити потреби внутрішнього ринку, тому посилюється роль міжнародної торгівлі як фактору досягнення продовольчого забезпечення. Свідченням цього є зростання світових експортних поставок сільськогосподарської продукції у натуральному та вартісному виразі. Незважаючи на загальну позитивну динаміку, проблема достатньої кількості продовольства для всього населення планети залишається невирішеною.

Потреба в їжі є однією з базових для кожної людини. Її задоволення на рівні держави «відбувається балансуванням внутрішнього виробництва та імпорту. Разом із тим одним з основних чинників розвитку світової економіки є стимулювання міжнародної торгівлі. Динаміка глобальної торгівлі продовольством у ХХІ ст. підтверджує загальну тенденцію її росту» [1].

Важливе значення має виявлення країн, що формують основний попит на агропродовольчу продукцію, адже вони виступають головною рушійною силою світової торгівлі. До числа «десяти найбільших імпортерів продукції сільського господарства належать Китай, США, Німеччина, Велика Британія, Японія, Франція, Нідерланди, Італія, Бельгія та Канада» [1]. Разом вони здійснюють половину світових закупівель сільськогосподарських товарів у грошовому виразі. Об'єднує ці країни належність до економічних лідерів свого «географічного регіону (Європи, Азії, Північної Америки), наявність значної частки населення з високим платоспроможним попитом, а також

традиційність у зовнішній торгівлі сильної орієнтації на поставки агропродовольчої продукції з-за кордону, що викликана особливими для кожної країни причинами.

Україна теж пов'язана з процесами забезпечення глобального попиту на продовольство, адже належить до помітних гравців на світовому ринку за рахунок стабільних експортних поставок зерна, насіння олійних, соняшникової олії та продукції переробної промисловості» [2, 3, 4, 5].

Основними ринками збуту вітчизняної агропродовольчої продукції традиційно виступають держави Азії, Африки та Європейського Союзу. Найбільшим попитом «вітчизняна аграрна продукція користувалася в Індії (1954 млн дол. США), Нідерландах (1279), Єгипті (1258), Іспанії (1025), Китаї (1016), Туреччині (930), Італії (776), Польщі (612), Ірані (528) та Білорусі (495 млн дол.). Ці основні десять країн-споживачів забезпечили українським експортерам 55 % доходів від загальної вартості поставок аграрної продукції на зовнішні ринки.

Вчені стверджують, із часом глобальний попит на усі види продовольства продовжить зростати» [6]. По-перше, триватиме збільшення чисельності населення планети. За прогнозами ООН очікується, що «чисельність населення у світі сягне 8,5 млрд у 2030 р., 9,7 млрд – у 2050 р., а в 2100 р. – 11,2 млрд осіб. Якщо ці прогнози реальні, то кількість продовольства для такої чисельності населення повинна у 2050 р., порівняно із сьогоднішнім рівнем, збільшитися на 60%. Крім того, на фоні певних успіхів протягом останніх двадцяти років щодо скорочення від 17 до 11% частки населення світу, яке хронічно голодує, нині маємо ситуацію, коли абсолютна кількість голодуючих зростає. Так, за даними ФАО абсолютна кількість людей, які недоїдають, зростає і складає більше 800 млн. осіб» [7]. По-друге, внаслідок «загального зростання доходів ще більше будуть різноманітними споживчі вподобання, на які значним чином впливатимуть популярні дієти та загальносвітові тенденції харчування. Зокрема, найкращі перспективи зараз у сегментах правильного здорового харчування та

органічної продукції. По-третє, до 2030 року ООН розраховує повністю подолати голод і недоїдання, тому має бути забезпечена потреба у достатньому раціоні харчування для понад 800 млн людей в усьому світі, яких це стосується зараз. У результаті людство буде вимушене більше виробляти і реалізовувати сільськогосподарської продукції» [7].

Оцінити точні масштаби збільшення попиту та потенційного зростання пропозиції на аграрну продукцію досить складно, адже вони формуватимуться вже в нових умовах з іншою кількістю населення, і впливатимуть на них не лише фактичне пропорційне зростання потреби, а й розвиток технологій виробництва, зберігання і переробки продукції, природно-кліматична ситуація в різних частинах світу, глобальна кон'юнктура аграрного ринку тощо.

Проблема продовольчої безпеки людства набуває в наш час особливого значення. Протягом останніх років «розширилося коло країн, де існують проблеми з продовольчим забезпеченням з різних причин: через військові дії, що призвели до порушення ланцюгів постачання продовольства (Сирія); політичну нестабільність і зростання цін на продовольство (Ємен); природні катаклізми (Філіппіни); неврожаї та посуху (ряд африканських країн). Обмежений доступ до продовольства, особливо до здорової їжі, спричиняє зростання кількості хвороб, високу дитячу смертність (5 млн дітей щорічно) і зумовлює вкрай низьку якість життя, провокує соціальну нестабільність. Усе це виводить проблему глобальної продовольчої безпеки на чільне місце і потребує зростання обсягів виробництва харчових продуктів на основі вдосконалення методів та підвищення ефективності виробництва, запобігання негативним екологічним наслідкам від ведення виробничої діяльності та впровадження дієвого механізму розподілу продовольства. Останнє, у свою чергу, залежить від можливості досягнення узгоджених дій всіх країн світу незважаючи на рівень їх продовольчого забезпечення.

Визнання на глобальному рівні проблеми продовольчої безпеки закріплено в міжнародних угодах щодо регулювання важливих складових

людської діяльності, а боротьба з хронічним голодом населення передбачена усіма стратегічними Цілями сталого розвитку, прийнятими Генеральною Асамблеєю ООН» [8], які адаптовані на національному рівні в багатьох країнах, зокрема і в Україні у 2016 році.

Протягом останніх десятиліть людство досягло помітних успіхів у збільшенні обсягів виробництва продовольства, зростанні середньодушового забезпечення продовольством, зниженні частки населення, яке голодує. Це було досягнуто завдяки узгодженим і спрямованим діям світової спільноти в питаннях: використання та захисту земельних, водних і лісових ресурсів планети; підвищення ефективності агропродовольчого виробництва та його ресурсоефективності; боротьби з бідністю; забезпечення тимчасових та надзвичайних потреб у харчових продуктах.

Однак протягом цього часу проявив себе комплекс нових явищ, який раніше не брався до уваги і який нині визначає сучасні тенденції у виробництві та споживанні продовольства поряд із традиційними чинниками. Ці чинники мають різно направлений характер, становлячи загрозу продовольчій безпеці, або, навпаки, створюючи нові можливості для її подолання. Серед «них»:

- посилення впливу зміни клімату та природних катастроф;
- зростання глобального попиту на продовольство у міру росту середньодушового рівня продовольчого споживання;
- зміна структури харчування в країнах, що швидко розвиваються, зокрема Китаю;
- зростання кількості людей з ожирінням, відсоток яких на всіх континентах, за винятком Африки, перевищує кількість голодуючих;
- перегляд підходів до так званого здорового харчування;
- швидке поширення хвороб, пов'язаних з їжею, та антимікробна резистенція;
- підвищення вимог до безпеки харчових продуктів;

- суттєве скорочення частки внеску сільського господарства в кінцеву продовольчу продукцію;
- зростання обсягів дружнього до навколишнього середовища сільськогосподарського виробництва, зокрема органічного;
- розвиток інфраструктури й логістики в сільському господарстві;
- стрімкий розвиток та впровадження інноваційних технологій в агровиробництво (біотехнології, Smart-технології)» [7].

Врахування цих чинників у подальших планах дій із забезпечення продовольчої безпеки важливе як на глобальному, так і на державному рівні, оскільки «підвищення рівня продовольчої безпеки окремої держави позитивно позначається й на глобальному рівні. При цьому розміри такого впливу визначаються як масштабами країни, так і обсягами її продовольчого експорту. Продовольча та сільськогосподарська організація ООН (ФАО) розглядає Україну як країну, що відіграє помітну роль у забезпеченні глобальної продовольчої безпеки. Україна знаходиться на першому місці у світі серед виробників соняшнику та соняшникової олії, а також входить до десятки лідерів на світовому ринку продовольства за окремими товарними групами, серед яких: ріпак і мед (3 місце), кукурудза, ячмінь (4 місце), пшениця (5 місце), соя (7 місце)» [9].

Для з'ясування, наскільки країна успішно вирішує «внутрішні проблеми продовольчої безпеки, в тому числі порівняно з іншими країнами світу, доцільно скористатися Індексом глобальної продовольчої безпеки (Global Food Security Index, GFSI), який дозволяє відстежити основні проблеми економічної доступності, фізичної наявності та якості продовольства за 113 країнами світу» [10].

Узагальнюючими «показниками GFSI є рейтинг та інтегральний індекс продовольчої безпеки, що формується на основі таких складових, як економічна доступність, фізична доступність та якість і безпека харчових продуктів.

Україна посідає останнє місце серед країн Європи у Глобальному індексі продовольчої безпеки та 71-е у світі за підсумками 2022 року серед 113 країн, хоч у 2021 році посідала 58-е місце. Про це свідчать дані звіту про Глобальний індекс продовольчої безпеки (Global Food Security Index, GFSI), підготованого Economist Impact за підтримки міжнародної науково-дослідницької сільськогосподарської компанії Corteva Agriscience» [7].

Розв'язана Росією війна «суттєво вплинула на стан продовольчої безпеки в Україні - країна посіла останнє місце в Європейському рейтингу (26 місце з 26)», — зазначили укладачі рейтингу.

За показником Доступність продуктів харчування Україна отримала 48,1 бал із 100 і посідає 93 місце у світі та 26 місце з 26 країн Європи. Найслабкішими чинниками за цією метрикою в країні є політичні та соціальні бар'єри, інфраструктура ланцюжка постачань, розвиток сільськогосподарських досліджень та стратегія доступу до продуктів харчування» [11].

Найгірший показник української продовольчої безпеки — «Сталість та адаптивність (43,5 балів із 100 можливих та 94 місце у глобальному рейтингу) — відображає суттєві проблеми стосовно доступу та управлінням водними ресурсами, а також недоліки в системі управління ризиками.

Єдиний показник, який демонструє кращу ситуацію — Фактор якості та безпечності їжі, за яким Україна отримала 71,3 бали із 100 можливих або 52 сходинку глобального рейтингу. За оцінками експертів, українці вживають достатньо якісного білку, а харчові продукти загалом є безпечні, хоч раціон середнього українця не відзначається різноманітністю.

Index of Economic Freedom міжнародної організації The Heritage Foundation, що характеризує дотупність їжі, розміщує нашу державу за цим показником на 133 позиції серед 187 країн світу. Для порівняння: Польща – 13037 дол. США на особу, Угорщина – 12239, Білорусь – 5237 дол. США на особу» [11]. Наступний показник – «мити на імпорт сільськогосподарської продукції, що вимірюється як середній тариф на весь сільськогосподарський

імпорт країни. Тут Україна досягла 85 балів в оцінці, на що вплинуло значення мита на рівні 9,2% (середньосвітовий рівень 15,1%).

Український ринок сільськогосподарської продукції є помірно захищеним, але більш закритим, ніж ринок промислової продукції. Середня ставка мита (режим найбільшого сприяння) для сільськогосподарської продукції становить 9,2 %, тоді як для несільськогосподарської – 3,8%. Вищий рівень захисту встановлюється для продуктів тваринного походження та молочних продуктів, а також зернових та цукру. Найменше захищаються ринки бавовни, кави і чаю, напоїв, олій та жирів, а також овочів та фруктів» [12].

Для порівняння: «в країнах ЄС, зокрема у Польщі та Угорщині, середня ставка мита для сільськогосподарської продукції на рівні 11,1%, у Білорусі – 11,3%. Динаміка цього показника значною мірою визначається посиленням інтеграційних тенденцій України, серед яких підписання Міжнародних угод про вільну торгівлю з 45 країнами світу, що передбачають скасування торговельних обмежень і мит у взаємній торгівлі між країнами, та активізація підготовки підписання подібних угод з іншими країнами (Туреччина, Китай, Ізраїль).

За показником наявності програм безпеки харчових продуктів індексна оцінка становила 75 % від максимального рівня, що перевищує середньосвітовий рівень на 9,5%. Таке досягнення зумовлено проведенням реформ у національному законодавстві у сфері побудови системи державного контролю, яка наблизила діяльність українських виробників продовольства до рівня європейських стандартів у зв'язку з необхідністю виконання Україною своїх зобов'язань в межах Угоди про асоціацію між Україною та ЄС [11].

Важливим стимулом розвитку продовольчого комплексу є «доступ до фінансування для фермерів, який оцінюється за шкалою 0-4, виходячи з діапазону фінансування фермерів. В Україні доступ фермерів до фінансування оцінено на рівні 2. Однак цей показник все ще відстає від

середньосвітового рівня – 2,5, хоча Уряд уже здійснив певні заходи в цьому напрямі. Це прийняття програм підтримки розвитку фермерського господарства, діяльність Українського державного фонду фермерських господарств, що надає фінансову допомогу фермерам для придбання техніки, обладнання, поновлення обігових коштів, у тому числі для придбання маточного поголів'я сільськогосподарських тварин тощо» [13].

Вирішення згаданої проблеми потребує інформаційного забезпечення у сфері виконання державних програм щодо доступу фермерів до фінансування. Відставання України «в GFSI за показником фізичної доступності продовольства зумовлено станом таких його складових індикаторів, як корупція й високий рівень політичної нестабільності (гірше за середньосвітовий рівень на 37,6% та на 35% відповідно), недостатнім розвитком сільської інфраструктури (нижче за середньосвітовий рівень на 17%).

Оцінка групи показників, пов'язаних з інфраструктурним забезпеченням (сільськогосподарської, дорожньої та портової інфраструктури) продовольчого комплексу також свідчить про відставання від середньосвітових показників. За даними рейтингу стан сільськогосподарської, дорожньої та портової інфраструктури оцінюється гірше за середньосвітовий рівень на 17%, 20,4 та 27,9% відповідно.

Натомість у групі референтних країн стан сільськогосподарської, дорожньої та портової інфраструктури значно вищий: у Польщі (70%, 50 та 75% відповідно), в Угорщині (71,3%, 75 та 50% відповідно). У Білорусі розвиток інфраструктури оцінюється однаково з Україною (41,7%, 25 та 25% відповідно). За даними Міністерства інфраструктури, у зв'язку з обмеженим фінансуванням майже 90% автомобільних доріг загального користування не ремонтували понад 30 років. Відтак автомобільні дороги загального користування (169,6 тис. км) не відповідають сучасним вимогам як за міцністю (39,2%), так і за рівністю (51,1%)» [14].

Наразі існують також серйозні проблеми у сфері портової інфраструктури. В Україні наявна низка потужних морських портів, проте через низький рівень розвитку логістики та недостатню взаємодію між різними видами транспорту виробники харчової продукції у більшості регіонів не можуть ефективно нею скористатись. Основні проблеми пов'язані з концентрацією вантажопотоків, нерозвиненістю контейнерної інфраструктури у терміналах морських портів і в цілому мультимодальної інфраструктури для наступної обробки контейнерів. Існує потреба в розвитку глибоководних портів, відродженні внутрішніх маршрутів, створенні мультимодальної логістичної інфраструктури.

Наступний індикатор, що «формує фізичну доступність продовольства, це волатильність сільськогосподарського виробництва, який оцінено на рівні 84,6%, що характеризує стандартне відхилення зростання сільськогосподарського виробництва за останні двадцять років. Порівнюючи цей показник з рівнем країн-сусідів можна зазначити, що стан волатильності сільськогосподарського виробництва вищий, ніж в Угорщині (65,1%) і нижчий, ніж у Польщі (90,5%) та Білорусі (89,2% відповідно).

До індикаторів, які негативно впливають на продовольчу безпеку держави, представлених у цій категорії, можна віднести високий рівень корупції та ризики, пов'язані з політичною стабільністю. Вони гірші за середньосвітовий рівень відповідно на 37,6 та 35,0%.

Водночас існують й позитивні чинники, що вплинули на показник фізичної доступності продовольства: міра втрати харчових продуктів після збору врожаю у співвідношенні до загальної внутрішньої пропозиції рослинницької та тваринницької продукції нижча за середньосвітову на 5,5% — 3,7%. Це близько до рівня країн сусідів: у Польщі втрата сільськогосподарської сировини після збору врожаю також становить 3,7%, в Угорщині – 2,7%, тоді як у Білорусі найменша – 2,1%» [11].

Оцінка впливу урбанізації (темпи приросту ВВП мінус зростання темпів розвитку міст) як «міра спроможності країни фінансувати

навантаження, спричинені урбанізацією, та забезпечувати продовольчу безпеку показує, що український продовольчий комплекс задовольняє потреби в харчуванні міського населення на достатньому рівні – 2,7% (вище за середньосвітовий на 8,2%). Натомість у світі сьогодні поглиблюється проблема продовольчої безпеки саме для міського населення, адже велика кількість незабезпечених людей, вразливих від недоїдання, проживають саме в містах. До того ж, у великих містах значна кількість продовольства просто викидається, і це дозволяє населенню, яке потерпає від голоду, безоплатно отримувати деякі види продуктів, хоча й низької якості» [11].

За третьою складовою рейтингу – якість і безпека продовольства – Україна «посіла 52 місце за співвідношенням п'яти факторів, з яких лише один мав від'ємне значення. Натомість інші досягали значення, вищого за середньосвітовий рівень, що позитивно характеризує рівень якості українського продовольства. Зокрема, диверсифікація дієти, а саме частка продуктів, які містять крохмаль (крім зернових, коренеплодів та картоплі) у загальному споживанні дієтичної енергії становить 67,2% (вище за середньосвітовий рівень на 11,2%). Корисний склад українського продовольства також має високий рівень. Так, наявність мікроелементів заліза та вітаміну А у харчових продуктах становить 32,9% (вище за світовий рівень на 31%). Однак відсутність моніторингу харчування та нагляду (індикатор, що вимірює, чи контролює держава стан харчування населення, включає збір даних про недоїдання, порушення харчування) суттєво погіршив позиції України за цією складовою продовольчої безпеки, оскільки виявився нижчим за середньосвітовий рівень на 83,2%. Також негативно позначилася на величині індикатора низька оцінка складової, яка визначає зобов'язання уряду щодо підвищення стандартів харчування в Україні (нижча за середньосвітовий рівень на 14,7%)»[11].

Одним із показників якості харчових продуктів є індикатор вимірювання ваги спожитого якісного білка, який визначається за наявністю «дев'яти незамінних амінокислот у середній національній дієті. Якість

українського білка за цим індикатором становить 98,4%, що вище за середньосвітовий рівень на 18,1 %. Відзначається також високе значення показника доступу до питної води – частина населення, що має доступ до питної води – 96,3%, що вище за середньосвітовий рівень на 19,2%. Незважаючи на досягнення високого рівня індикаторів якості харчових продуктів, існує проблема антимікробної резистенції (AMR) через широке використання у сільському господарстві антибіотиків. Це спричиняє низку негативних наслідків, оскільки знижує ефективність лікування багатьох хвороб і навіть призводить до летальних випадків. Щорічно від наслідків, пов'язаних з антимікробною резистенцією, у світі помирає майже 700 тис. осіб (для порівняння: від раку – 8,2 млн осіб, у ДТП – 1,2 млн осіб).

За прогнозами експертів масштаби вищевказаної проблеми зростатимуть: до 2050 р. щорічна смертність від наслідків антимікробної резистенції зросте до 10 млн осіб/рік, тобто буде більшою, ніж смертність від раку» [15].

Крім того, AMR може стати причиною значних та глобальних витрат на охорону здоров'я, інших економічних та соціальних втрат. Слід звернути увагу на тенденцію збільшення використання в переробці сировини значної кількості хімічних реагентів та натуральних замінників. Позитивні ефекти від їх використання (збільшення термінів придатності та скорочення витрат на одиницю виготовленої продукції) нівелюються негативним впливом на здоров'я споживача.

Оскільки постійно збільшується і населення планети, це неминуче призводить до нарощування валових показників споживання всіх груп агропродовольчої продукції. При цьому «глобальний попит виражається не лише в кількісних одиницях, а й у здатності того чи іншого продукту задовольнити поживну, енергетичну або смакову цінність для конкретного споживача. Виходячи з цього, виробники харчових продуктів дуже часто розглядають продовольчий ринок окремого географічного регіону або країни як сукупність окремих сегментів з різними уподобаннями,

диференційованими попитом та платоспроможністю населення. Тому зараз з'являється все більше можливостей для дрібних і середніх сільськогосподарських виробників із вузькою спеціалізацією зайняти свою унікальну нішу на внутрішньому та закордонному ринках.

В усіх ключових аспектах світовий продовольчий ринок дуже змінився, адже відчутно поліпилися маркетингові й логістичні підходи, а стрімкий розвиток інформаційних технологій додав йому набагато вищої мобільності. Статистичні дані свідчать про загальне зростання споживання у світі та його регіонах» [16, 17, 18, 19, 20]. Наприклад, «з 1961-го по 2021 рр. використання зерна для продовольчих потреб збільшилося від 393 до 1297 млн т, а м'яса – від 70 до 314 млн т. Однак найочевиднішою причиною кількісного збільшення споживання продовольчих продуктів стало зростання населення, що відзначалося в усіх частинах світу» [19].

Тому за аналізований період майже всюди у декілька разів виросло споживання основних груп агропродовольчої продукції (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Споживання основних груп продовольства в різних регіонах світу, млн т

Група продовольства	Азія		Африка		Європа		Північна Америка		Південна Америка	
	1961	2021	1961	2021	1961	2021	1961	2021	1961	2021
Зернові	206	883	34	182	108	99	18	40	15	57
Фрукти	36	324	12	70	32	57	16	33	13	43
Овочі	100	806	11	75	55	87	19	41	6	22
Картопля	16	133	2	19	74	59	11	19	5	12
Цукор, солодоші	17	79	3	19	21	40	11	25	6	18
Олія	4	38	1	10	5	12	2	7	1	7
Риба, морепродукти	13	107	1	12	9	16	3	8	1	4
Яйця	3	49	0	3	6	9	4	6	1	4
Молоко	37	279	8	39	111	161	55	89	12	53
М'ясо	9	144	4	19	31	58	18	43	6	34

Джерело: Сформовано автором на основі [19].

У Південній Америці основне зростання припало на зернові – від 15 млн т у 1961 р. до 57 млн т у 2021 р., рослинну олію – від 1 до 7 млн т і м'ясо – від 6 до 34 млн т за вказаний період.

Проте найцікавіші «зміни споживання відбулися в Європі. Це єдиний регіон, де навіть приріст населення не вплинув на зниження абсолютних показників споживання зерна (від 108 млн т у 1961 р. до 99 млн т у 2021 р.) та картоплі (від 74 до 59 млн т відповідно). Натомість синхронно збільшувалися в межах 1,5-2 разів обсяги споживання європейцями інших продуктів» [19].

Для глибшого «розуміння досліджуваного питання дещо інформативнішим показником буде споживання вибраних продовольчих продуктів на одну особу, яке демонструє зміну індивідуальних уподобань упродовж аналізованого періоду. Якщо розглядати в загальному, то типовий мешканець нашої планети з 1961-го по 2021 р. у середньому став їсти більше різної за походженням їжі, крім картоплі» [19]. Найвідчутніше зростання індивідуального споживання стосується фруктів, овочів і м'яса. У країнах Азії та Африки за аналізований період середнє індивідуальне споживання зросло по всіх групах продуктів, в Європі знизились обсяги спожитих на одну особу зерна і картоплі за позитивної динаміки щодо інших продовольчих товарів. У Північній Америці нижчими стали показники по двох тваринницьких продуктах – молоку і яйцях, хоча для решти груп зафіксовано підвищення, а в Південній Америці на фоні загального зростання негативна різниця при порівнянні даних 2021 р. з 1961-м стосувалася лише картоплі (табл. 1.2).

Цікаво виглядають «зміни уподобань мешканців Океанії. Вони майже не змінили особисте споживання продуктів переробки зернових, дещо менше стали їсти фруктів (відчутне зниження відбулося після 2010 р.), зменшили в раціоні кількість солодощів, молока і яєць, при цьому значно більше харчуючись овочами і використовуючи для кулінарних потреб рослинну олію» [19].

Таблиця 1.2

Споживання основних груп продовольства в різних регіонах світу на одну особу, кг/рік

Група продовольства	Азія		Африка		Європа		Північна Америка		Південна Америка		Океанія	
	1961	2021	1961	2021	1961	2021	1961	2021	1961	2021	1961	2021
Зернові	122	197	127	163	168	133	87	110	101	135	101	103
Фрукти	21	72	45	63	49	77	78	90	83	102	74	72
Овочі	59	180	42	67	85	116	92	112	40	53	63	90
Картопля	9	30	6	17	115	80	51	54	32	28	39	45
Цукор, солодоші	10	18	11	17	32	54	52	69	40	44	53	49
Олія	3	8	5	9	8	16	12	20	5	16	3	20
Риба, морепродукти	8	24	5	10	14	21	13	22	5	10	15	27
Яйця	2	11	1	2	9	12	17	15	4	9	12	8
Молоко	22	62	30	35	171	216	264	245	81	126	220	187
М'ясо	5	32	13	17	47	78	88	120	39	81	100	112

Джерело: Сформовано автором на основі [19].

Ще одним показником для оцінки споживання харчових продуктів слугує добова калорійність раціону однієї людини. Статистичні дані підтверджують, що наш раціон з часом ставав більш поживними. «Середнє значення цього показника у світі зросло від 2196 ккал/добу в 1961 р. до 2917 ккал/добу в 2021 р. Зараз основна частка енергії отримується від продуктів рослинного походження (2395 ккал), тоді як тваринницька продукція переважно доповнює раціон (522 ккал). У всіх регіонах світу середньодобова калорійність їжі для однієї людини також збільшилася. Як результат, найбільше енергетичних ресурсів з їжею щодня отримують жителі країн Північної Америки (3739 ккал), тоді як найменшою поживністю характеризується харчування на африканському континенті – 2598 ккал» [19].

Цілком зрозуміло, що важливе значення у формуванні наведених статистичних даних із споживання належить країнам, які виступають регіональними лідерами. «Спільним для них виявилось зростання сумарної добової калорійності раціону, яка в основному забезпечується їжею рослинного походження. Крім того, у Бразилії, Китаї, Єгипті, Мексиці

синхронно збільшувалися показники загального та індивідуального річного споживання» [19].

Зрозуміло, що для України «неможливо встановити зміни споживчих уподобань за весь досліджуваний період, а лише оцінити нинішню ситуацію за допомогою актуальних цифр» [9,14, 21].

Зокрема, «середня добова калорійність раціону українця (3035 ккал) трохи вища за світову» [19]. Дещо більше «енергії ми отримуємо як від рослинницьких (2435 ккал), так і від тваринницьких (600 ккал) продуктів. Якщо аналізувати ситуацію щодо споживання на одну особу, то в такому порівнянні за даними 2021 р. відстаємо відносно зернових і фруктів, переважаємо по овочах, при цьому найразючіша в рослинницьких продуктах різниця за картоплею – 131 кг/рік в Україні проти 33 кг/рік у світі. Якщо споживання рослинної олії знаходиться на одному рівні, то цукру і солодощів одним українцем теж споживається набагато більше – 66 кг/рік проти 26 кг/рік у світі. Стосовно продуктів тваринного походження, то по м'ясу цифри приблизно однакові, у нас більше споживання яєць, але відставання щодо риби і морепродуктів (12 кг/рік проти 20 кг/рік), тоді як помітне переважання по молоку (146 кг/рік проти 88 кг/рік)» [19].

Наочне підтвердження «диференціації фактичного споживання по регіонах планети забезпечує органічна продукція, оскільки тут досить чітко помітна різниця в платоспроможності покупців» [2, 9, 12, 20, 22]. За 2021 р. у «Північній Америці витрати на органічну їжу на одну особу в середньому становили 120 євро, в Європі – 51 євро, тоді як в Азії – 2 євро, а в Африці, зрозуміло, найменше – лише 0,01 євро. Як результат, для світу цей показник знаходився на рівні 13 євро/рік, тоді як Україна виявилася серед країн із дуже низькими витратами на органічні продукти – близько 1 євро/рік на одну особу» [20, 23].

Незважаючи на динаміку зростання показників споживання в цілому у світі, існує закономірність між економічним розвитком країни або географічного регіону та уподобаннями споживачів. «Жителі багатших країн

можуть собі дозволити вибір ширшого асортименту продукції, яка через значну вартість буває недоступна у країнах з низькими доходами. З урахуванням цих аспектів Україна випереджає держави з невисокими доходами, проте поступається перед високо-розвинутими країнами, маючи відповідні цифри споживання на рівні середньосвітових. Нові уподобання щодо популяризації окремих дієт або способів харчування мають обмежене поширення в Україні, оскільки для більшості населення ще не досягнуто задовільного рівня кількісних обсягів споживання продуктів» [20].

Проблема створення та ефективного функціонування ринку продовольства в ринкових умовах є важливим соціально-економічним завданням державної політики, яке потребує певного комплексу заходів щодо забезпечення населення якісними продуктами і в необхідній кількості. Вирішення цієї проблеми неможливе без ефективного дієвого механізму продовольчого забезпечення і відповідності сучасним умовам розвитку держави. Державна стратегія формування ринку продовольства повинна базуватися на врахуванні купівельної спроможності громадян, на подальшому розвитку сільськогосподарського виробництва, розширенні державного регулювання ринкових відносин. Важливим залишається питання вітчизняного експорту аграрної продовольчої продукції на світові ринки. Особливе місце в цих процесах належить розвитку в Україні ефективного ринку зернових культур.

1.2. Конкурентні переваги вітчизняної продукції зернових культур на світовому ринку

У сучасних умовах інтеграції України в світову та європейську економічну систему проблеми міжнародної конкуренції виходять на перший план. Процес формування конкурентоспроможності України повинен будуватися на спеціалізації вітчизняної економіки з виявленням і наращуванням унікальних конкурентних переваг галузевого рівня. З певних об'єктивних факторів Україна має достатньо потужну зернову галузь, що

може стати високоефективною та конкурентоспроможною. Продукція зернової галузі займає значне місце в експортному потенціалі нашої держави й частка її постійно зростає. Саме тому конкурентоспроможність вітчизняних зернових значною мірою визначає конкурентоспроможність України на світовому ринку. Забезпечення стабільних доходів від експорту продукції зернової галузі потребує постійного моніторингу зернового ринку, ефективної діагностики конкурентоспроможності та оцінки конкурентних переваг української продукції на світовому ринку зерна.

Україна «входить до ТОП-5 основних експортерів пшениці у світі. За даними USDA її частка на світовому ринку за останні три роки в середньому складала 9 %»[23].

Традиційно конкурентоспроможну продукцію завжди ототожнювали з експортною, а показник конкурентоспроможності визначали за питомою вагою експортної продукції в загальному обсязі. Переважна більшість показників конкурентоспроможності ґрунтуються на інформації про обсяги зовнішньої торгівлі й призначені в основному для міжнародних порівнянь, хоч їх можна використовувати також для визначення конкурентоспроможності окремих виробництв і розраховувати для певного товару чи товарної групи. При «оцінці рівня міжнародної конкурентоспроможності продукції часто звертаються до методичного інструментарію угорського дослідника Б. Баласса, що ґрунтується на концепції про те, що конкурентна перевага полягає в певній (досить великій) частці, яку товар займає на світовому ринку. Відповідно відсутність конкурентної переваги полягає в малій частці даного товару на експортних ринках. Найбільш застосовуваним показником є індекс порівняльних переваг RCA (Revealed Comparative Advantage)» [24].

Індекс «RCA визначають як відношення частки країни у світовому експорті певного товару до її частки у світовому експорті всіх інших товарів. Значення індексу знаходиться в межах $[0; +\infty]$. Якщо воно перевищує одиницю, то країна має конкурентні переваги у виробництві даного товару, а

якщо менше одиниці – країна не має конкурентних переваг. Таким чином, RCA дає змогу виявити ті галузі економіки, в яких країна має порівняльні переваги. Однак індекс RCA не є показником статичним: окремі конкурентні переваги з часом зменшуються й можуть бути втрачені, а інші, навпаки, – набуті.

Значення індексу RCA пропонується ділити на чотири групи: А, В, С, D. Група “А” ($0 < RCA < 1$) означає, що в зовнішньоекономічній торгівлі даними товарами країна не має порівняльних переваг. Інші три групи характеризують товари і товарні групи, які мають порівняльні переваги. Так, у групі “В” ($1 < RCA < 2$) товари мають слабовиражені порівняльні переваги, в групі “С” ($2 < RCA < 4$) – середньовиражені порівняльні переваги, а в групі “D” ($4 < RCA < \infty$) – значні порівняльні переваги» [25].

Для вдосконалення точності RCA зарубіжними вченими був запропонований альтернативний набір із трьох показників: індекс відносної експортної конкурентоспроможності RXA (Relative Export Advantage Index), індекс відносної залежності від імпорту RMP (Relative Import Penetration Index) та індекс відносних торговельних переваг RTA (Relative Trade Advantage Index). Індекс RXA визначають як відношення частки країни у світовому експорті певного товару до її частки у світовому експорті всіх інших товарів. Специфічною рисою цього показника є те, що світовий експорт товару завжди визначають як суму експорту всіх країн, крім тієї, що досліджується» [26, 27].

Індекс відносної залежності від імпорту «RMP є дуже подібним до індексу RXA, з тією лише різницею, що в даному випадку до уваги беруть імпорт. При розрахунках індексу відносних торговельних переваг до уваги одночасно беруть показники експорту й імпорту певного товару. Додатне значення цього показника вказує на відносні конкурентні переваги даного товару в зовнішній торгівлі, а від’ємне – на відносні конкурентні невігоди. Використання одночасно показників експорту та імпорту при оцінці конкурентоспроможності стає дедалі важливішим з огляду на зростання

внутрішньогалузевої торгівлі. При одночасному розгляді експорту й імпорту індекс RТА є набагато досконалішим та інформативнішим вимірником конкурентоспроможності» [28].

Вище вказані показники визначають «конкурентні переваги країни в даній галузі, однак не розкривають їх детермінанти. Уможливорює це зробити „ромб” М. Портера. Головними детермінантами конкурентоспроможності, на думку дослідника, є: факторні умови – кваліфікована робоча сила, фізична, адміністративна, інформаційно-комунікаційна інфраструктура, мережа наукових інститутів, природні ресурси й капітал; умови з боку попиту на внутрішньому ринку; наявність споріднених і підтримувальних галузей; стала стратегія та змагальність компаній у певній конкурентній ситуації» [29, 30].

Відповідно до вказаних детермінант основними «факторами конкурентоспроможності українського зерна на світовому ринку є: природні ресурси – родючість ґрунтів і сприятливі природно-кліматичні умови; параметри внутрішнього попиту – високий експорт українського зерна зумовлений низьким рівнем його споживання на внутрішньому ринку, зокрема на кормові цілі. Перший чинник створює умови в основному для формування кількісних параметрів зерна, в окремих випадках – його якості. Другий – передумови для низької експортної ціни вітчизняного зерна. Решта факторів несуттєво впливають на стан конкурентних переваг» [26].

Дослідження проводили по трьох основних зернових культурах: пшениця, ячмінь, кукурудза. Досліджували фізичні та вартісні показники експорту зерна, при цьому враховували ціновий фактор, а також індекс порівняльних переваг RСA й індекс відносних торговельних переваг RТА. Досліджували Україну та ЄС.

Європейський Союз є важливим конкурентом України як один із найбільших виробників зерна, а також партнером – як один із найбільших споживачів українського зерна. Аналіз показників експорту пшениці Україною та Європейським Союзом показав, що «протягом 2010–2021 років

країни стабільно зміцнюють свої позиції на світовому ринку. Найбільшу частку ринку з досліджуваних країн має Європейський Союз (18,4 %), а Україна – 7,9 %. Однак темпи зростання даного показника найвищі в Україні, за останні шість років частка якої на світовому ринку пшениці зросла більше ніж у два рази. Пов'язано це із збільшенням виробництва й експорту продовольчого зерна, зокрема пшениці» [27] (табл. 1.3).

Індекс порівняльних переваг RCA за даний період для досліджуваних країн мав додатне значення, причому більше 1, що доводить про наявність конкурентних переваг. Проте розкладаючи індекс RCA на групи, можемо спостерігати, що пшениця ЄС належить до групи „В” ($1 < RCA < 2$), тобто має слабовиражені порівняльні переваги.

Індекс RTA також має додатне значення для досліджуваних країн, що вказує на відносні торговельні переваги цих країн у зовнішній торгівлі пшеницею, однак даний показник в Україні є найвищим. Таким чином, конкурентоспроможність української пшениці набагато вища, ніж ЄС. Проведений аналіз показав, що конкурентоспроможність вітчизняної пшениці на світовому ринку має переважно ціновий характер, оскільки українські експортні ціни значно нижчі від світових. Так, середня ціна експорту пшениці з України в 2021 році становила 224,8 дол. США за тонну, що на 27 % нижче середньосвітової та європейської. Така ситуація, на нашу думку, зумовлена тим, що часто українські зернові експортують як такі, що мають низький клас за якістю (хоч це не завжди відповідає дійсності).

Таблиця 1.3

Порівняльна характеристика основних показників експорту пшениці та індексів конкурентних переваг України та ЄС

Показник / країна	Рік					
	2010	2011	2012	2013	2014	2021
Світ						
Вартість експорту, млн дол. США	32698	46864	48916	49383	47774	38778
Обсяг експорту, тис.т	145740	148348	164621	162798	172992	170915
Ціна експорту, дол. США / т	224,4	315,9	297,1	303,4	276,2	226,9
Україна						
Вартість експорту, млн дол. США	906	1070	2331	1892	2291	2238
Обсяг експорту, тис.т	4860	4097	8590	7762	10544	13452
Ціна експорту, дол. США / т	186,5	261,2	271,3	243,7	217,3	166,4
RCA	7,176	5,205	11,300	10,199	16,390	24,167
RTA	8,489	6,206	13,834	12,351	18,390	28,085
Частка ринку, %	3,3	2,8	5,2	4,8	6,1	7,9
Європейський Союз						
Вартість експорту, млн дол. США	5048	5953	5163	7604	8372	7025
Обсяг експорту, тис.т	22285	17629	16187	25108	30919	31487
Ціна експорту, дол. США / т	226,5	337,7	319,0	302,9	270,8	223,1
RCA	1,936	1,673	1,664	1,920	1,983	1,991
RTA	1,550	1,247	1,165	1,457	1,522	1,578
Частка ринку, %	15,3	11,9	9,8	15,4	917,9	18,4

Джерело: Розраховано автором на основі даних про вартість та обсяги експорту пшениці. Джерело: <http://unctadstat.unctad.org/>; <https://comtrade.un.org/data/>.

Аналіз показників експорту ячменю показав, що ЄС впевнено збільшує експорт даної культури, збільшуючи частку ринку. Так, «обсяг експорту ячменю ЄС за останні шість років зріс в 2,8 рази. Україна в 2011 році наполовину скоротила експорт ячменю, втративши значну частку ринку даної культури. Відбулося це за рахунок перерозподілу структури зернового експорту України на користь кукурудзи. Однак останніми роками наша країна впевнено збільшує обсяги експорту ячменю, зростає частка ринку, яка у 2015 році становила 12,1 %» [30].

Аналіз порівняльних та торговельних переваг ячменю показав їх наявність по всіх досліджуваних країнах. Водночас показники України значно переважають показники ЄС. Зумовлено це високою часткою зерна в структурі українського експорту. Якщо «для країн ЄС пріоритетним є виробництво та торгівля високотехнологічними товарами, то для України – експорт зерна є одним із основних у структурі зовнішньої торгівлі. Ціни експорту ячменю з України є найнижчими в аналізованому переліку країн (на 19 % нижчі за експортну ціну ЄС), що вкотре підтверджує ціновий характер конкурентоспроможності вітчизняного зерна і вказує на те, що експортна пропозиція ячменю в Україні формується за рахунок низького рівня внутрішнього попиту на фуражне зерно» [30].

Найміцніші позиції серед досліджуваних країн Україна займає в експорті кукурудзи, впевнено нарощуючи обсяги виробництва й експорту цієї зернової культури. Так, за досліджувані роки «обсяг експорту кукурудзи з України зріс в 4,7 рази і становив у 2015 році 19,0 млн т, з часткою світового ринку даної культури 13%, а у 2021 році – 24,69 млн т. ЄС має нижчі показники обсягів експорту кукурудзи, однак реалізує її за вищою ціною, ніж Україна. Так, середня ціна експорту кукурудзи з України в 2015 році становила 157,6 дол. США за тону, тоді як кукурудзу з ЄС експортували за ціною 283,9 дол. США за тону» [30].

Українська кукурудза має значні порівняльні й торговельні переваги (індекс RCA перевищує 4), тоді як кукурудза з ЄС має слабо виражені порівняльні переваги (індекс RCA трохи вищий 1).

За підсумками 2021/22 маркетингового року (від 1 липня 2021 р. до 1 липня 2022 р.) Україна «експортувала 48,5 млн т зернових та зернобобових культур. Зокрема за у червні було вивезено 1,4 млн т продукції. Так, було експортовано: кукурудзи — 23,53 млн т (у червні — 1218 тис. т); пшениці — 18,74 млн т (143 тис. т); ячменю — 5,75 млн т (36 тис. т); жита — 161,9 тис. т.» [2].

Оцінюючи динаміку конкурентних переваг та інших параметрів експорту основних зернових культур встановлено, що Україна «стабільно зміцнює свої позиції на світовому ринку зерна. Крім того, за довготерміновими прогнозами експертів виробництво пшениці в Україні до 2023 року мало зрости зросте на 26,2 %, а грубих зернових – на 24,1 %, що зумовить закріплення позицій України на світовому ринку зерна» [30].

Дослідження показують, що вітчизняне зерно конкурентоспроможне, у нього значні порівняльні й торговельні переваги. Причому, головною конкурентною перевагою українських експортерів на світовому ринку є ціна. Вона є нижчою за ціну конкурентів, оскільки низький рівень внутрішнього попиту на фуражне зерно. Нами встановлено, що експорт зерна є одним із головних у структурі зовнішньої торгівлі держави, останніми роками посилюється сировинний характер українського зернового експорту. В структурі зернового експорту України переважає фуражне зерно. Тому нашій державі потрібно підвищувати виробництво та експорт високоякісного зерна та продуктів його переробки.

1.3. Моделювання конкурентоспроможності української пшениці на міжнародних ринках

Стійкі позиції України на світовому ринку зерна є вагомим показником, що характеризує ефективність господарських та управлінських процесів, пов'язаних із виробництвом, внутрішнім і зовнішнім розподілом

зерна. Важливим інструментом оцінки перспектив конкурентоспроможності українського зерна на світових ринках виступає факторний аналіз, який дозволяє комплексно оцінювати вплив окремих факторів на конкурентні позиції України на світовому ринку зерна, а також формувати дієві альтернативи і рекомендації щодо подальших дій.

В умовах міжнародної торгівлі «конкурентоспроможність українського зерна зазнає впливу різних факторів, які виходять за межі виробничих та внутрішньо ринкових параметрів. У цьому контексті традиційні теорії конкуренції не до кінця пояснюють процеси, які формують конкурентоспроможність об'єкта дослідження. Найбільшою мірою це пов'язано з особливостями, якими характеризується світовий ринок і які проявляються через значні відстані переміщення товарів, наявність умов торгівлі, що обмежують вільне переміщення товарів (тарифні й нетарифні обмеження), стійкість торговельних зв'язків між торговельними партнерами, розміри економік окремих країн та ринків»[38].

Одними з головних параметрів, що характеризують рівень конкурентоспроможності країни на ринку пшениці, є обсяг реалізації продукції, її вартість та частка ринку. Тому, «обсяг імпорту продукції визначеною країною слід трактувати як місткість її ринку, що характеризує «гравітаційну силу» країни та її здатність «притягувати» торговельних партнерів. При формуванні кореляційно-регресійної моделі як результативний показник використано показник обсягу та вартості експорту Україною пшениці на ринки найбільших країн-імпортерів. Україна продовжує освоєння світового ринку пшениці, обмежено часовий період п'ятьма роками (2017-2021 рр.), а кількість об'єктів вибірки - 40 країнами (у середньому на них припадало 98,8% українського експорту пшениці). Перелік факторних ознак сформовано на основі загальнодоступних даних міжнародних статистичних організацій: United Nation Conference on Trade and Development (Uncstat)» [32], «International Trade Center (ITC)» [33], «World

bank» [37], «Food and Agricultural organization of UN (FAO)» [34], «United Nations Commodity Trade Statistics Database (Comtrade)» [35] тощо(табл.1.4).

Таблиця 1. 4.

Класифікація набору ознак кореляційно-регресійної моделі формування конкурентоспроможності української пшениці на світовому ринку

Група ознак (факторів, показників)	Набір ознак
«Показники, що характеризують попит і місткість ринків Вартість і обсяг імпорту пшениці кожної країни; вартість і обсяг світового імпорту пшениці	Вартість і обсяг імпорту пшениці кожної країни; вартість і обсяг світового імпорту пшениці
Показники, що характеризують позиції конкурентів	Вартість і обсяг експорту пшениці ключовими конкурентами на світовому ринку та на зернових ринках країн-партнерів
Показники, що характеризують відстань між торговельними партнерами	Географічна відстань між країною-партнером і Україною; середня торговельна відстань між країною-партнером та її зерновими експортерами; порівняння середньої відстані до країн-експортерів із відстанню до України
Показники, що характеризують рівень торговельних бар'єрів між Україною та країнами імпортерами	Розмір торговельних мит на імпорт пшениці з України; середній розмір торговельних мит на імпорт пшениці з усіх країн світу; порівняння торговельних бар'єрів для імпорту пшениці з України та інших країн світу
Показники, що характеризують рівень торговельних зв'язків між країнами	Індекс Простоти торгівлі (Trade Easiness Index) – характеризує тісноту торговельних зв'язків між партнерами і вимірюється зіставленням фактичного обсягу торгівлі між ними і гіпотетичного обсягу торгівлі, який би міг існувати між ними, якщо б експортер володів тією ж часткою ринку, що й в середньому з усіма країнами світу
Показники, що характеризують конкуренцію з боку товарів-замінників	Вартість та обсяг імпорту інших зернових по кожній країні-партнеру
Показники, що характеризують ціновий вплив	Середня ціна експорту пшениці Україною чи головним конкурентом; середня ціна імпорту пшениці країною-партнером
Параметри, що доповнюють загальноекономічну ситуацію та місткість ринку	Середній обмінний курс гривні та грошової одиниці країни партнера; обсяг прямих іноземних інвестицій в Україну чи країну-партнера; чисельність населення
Параметри, що характеризують час	Рік фіксації показників (наявність зв'язку із цим показником може забезпечити методичну основу для прогнозування розміру результативного параметра)
Параметри, що характеризують свободу торгівлі в досліджуваних країнах	Індекс економічної свободи торгівлі (Free Trade Index), що розраховується ООН
Додаткові фіктивні параметри	Характеризують наявність чи відсутність певної фактичної ознаки – доступ країни до моря, фактор споживання пшениці чи рису, як основної зернової культури, членство в СОТ,

	наявність двосторонніх торговельних угод чи угод про торговельні преференції, а також інші спільні риси країн – спільний кордон, близькість мови тощо» [31].
--	--

Джерело: складено за [31].

Для визначення «ступеню зв'язку обсягів реалізації пшениці та наведених в табл. 1.3 факторів та для виявлення характеру зв'язку між усіма включеними факторами, розраховано коефіцієнти парної кореляції гі між ними, які представлено у вигляді зведеної кореляційної матриці (табл. 1.5).

Таблиця 1.5

Кореляційна матриця значимих факторів конкурентоспоможності української пшениці на міжнародних ринках

№ з/п	Показник	Вартість експорту зерна Україною до країни-партнера, тис. дол. США	Питома вага України в структурі імпорту зерна країни-партнера, %	Обсяг експорту зерна Україною до країни-партнера, тис. тонн
x2	Вартість імпорту зерна країною-партнером, тис. дол. США	0,283	-0,163	0,276
x3	Питома вага зерна країни-партнера у структурі її імпорту, %	0,322	-0,140	0,331
x4	Обсяг імпорту зерна країною-партнером, тис. тонн	0,384	-0,058	0,413
x9	Середня ціна експорту зерна головного гравця на ринку до країни-партнера, дол. США/тонну	-0,131	-0,056	-0,158
x13	Географічна відстань між Україною і країною-імпортером, км	-0,180	-0,110	-0,110 -0,128
x15	Розмір середнього тарифу на імпорт зерна, дол. США	-0,112	-0,140	-0,119
x38	Обмінний курс валюти країни-партнера до гривні, дол. США	-0,125	-0,145	-0,138
x41	Статус морської країни	0,134	0,037	0,148
x47	Індекс простоти торгівлі	0,492	0,478	0,415
x52	Вартість імпорту рису як товару-замінника, тис. дол. США	-0,182	-0,221	-0,187

x53	Обсяг імпорту рису як товару- замінника, тис. тонн США	-0,181	-0,204	-0,175
-----	---	--------	--------	--------

Джерело: складено за [31].

У табл. 1.5 відображено лише ті фактори, які, згідно із зазначеними в методиці» [36, с. 221] критеріями можуть вважатися значущими відповідно до кількості спостережень ($r^* = (a = 0,05; n = 150/200) = 1,160$). Як стає зрозуміло з кореляційної матриці, «отримані значимі фактори конкурентоспроможності пшениці належать до кількох груп. Проте тільки в двох групах – показниках, що характеризують попит та місткість ринку, а також у таких, що характеризують конкуренцію з боку товарів – замінників спостерігається допустиме значення вагомості по усіх факторах групи. Тому, з метою уникнення явища колінеарності, до моделі не будуть включатися одночасно кілька із зазначених факторів. На підтвердження робочої гіпотези результативні показники стосовно пшениці (y_1 та y_3) характеризуються прямою залежністю з ознаками, що визначають розмір ринку (x_2, x_3, x_4) та позитивні параметри умов торгівлі (x_{47}).

Окрім того, важливо вказати на прямий зв'язок результативних ознак із фактором x_{41} – статус морської країни. Непрямий зв'язок було також зафіксовано за параметрами впливу конкурентних сил, зокрема, впливу ціни головного гравця на ринку (x_9), та впливу товару замінника – рису ($x_{52}; x_{53}$).

Зворотна залежність також характерна для факторів географічної відстані (x_{13}), розміру імпорتنих тарифів на ввезення пшениці (x_{15}), а також обмінного курсу валюти країни-партнера до гривні (x_{38}). На основі виявлених кореляційних зв'язків до кореляційно-регресійної моделі було включено набір із двох результативних ознак – y_1 (вартість експорту зерна Україною на ринки країн – найбільших імпортерів); y_2 – (обсяг експорту зерна Україною на ринки країн – найбільших імпортерів), а також цілісні набори факторних ознак, що характерні для пшениці. Результатом регресійного аналізу стало визначення коефіцієнтів регресії (b_i), β -

коефіцієнтів, коефіцієнтів еластичності (ϵ), формування рівняння регресії» [31]. (табл. 1.6).

Таблиця 1.6

Результати регресійного аналізу конкурентоспроможності української пшениці на світових ринках*

Фактор		Показник	β -коефіцієнт	Зміна відповідно до значення β -коефіцієнта	Коефіцієнт регресії b_i	t-критерій Стьюдента (tкрит = 1,99)	p-рівень	Коефіцієнт еластичності
		Вільний член		-	-49618	-1,1437	0,2544	-
x47	x1	Індекс простоти торгівлі	0,5328	0,0704	48406	7,5697	0,0000	0,501
x4	x2	Обсяг імпорту зерна країною-партнером, тис. тонн	0,3098	0,0625	0,0146	4,9603	0,0000	0,681
x15	x3	Розмір середнього тарифу на імпорту зерна, %	-0,1811	0,0623	-664,8	-2,9097	0,0041	-0,210
x52	x4	Вартість імпорту рису як товару-замінника, тис. дол. США	-0,1786	0,0615	-0,0678	-2,9048	0,0042	0,161
x13		Географічна відстань між Україною і країною – імпортером, км	0,1161	0,0742	3,6	1,5659	0,1193	0,220
x41		Фіктивна змінна – морська країна	0,0753	0,0624	48262	1,2073	0,2291	0,394
y1	уп	Вартість експорту зерна Україною до країни-партнера, тис. дол. США						
Рівняння регресії			$y = -49618 + 48406x_1 + 0,0146x_2 - 664,8x_3 - 0,0678x_4$					

* Виділено вагомі фактори, згідно із значенням t-критерію.

Джерело: Складено за[31] .

Слід вказати на позитивний вплив цих факторів на ріст обсягу експорту пшениці з України. В такому випадку можна поєднати зазначені фактори, оскільки морський транспорт нині виступає головним перевізником зернових вантажів у світових масштабах. Відповідно до цього, «морський статус України дозволяє реалізувати свій експортний потенціал і формує одну з конкурентних переваг. Тобто, на відміну від теоретичних припущень

гравітаційної теорії, значна відстань до країн-партнерів не обмежує експорт української пшениці на світові ринки.

Аналізуючи результати моделі, зазначимо, що коефіцієнт регресії b_1 показує на скільки одиниць у середньому зміниться результативна ознака при зміні факторної ознаки на одиницю свого натурального виміру. Так, зростання індексу простоти торгівлі на один пункт може забезпечити ріст експорту пшениці на 48,4 млн дол. США»[2].

Сьогодні Україні доцільно посилювати діяльність з експорту пшениці на традиційних ринках, на яких у неї інтенсивні торговельні зв'язки. Показник загального обсягу імпорту пшениці країною-імпортером з точки зору представленої моделі визначається як розмір ринку. Звідси, його зростання повинно сприяти росту обсягу експорту згаданого продукту з України. Проте подібний вплив є низьким.

На окрему увагу заслуговує вплив на результативний показник такого фактору, як митний тариф. Він характеризується «оберненим зв'язком із досліджуваними торговельними показниками, відповідно до чого зниження тарифу на 1 % сприятиме збільшенню обсягу експорту пшениці в середньому на 664,8 тис. дол. США. Цей показник можна використовувати при плануванні митної політики країн із негативним балансом пшениці з метою стимулювання її вивезення з України» [31].

Значення «коефіцієнтів еластичності свідчить про величину відносної зміни результативного показника за умови зміни на 1 % кожного екзогенного фактору та фіксованому положенню інших факторів. За даними табл. 1.5, вплив кожного аналізованого фактору на результативний показник обмежений. Найвищі значення еластичності характерні для місткості ринку країни-партнера (x_2) та індексу простоти торгівлі (x_1). Відповідно до цього, збільшення на 1 % обсягу ринку країни-імпортера може посприяти нарощуванню експорту пшениці з України на 0,68 %, а підвищення індексу простоти торгівлі – на 0,5 %.

Важливим фактором виступає розмір середнього тарифу на імпорту зерна. Значення коефіцієнта еластичності дозволяє стверджувати, що зменшення розміру імпортного тарифу на 1 % сприятиме приросту експорту пшениці на 0,2 %» [31]. Таким чином, одним з елементів стратегічного проектування конкурентоспроможності української пшениці на зернових ринках повинна стати діяльність, спрямована на зниження торговельних обмежень у міжнародній торгівлі.

Отже, на основі отриманих результатів кореляційно-регресійної моделі можна стверджувати, що «результати діяльності України на світових ринках пшениці з певною долею імовірності визначаються параметрами ринків, діяльністю конкурентів та умовами торгівлі. При цьому, параметри ринків (найбільшою мірою їх місткість) у межах періоду дослідження виступають головними чинниками росту конкурентоспроможності вітчизняної пшениці. Це зумовлює пріоритетність освоєння великих містких ринків і вимагає комплексних активних дій, що передбачають пошук вільних ніш на таких ринках, активну торговельну експансію та організацію стійких логістичних маршрутів експорту [31]. (рис.1.1).

Використання наявних торговельних зв'язків; активні ділові контакти	Пошук вільних ніш на великих містких ринках; активна торговельна експансія; організація стійких логістичних маршрутів
Індекс простоти торгівлі	Місткість цільового ринку
КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ ПШЕНИЦІ НА СВІТОВИХ РИНКАХ	
Тарифні обмеження імпорту	Конкурентний тиск пропозиції рису
Поглиблення торговельної лібералізації; збільшення обсягів безмитних квот; скасування мит на сільськогосподарську продукцію	Виважена політика на ринках Південно-Східної Азії; забезпечення надійності постачання і якості продукції

Рисунок 1.1. Концептуальна модель раціональних реакцій на об'єктивний вплив факторів, що формують конкурентоспроможність української пшениці на світових ринках

Джерело: Складено за [31].

Дослідження показало вагомий негативний вплив тарифних обмежень імпорту на рівень конкурентоспроможності вітчизняної пшениці. Виділяється майже повна відсутність серед головних імпортерів української пшениці країн, з якими Україна має укладені двосторонні угоди щодо лібералізації торгівлі. І як наслідок, експорт пшениці зустрічається з різними торговельними бар'єрами і обмежені можливості використовувати переваги безмитної торгівлі чи різних спеціальних преференційних режимів (квоти на безмитний імпорт товарів, низькі нетарифні обмеження тощо).

Можна стверджувати про доцільність проведення окремих досліджень щодо умов торгівлі між Україною та її імпортерами щодо зниження торговельних бар'єрів. З погляду оцінки результатів моделі, заслуговує на увагу індекс простоти торгівлі. Його зміст полягає в порівнянні обсягів торгівлі із певним торговельним партнером та світом. Високий рівень індексу свідчить про наявність стійких економічних та ділових відносин, низький – про їх відсутність. Тому позитивний вплив індексу простоти торгівлі на обсяги експорту української пшениці характеризує високий рівень використання наявних ділових каналів між партнерами.

Висновки до розділу 1

Зростання чисельності населення планети стрімкими темпами за останні десятиліття спричинило суттєве збільшення глобального попиту в кілька разів на всі основні групи продуктів харчування. Харчування стало більш поживним, люди з їжею отримують більше енергії. Разом із тим, мешканці розвинутих країн Європи і Північної Америки дозволяють собі харчуватися якісніше і різноманітніше, ніж жителі слаборозвинутих країн Африки. Крім того, в країнах і регіонах з високими доходами на одну особу, стався процес кількісного насичення раціону, який нині змінюється на сучасні дієти і здорову органічну їжу. Зміни у споживанні відбуваються повільно, тому що це стосується не лише бажання людини, а й її грошових доходів та стану продовольчого ринку в межах конкретної території. Аналіз

рівня продовольчої безпеки за широким колом показників засвідчив, що Україна має всі можливості не тільки забезпечити продовольством населення на внутрішньому ринку, а й здійснити істотний вплив на покращення цієї проблеми на світовому рівні.

У дослідженні кореляційно-регресійний аналіз показав вплив значень параметрів ринку, конкурентних сил та умов міжнародної торгівлі на рівень конкурентоспроможності української пшениці. Основними пріоритетами подальшої діяльності у сфері забезпечення високого рівня конкурентоспроможності України на зернових ринках світу окреслено такі заходи: «активна експортна діяльність на великих динамічних ринках; розвиток транспортної і логістичної мереж експорту; використання існуючих та формування нових ділових зв'язків із країнами-партнерами; лібералізація умов міжнародної торгівлі зерном» [31]. Запропоновано посилити використання цінових переваг українського зерна та здійснити диверсифікацію експорту з метою страхування можливих втрат від конкурентної боротьби.

РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ СТАНУ ВИРОБНИЦТВА ТА РИНКУ ЗЕРНОВИХ КУЛЬТУР В УКРАЇНІ

2.1. Стан та ефективність виробництва зернових культур в Україні

Виробництво зернових культур в нашій державі забезпечує значну частину доходів аграрних підприємств. Стан розвитку виробництва зерна визначається, насамперед, динамікою таких показників, як склад і структура посівних площ, обсяги валових зборів та рівень урожайності. За даними статистичної звітності, сільськогосподарські товаровиробники України щорічно у середньому отримують врожаї «близько 70 млн. тонн зернових. У 2015 р. було зібрано 60,1 млн тонн, у 2017-му – 61,9; у 2018-му – 70,1; у 2019-му – 75,1; у 2020 р. – 63,5 млн тонн, а у 2021-му – 86,0 млн тонн. Площі, з яких зібрано урожай зернових культур, за період 2015-2021 рр. зросли на 4,4% і досягли 15,9 млн га. Зростання цього показника відбулося за рахунок значного (на 32%, або на 1,3 млн га) збільшення площі посівів кукурудзи на зерно»[2] (табл. 2.1).

Зазначимо, що протягом 2015-2021 рр. «найбільші площі під пшеницею були у Запорізькій, Одеській, Харківській та Дніпропетровській областях. Варто зауважити, що за вказаний період розширили площі посіву цієї культури у Волинській (на 13,1 %), Луганській (на 11,8 %), Хмельницькій (на 8,4 %) та Рівненській (на 7,2 %) областях.

Найбільші посівні площі ячменю зосереджено в Одеській, Миколаївській, Дніпропетровській, Запорізькій та Херсонській областях. Разом із тим простежується відносно стійка тенденція до скорочення площ, на яких культивується ячмінь, оскільки нині виробники віддають перевагу кукурудзі через її більшу прибутковість» [2].

Таблиця 2.1

Динаміка площ посіву, валових зборів та урожайності зернових і зернобобових культур у всіх категоріях господарств

Культура	Рік						2021р.до 2020 р.
	2015	2017	2018	2019	2020	2021	
Площі посіву, тис. га							
Зернові та зернобобові	14640,9	14560,3	14794,1	15291,9	15282,9	15948,4	104,4
Пшениця	6839,5	6361,2	6603,9	6812,4	6554,5	7090,2	108,2
Кукурудза на зерно	4083,5	4480,7	4564,2	4986,9	5392,1	5481,8	101,7
Жито	150,8	171,0	148,4	115,4	137,8	171,6	125,0
Ячмінь	2501,5	2501,5	2484,3	2609,2	2374,5	2472,1	104,1
Овес	210,5	197,8	195,8	181,9	199,0	178	89,5
Гречка	127,7	185,3	113,3	69,2	84,1	91,9	108,9
Валовий збір, тис. тонн							
Зернові та зернобобові	60125,8	61916,7	70056,5	75143,2	64933,4	86010,4	132,5
Пшениця	26532,1	26158,0	24605,8	28327,9	24877,4	32151	129,0
Кукурудза на зерно	23327,6	24668,8	35801,1	35880,1	30290,3	42109,9	139,0
Жито	391,1	507,9	393,8	334,7	456,8	593,2	129,9
Ячмінь	8288,4	8284,9	7349,1	8916,8	7636,3	9437	123,6
Овес	488,5	471,4	418,5	422,0	510,0	467,9	91,7
Гречка	128,1	180,4	137,0	85,0	97,6	105,8	108,3
Урожайність з 1 га посіяної площі, ц							
Зернові та зернобобові	41,1	42,5	47,4	49,1	42,5	53,9	126,8
Пшениця	38,8	41,1	37,3	41,6	38,0	45,3	119,2
Кукурудза на зерно	57,1	55,1	78,4	71,9	56,2	76,8	136,7
Жито	25,9	29,6	26,6	28,9	33,2	34,5	103,9
Ячмінь	29,5	33,1	29,6	34,2	32,2	38,2	118,6
Овес	23,2	23,9	21,4	23,2	25,6	26,2	102,3
Гречка	10,0	9,7	12,1	12,3	11,6	11,5	99,1

Джерело: Сформовано за даними [2].

Найвищими темпами зросли посівні площі кукурудзи у господарствах Волинської, Житомирської, Львівської, Київської, Рівненської, Хмельницької та Черкаської областей (у 2,13; 1,74; 1,67; 1,61; 1,6; 1,5 та 1,5 рази відповідно).

Протягом останніх років «найнижчі показники валового збору пшениці спостерігаються в Закарпатській, Чернівецькій та Івано-Франківській областях, найвищі – у Харківській, Запорізькій, Дніпропетровській та Херсонській. Найбільші показники приросту виробництва пшениці зафіксовано у Донецькій та Луганській областях (33,8 і 61,2 % відповідно) та на Харківщині – 23,7 %.

Лідерами за обсягами валового збору ячменю протягом аналізованого періоду виявилися Миколаївська, Дніпропетровська, Херсонська, Харківська та Одеська області. Найменші обсяги виробництва зафіксовано в Закарпатській, Чернівецькій, Чернігівській та Волинській областях.

Обсяги виробництва кукурудзи у 2021 р. становили 42,1 млн тонн і збільшилися проти 2015 р. на 18,8 млн тонн. Найбільшими виробниками зерна кукурудзи в Україні є Чернігівська, Полтавська, Сумська та Вінницька області. Так, у загальному валовому виробництві їх частка досягає майже половину (45,7 %). Найзначніше валові збори зросли у Волинській (3,1 рази), Львівській (2,6), Хмельницькій (2,3), Житомирській (2,3) та Херсонській (2,1) областях.

Протягом 2015-2021 рр. найбільші обсяги валового збору гречки традиційно отримували в Житомирській, Хмельницькій, Сумській, Вінницькій, Київській, Тернопільській та Харківській областях. Суттєво наростили виробництво гречки в Житомирській, Закарпатській, Чернівецькій та Хмельницькій областях – у 4,2; 3,0; 2,0 та 1,5 рази відповідно. Встановлено, що через скорочення посівних площ значно зменшилися обсяги виробництва в Запорізькій, Дніпропетровській, Луганській, Кіровоградській та Харківській областях на 89,9 %; 84,6; 80; 71,3 та 63,4 % відповідно»[2].

Урожайність «зернових культур збільшилася і у 2021 р. становила 53,9 ц/га. Зростання зафіксовано за такими культурами, як жито, ячмінь, овес. Лідерами за урожайністю пшениці виявилися Сумська, Харківська, Чернігівська, Тернопільська, Хмельницька, Львівська, Полтавська, Івано-Франківська, Волинська, Рівненська, Черкаська та Київська області. Найнижча урожайність зафіксована в південних регіонах, а саме в Одеській, Миколаївській, Запорізькій та Херсонській областях. Суттєво наростили урожайність пшениці в Луганській (від 26,7 до 37,8 ц/га), Харківській (від 39,3 до 50,5 ц/га), Чернігівській (від 37,9 до 47,6 ц/га) та Сумській (від 44,2 до 52,3 ц/га) областях.

Протягом досліджуваного періоду встановлено, що найбільші врожаї ячменю отримують у Львівській (44,4 ц/га), Івано-Франківській (43,9), Чернігівській (43,9), Тернопільській (43,0), Сумській (41,5) та Хмельницькій (40,3 ц/га) областях. Низький рівень урожайності, який не перевищив 3 т/га, відзначено в Одеській, Миколаївській, Луганській та Запорізькій областях. Найбільший приріст урожайності кукурудзи спостерігається у Херсонській (1,6 рази), Хмельницькій (1,5), Волинській (1,5), Миколаївській (1,4) та Івано-Франківській (1,4 рази) областях»[2].

Зниження цього показника зафіксовано «у Черкаській (на 47,8 %), Кіровоградській (47,4), Дніпропетровській (35,9), Полтавській (24,9) та Київській (на 21,6 %) областях. За прогнозами вчених, виробництво зернових і зернобобових культур в Україні у 2021/22 МР мало сягнути 75,6 млн тонн, а фактично склало 86,01 млн тонн.

Валовий збір пшениці в Україні поточного сезону оцінюється в 32,15 млн тонн (+14% до показника 2020/21 МР, +4% до попередньої оцінки), ячменю – 9,4 млн тонн (+5%; +0,5%) і кукурудзи – 42,1 млн тонн (+22%; +2%)» [40, 49].

Ефективність виробництва, як «економічна категорія, відображає дію об'єктивних економічних законів, що проявляються в подальшому зростанні результативності виробництва. Вона показує кінцевий корисний ефект від

застосування засобів виробництва і живої праці, а також сукупних її вкладень на одиницю корисного ефекту» [40, 47].

Як пріоритетні шляхи «підвищення ефективності виробництва економічною теорією обґрунтовується два напрями – нарощування обсягів виробництва при фіксованих витратах і зниження рівня витрат за фіксованого рівня виробництва» [41, 48].

На жаль, указані шляхи мало простежуються в зерновому виробництві. Аналіз загальної динаміки величини та структури витрат на виробництво зернових культур показав зростання більше, ніж на чверть (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Динаміка величини і структури витрат на виробництво зернових культур, 2018-2021 рр.

Показ-ник	Витра-ти	Прямі матеріальні витрати	У тому числі				Прямі витра-ти на опла-ту праці	Інші прямі витрати та загальнови-робничі витрати
			Насі-ння та садив-ний мате-ріал	мінеральні добрива	пальне і мастильні мате-ріали	решта матеріаль-них витрат		
2018 рік								
Усього, млн грн	114541	63189	13089	22540	10858	16703	5724	45629
Структура витрат, %	100,0	55,2	11,4	19,7	9,5	14,6	5,0	39,8
2019 рік								
Усього, млн грн	141318	75727	15339	26804	14466	19118	7175	141318
Структура витрат, %	100,0	53,6	10,9	19,0	10,2	13,5	5,1	41,3
2020 рік								
Усього, млн грн	158043	85612	17190	32656	15463	20303	8510	63921
Структура витрат, %	100,0	54,2	10,9	20,7	9,8	12,8	5,4	40,4
2021 рік								
Усього, млн грн	144501	72738	15110	26308	11736	19584	8997	144501
Структура витрат, %	100,0	50,3	10,5	18,2	8,1	13,5	6,3	43,4
2021 рік до 2018 року								
Зміна витрат,%	126,2	115,1	115,4	116,7	108,1	117,2	157,2	137,6
Зміна структури витрат, %	1,0	-0,5	1,0	0,3	-1,8	0,4	0,6	-1,0

Джерело: Сформовано за даними [2].

Аналізуючи витрати, встановлено високі темпи «зростання оплати праці (на 57,2%), інших прямих та загальновиробничих витрат (37,6%), витрат на мінеральні добрива (на 16,7%), на насіння і садивний матеріал (на 15,4%), на пальне і мастильні матеріали (на 8,1%). Встановлена тенденція нерівномірного зростання витрат товаровиробників зернових культур по регіонах України. Так, протягом 2018-2021 рр. найвищі темпи зростання виробничих витрат зафіксовано у господарствах Івано-Франківської (на 83,9%), Житомирської (81,1), Донецької (57,0), Волинської (51,7), Львівської (49,4), Тернопільської (на 40,0%) областях.

Скорочення витрат виявлено всього у трьох областях – Закарпатській (на 36,4%), Одеській (15,2) та Чернівецькій (на 4,7%). У свою чергу зростання витрат не супроводжується відповідним ростом обсягів виробництва зернових культур» [39, 45] (табл. 2.3).

Так, зростання витрат на виробництво зернових культур на 26,2% супроводжується зниженням їх виробництва на 4,6%. За збільшення витрат на виробництво пшениці на 18,3% обсяги виробництва знизилися на 4,9%,

Таблиця 2.3

Співвідношення темпів зміни витрат та обсягів виробництва зернових культур по регіонах України у 2018-2021 рр., %

Область	Витрати, усього	Виробництво зернових культур	Виробництво пшениці	Виробництво кукурудзи	Виробництво ячменю	Виробництво гречки
Вінницька	119,2	91,8	77,4	89,1	73,9	69,1
Волинська	151,7	83,2	105,0	233,8	107,6	42,1
Дніпропетровська	123,5	101,1	110,8	72,4	111,5	20,0
Донецька	157,0	96,0	110,8	81,2	97,3	48,4
Житомирська	181,1	78,9	110,9	145,5	104,9	87,3
Закарпатська	63,6	119,3	90,8	82,9	64,7	50,0
Запорізька	122,1	98,1	99,7	118,5	110,4	12,5
Івано-Франківська	183,9	91,2	96,6	135,1	99,5	29,6
Київська	137,3	88,6	105,8	115,9	114,4	43,9
Кіровоградська	124,6	106,3	126,5	69,4	122,5	40,7
Луганська	127,4	92,7	109,6	102,0	105,8	22,2
Львівська	149,4	88,2	100,4	215,7	69,1	30,4
Миколаївська	102,1	113,2	80,8	84,8	106,6	90,0
Одеська	84,8	88,2	42,8	72,6	41,4	37,5
Полтавська	107,0	84,0	106,3	126,0	100,4	49,0
Рівненська	114,3	83,7	104,2	162,9	87,6	73,9
Сумська	134,1	76,5	90,1	151,6	112,9	48,4
Тернопільська	140,0	92,4	92,4	154,7	80,6	52,0
Харківська	118,2	79,5	121,6	149,4	117,5	46,0

Херсонська	134,7	93,6	94,9	140,6	129,6	40,0
Хмельницька	144,3	85,9	81,5	167,0	68,2	65,9
Черкаська	135,1	108,7	108,4	86,2	101,6	46,2
Чернівецька	95,3	108,7	108,4	86,2	101,6	46,2
Чернігівська	129,1	75,7	85,1	150,2	140,2	39,0
Україна	126,2	95,4	95,1	122,8	92,2	54,1

Джерело: Сформовано за даними [2].

виробництво ячменю – на 7,8% за збільшення витрат на 17% (табл. 2.4). Винятком була тільки кукурудза, обсяги виробництва якої протягом 2017-2021 рр. зросли на 22,8%. Понад дворазове зниження витрат на виробництво гречки супроводжується аналогічним зниженням обсягів виробництва цієї культури.

Таблиця 2.4

Зміна витрат на виробництво зернових культур у 2017-2021 рр.,%

Культура	Витрати, усього	Прямі матеріальні витрати	У тому числі				Прямі витрати на оплату праці	Інші прямі витрати та загальновиробничі витрати
			насіння та садивний матеріал	мінеральні добрива	пальне і мастильні матеріали	решта матеріальних витрат		
Пшениця	118,3	111,3	123,9	110,3	103,9	111,6	149,2	124,3
Кукурудза на зерно	144,1	129,8	126,6	133,2	123,9	133,0	185,2	157,9
Ячмінь	117,0	107,0	114,5	109,0	93,6	110,7	138,8	128,6
Жито	117,1	110,3	129,4	107,2	86,0	121,8	139,5	124,1
Овес	136,5	124,5	131,0	137,7	108,3	122,6	159,8	149,5
Гречка	37,3	31,6	32,4	30,1	31,8	31,9	55,9	41,8

Джерело: Сформовано за даними [2].

За досліджуваний період «обсяг реалізації зернових культур збільшився на 7,4% (від 39,3 млн тонн у 2017 р. до 42,2 млн тонн у 2021 р.), що відбулося за рахунок зростання реалізації кукурудзи на зерно на 31%. За іншими зерновими культурами зафіксовано зниження згаданого показника. Аналіз цінової динаміки на зернові культури свідчить про стійку тенденцію щодо її зростання. Для ринку зерна у 2021 р. через значні обсяги пропозиції характерні сезонні зниження цін. Із початком сезону 2020/21 МР на фоні значного зниження урожаю на ринку пшениці відбувся достатньо значний ріст цін, причому така тенденція простежувалася протягом усього року. Проте вже починаючи з вересня 2020 р. темпи росту цін суттєво прискорилися. Так, у вересні 2020 р. ціна сягнула позначки 6600 грн/т, у

грудні зросла до 7575 грн/т (порівняно із березнем ціна зросла майже у 1,5 рази)» [39, 44].

Аналогічна цінова тенденція характерна і для ринку кукурудзи, де починаючи «з січня по липень ціни зростали у середньому на 3 % у місяць, у вересні ціна зросла на 17 %, а у жовтні – на 23 %. На ринку ячменю зазначені тенденції теж простежувалися, річний ріст цін на цю зернову культуру сягнув 65 %. Середня ціна реалізації пшениці в Україні у 2021 р. становила 5017,5 грн/т, що у 1,3 рази перевищує рівень 2017 р.

За найвищими цінами пшеницю реалізовували у Кіровоградській (5288,3 грн/т), Миколаївській (5252,3), Одеській (5181,8), Херсонській (5133,9), Вінницькій (5109,5), Житомирській (5102,8), Запорізькій (5081,4), Черкаській (5066,1) та Дніпропетровській (5044,5 грн/т) областях» [46].

Аналіз зміни цін реалізації ячменю в Україні показав, що «середня ціна реалізації збільшилася на 20,0 % – від 2634,2 грн/т у 2017 р. до 4352,7 грн/т у 2021 р. За вищою ціною, ніж середня в Україні, ячмінь реалізовували в Київській (4552,3 грн/т), Хмельницькій (4545,0), Одеській (4531,8), Миколаївській (4517,5), та Чернігівській (4508,5 грн/т) областях. Протягом досліджуваного періоду середня ціна реалізації 1 т кукурудзи зросла на 27,2 % і у 2021 р. становила 4668,6 грн за 1 т. Різниця між максимальною й мінімальною ціною в областях сягала 1361,2 грн/т (найвища ціна – 5446,9 грн/т у Запорізькій, найнижча – 4085,7 грн/т у Луганській).

Абсолютна прибутковість виробництва 1 тонни зернових культур зросла за аналізований період на 33,7% (від 1921,7 до 2568,7 грн/т). Найбільше зростання цього показника виявлено по таких культурах, як гречка, жито та овес» [2, 43] (табл. 2.5).

Таблиця 2.5

Економічна ефективність виробництва зернових культур в Україні у 2018-2021 рр., грн/т

Продукція	2018	2019	2020	2021	2021 до 2018, %
Ціна реалізації, грн/т					
Культури зернові та зернобобові	3771,6	4315,0	3867,5	4794,1	127,1
Із них:	3814,7	4586,1	4077,1	5017,5	131,5

пшениця					
кукурудза на зерно	3668,9	4011,5	3684,6	4668,6	127,2
ячмінь	3634,2	4815,4	3932,5	4352,7	119,8
жито	3106,4	3205,5	4276,8	4594,3	147,9
овес	3301,5	3906,1	4305,6	4649,6	140,8
гречка	10490,8	5827,8	7158,7	14550,8	138,7
Виробнича собівартість продукції, грн/т					
Культури зернові та зернобобові	1849,9	2017,2	2103,2	2225,4	120,3
Із них: пшениця	1825,0	2278,5	2268,2	2270,9	124,4
кукурудза на зерно	1988,3	1841,9	2030,8	2332,9	117,3
ячмінь	1327,6	1777,6	1773,1	1729,2	130,2
жито	1187,4	1598,9	1665,7	1507,2	126,9
овес	700,0	893,6	822,7	883,0	126,1
гречка	4442,9	3097,8	2217,1	3063,7	69,0
Прибуток на 1т виробленої продукції, грн					
Культури зернові та зернобобові	1921,7	2297,8	1764,3	2568,7	133,7
Із них: пшениця	1989,7	2307,6	1808,9	2746,6	138,0
кукурудза на зерно	1680,6	2169,6	1653,8	2335,7	139,0
ячмінь	2306,6	3037,8	2159,4	2623,5	113,7
жито	1919	1606,6	2611,1	3087,1	160,9
овес	2601,5	3012,5	3482,9	3766,6	144,8
гречка	6047,9	2730	4941,6	11487,1	189,9

Джерело: складено за [2, 39]

Одним із головних показників визначення економічної ефективності виробництва зерна є показник рентабельності. За 2018-2021 рр. рентабельність виробництва зернових культур в усіх категоріях вітчизняних сільськогосподарських підприємств знизилася на 5%, у фермерських господарствах – на 4,1% (табл. 2.6).

Таблиця 2.6
Рентабельність виробництва зернових культур в Україні у 2018-2021рр., %

Культура	2018		2019		2020		2021		2021 до 2018, %	
	усі підприємства	Фермерські господарства	усі підприємства	Фермерські господарства	усі підприємства	Фермерські господарства	усі підприємства	Фермерські господарства	усі підприємства	Фермерські господарства
Зернові та зернобобові	25,0	27,9	24,7	26,1	11,8	14,5	20,0	23,8	-5	-4,1

– усього										
У тому числі:										
пшениця	26,8	31,0	24,6	24,7	7,3	13,3	21,5	23,6	5,3	-7,4
кукурудза на зерно	23,7	24,1	27,2	29,9	17,8	18,5	21,3	29,1	-2,4	5
ячмінь	24,0	25,6	27,3	2,3	8,8	2,8	12,1	14,4	-11,9	-11,2
жито	20,2	21,3	-2,2							
овес	21,2	24,3	10,3	14,1	8,8	15,5	14,7	22,5	-6,5	-1,8
гречка	32,7	24,6	-17,2	1,5	6,6	17,9	54,7	44,9	22	20,3

Джерело: Сформовано за даними [2].

Найсуттєвіше рентабельність знизилася при виробництві «ячменю (на 11,9%), вівса (6,5), жита (на 5,8%). За даними 2021 р. найбільш рентабельним стало виробництво гречки – 54,7%, пшениці – 21,5 та кукурудзи на зерно – 21,3%. У регіональному аспекті динаміці рентабельності виробництва найважливіших для вітчизняної економіки зернових культур – пшениці, кукурудзи та ячменю - притаманна надто неоднозначна тенденція.

Так, у 2021 р. найвищі показники рентабельності виробництва пшениці досягнуто аграріями Харківської (69,4%), Чернігівської (63,4), Сумської (59,1), Хмельницької (42,6), Закарпатської (41,6) і Житомирської (40,9%) областей.

Збитковим виробництво пшениці залишається тільки в Одеській області. Найефективнішим виробництво кукурудзи на зерно виявилось у господарствах Закарпаття (152,8%), Сумщини (96,0), Херсонщини (71,8), Полтавщини (68,7) та Кіровоградщини (61,2%). Найнижчі показники (від -7,0 до 15%) в Івано-Франківській, Волинській, Одеській та Київській областях» [2].

Відносно високі показники рентабельності виробництва ячменю отримано «аграріями Харківської, Херсонської, Дніпропетровської, Миколаївської, Кіровоградської, Вінницької та Чернігівської областей (68,2%; 55,3; 50,0; 48,1; 45; 42,5 та 42,4% відповідно).

У результаті факторного аналізу зміни рентабельності виробництва зернових культур встановлено, що на зниження зазначеного показника на 5% вплинуло зростання витрат (за впливу 49,4%). Зниження рентабельності виробництва пшениці на 27,6% зумовлено ростом витрат, на 9,9% –

зниженням урожайності та на 7,4% – зменшення частки реалізованої продукції у валовому зборі.

На зниження показника рентабельності виробництва кукурудзи вплинув тільки ріст витрат (вплив оцінено у 82,9%). У свою чергу зниження ефективності виробництва ячменю на 31% зумовлене зростанням витрат, на 6,3% – скороченням зібраної площі і на 3,2% - зниженням урожайності» [39].

Виробництво зернових культур здійснюється за технологіями «з різним рівнем ресурсо - та енергонасиченості, що значною мірою визначає ступінь віддачі одного гектара землі. Підбір попередника також виявляє вплив на технологічний регламент вирощування культури і, як наслідок, на ступінь інтенсивності виробництва» [39]. Так, технологічні особливості вирощування озимої пшениці та кукурудзи на зерно після різних попередників визначають структурні відмінності у формуванні різних статей витрат.

Проведені розрахунки свідчать, що «найбільша питома вага у структурі виробничих витрат на виробництво пшениці та кукурудзи на зерно припадає на витрати на мінеральні добрива (20,7 та 21,4% відповідно), засоби захисту рослин (14,9 та 15,8%), оплату праці (16,1 та 14,3%), пально-мастильні матеріали (11,1 та 11,3%)»[2].

Дослідженнями встановлено, що ріст абсолютних показників прибутку виробництва зернових культур з розрахунку на одиницю зібраної площі та виробленої продукції не повною мірою відображає сучасні проблеми ефективності функціонування зернової галузі. Рентабельність, як основний показник ефективності, демонструє віддачу вкладених у виробництво сукупних матеріально-технічних і трудових ресурсів. Зниження згаданого показника пояснюється суттєвим зростанням витрат на оплату праці, мінеральні добрива та засоби захисту рослин, пальне і мастильні матеріали, а також необґрунтованим збільшенням інших прямих та загальновиробничих витрат.

Реалізація стратегічних напрямів підвищення економічної ефективності зернового господарства у кожному регіоні, районі й господарстві повинна фокусуватися на раціональному використанні наступних «чинників»:

- поглиблення спеціалізації і концентрації виробництва на всіх рівнях його організації;
- оптимізація структури посівів, освоєння науково обґрунтованих сівозмін;
- запровадження ресурсозберігаючих екологоощадних технологій обробітку ґрунту;
- послідовна інтенсифікація виробництва шляхом раціональної хімізації і поліпшення родючості землі;
- широке запровадження комплексної біологізації захисту рослин;
- використання переваг системи органічного удобрення ґрунтів;
- підвищення окупності застосування мінеральних добрив, фізіологічно активних речовин та пестицидів;
- удосконалення і розвиток системи насінництва в загальному контексті сортового забезпечення посівів;
- впровадження високоефективних конкурентоспроможних технологій вирощування зернових культур» [42].

Головним напрямом підвищення ефективності виробництва зерна у сільськогосподарських підприємствах України визнано зростання урожайності зернових культур за рахунок інтенсифікації галузі, що сприятиме зниженню собівартості продукції, підвищенню цін реалізації та рентабельності виробництва.

2.2. Аналіз вітчизняного ринку зернових культур в контексті забезпечення населення країни і світу продовольством

Виробництво зернових культур формує зернову галузь сільського господарства, яка у свою чергу окреслює стан розвитку аграрного сектору економіки України. Зерну належить важливе місце у структурі сільськогосподарської продукції, що визначає продовольчу безпеку держави.

Темпи розвитку й рівень ефективності функціонування зернового ринку і його інфраструктури є показниками, що показують дієвість аграрної політики та якість економічних реформ, що проходять в Україні. Ринок зерна має значення «базової моделі розвитку для інших ринків сільськогосподарських культур, продуктів їх переробки, сировини та продовольства. Водночас проблему забезпечення населення продовольством вітчизняного виробництва визнано пріоритетним завданням і стратегічним напрямом економічної політики держави, спрямованим на забезпечення не тільки продовольчої, а національної безпеки країни» [31].

Український аграрний ринок «забезпечує збіжжям не лише 40-мільйонну Україну, а й ще 190 країн світу, при цьому залишається тенденція до зростання обсягів виробництва. Серед інших Україна вирізняється потужним потенціалом задля збільшення виробництва, якому сприятиме динамічно зростаючий попит на світових ринках. Якщо у 2001 р. Україна вирощувала 37,71 млн тонн зернових культур, то 2020 р. цей показник досягнув 62,53 млн тонн., а у 2021р. – 86,01 млн тонн. І з кожним роком обсяги експортних поставок зерна зростають. Протягом останніх п'яти років Україна впевнено експортує понад 40 млн тонн, а у 2019/20 МР – показник перевершив 55 млн тонн зерна на рік. За статистичними даними, у 2021/22 МР експорт зернових із України досяг 51,57 млн тонн за врожаю 86,01 млн тонн, зокрема 24.7 млн тонн кукурудзи за врожаю 42,11 млн тонн і 20,37 млн тонн пшениці за врожаю 32,15 млн тонн» [27].

Зазначимо, що Україна посіла «друге місце в рейтингу світових експортерів зернових за обсягом сукупного експорту 2019/2020 МР, зокрема 2-ге за обсягом постачання ячменю, 4-те – за кукурудзою, 5-те – за пшеницею. Частка України становить стабільно 13% загального світового виробництва кукурудзи, 3,6-3,7 – світового виробництва пшениці, 5,6 – виробництва ячменю, 2% – виробництва вівса. Протягом останніх п'яти років (за винятком 2020 р.) Україна поступово та стабільно нарощує показники збору врожаю зерна. У 2015 р. було зібрано 60,1 млн тонн, у 2017 р. – 61,9

млн т, у 2019 р. – 75,1 млн, у 2020 р. – 63,5 млн. тонн. Площі під зерновими культурами за період 2015-2020 рр. зросли на 2,5% і досягли 15,9 млн га» [50].

Визначення ситуації на ринку зерна, висновки про стан продовольчого забезпечення населення, подальший розвиток тваринницької галузі та переробної промисловості, забезпечення продовольчої безпеки країни дають можливість здійснити поточні та прогнозні баланси зерна (табл. 2.7).

Таблиця 2.7

Баланс зернових і зернобобових культур за основними видами у 2018-2021 рр., тис. тонн

Стаття балансу	Зернові та зернобобові культури	У тому числі				
		Пшениця	Ячмінь	Кукурудза	Жито	Інші види зерна
2018 р.						
Виробництво	70057	24606	7349	35801	335	2301
Зміна запасів (на кінець року)	5447	-1150	-165	6580	-7	182
Імпорт	280	73	34	41	0,4	132
Усього ресурсів	64890	25829	7548	29262	328	2251
Експорт	42940	16907	3612	21440	104	981
Витрачено на корм	11698	2150	2803	6318	5	427
Витрачено на сівбу	2232	1432	497	151	23	152
Втрати	1253	440	131	641	5	41
Переробка на нехарчові цілі	1157	140	440	545	4	32
Фонд споживання	5610	4760	65	167	187	618
2019 р.						
Виробництво	75143	28370	8917	35880	335	
Зміна запасів (на кінець року)	-4505	-922	518	-4076	-4	-21
Імпорт	291	77	28	36	3	147
Усього ресурсів	79939	29369	8427	39992	342	1809
Експорт	57925	20610	4177	32346	13	779
Витрачено на корм	11674	2022	3033	6018	5	596
Витрачено на сівбу	2224	1362	576	199	24	63
Втрати	1363	508	160	642	6	47
Переробка на нехарчові цілі	1283	217	421	628	5	12
Фонд споживання	5470	4650	60	159	289	312

Продовження таблиці 2.7

2020 р.						
Виробництво	65010	25260	7823	29785	461	1681
Зміна запасів (на кінець року)	-6591	-2371	-590	-3098	-31	-501
Імпорт	210	20	20	30	2	138
Усього ресурсів	71811	27661	8433	32913	494	2310
Експорт	52044	18600	5046	27946	5	447
Витрачено на корм	9750	1750	2500	5200	0	300
Витрачено на сівбу	2123	1307	525	197	26	68
Втрати	1605	569	220	710	5	90
Переробка на нехарчові цілі	1270	225	405	617	7	16

Фонд споживання	5290	4400	40	140	250	200
2021 р.						
Виробництво	86010	32151	9437	42110	593	1719
Зміна запасів (на кінець року)	14958	4489	474	9841	26	128
Імпорт	377	130	55	29	1	162
Усього ресурсів	71429	27792	9018	32298	568	1753
Експорт	51573	20366	5710	24685	137	675
Витрачено на корм	9930	1407	2100	5775	35	613
Витрачено на сівбу	2227	1365	543	212	33	74
Втрати	1424	514	159	715	8	28
Переробка на нехарчові цілі	1158	46	301	753	11	47
Фонд споживання	5117	4094	205	158	344	316

Джерело: Сформовано за даними [2].

Відбувається нарощування пропозиції на ринку зерна, яка формується за рахунок обсягів виробництва. У 2020 р. спостерігалось «збільшення пропозиції на ринку до рівня 71,8 млн тонн, у 2021 р. зниження її до 70,4 млн тонн. Використання зерна на продовольчі цілі має тенденцію до зменшення, що пояснюється скороченням чисельності населення та поліпшенням структури продовольчого споживання. Безумовно, найбільша питома вага у фонді споживання припадає на пшеницю (84%).

Розмір насінневого фонду за наведеними прогнозами зросте до 2229 тис. тонн, зокрема пшениці – до 1350 тис. тонн, ячменю – до 580 тис. тонн, кукурудзи – до 205 тис. тонн. Витрати на промислову переробку прогнозуються у розмірі 1556 тис. тонн, з яких майже 50% (783 тис. тонн) становитиме кукурудза. У 2020/21 МР обсяг фуражного фонду був на рівні 11,4 млн тонн. При цьому по видах зернових використання пшениці на корм худобі та птиці збільшився на 14,9 %, ячменю – на 16,4%, кукурудзи – на 13,5%. Внаслідок низької ємності внутрішнього ринку, зниження купівельної спроможності населення та збільшення обсягів пропозиції значно активізуються експортні потоки зерна. Про зміни свідчить динаміка експорту зернових культур без урахування продуктів їх переробки в Україні» [51] (табл. 2.8).

Таблиця 2.8

Динаміка експорту зернових культур з України за 2015/16-2020/21МР

Культура	Кількість, тис. тонн	Вартість, тис. дол. США	Ціна, дол. США/т
2015/16МР			

Усього	39006,2	6093468	156,2
Пшениця	16927,8	2676471	158,1
Ячмінь	4411,8	707079	160,3
Кукурудза	17404,4	2668108	153,3
Рис	1,4	765	561,6
Гречка	0,6	345,2	615,3
Інші	260,1	40699,8	156,5
2016/17 МР			
Усього	43913,4	6689593	152,3
Пшениця	17533,4	2685758	153,2
Ячмінь	5355,6	747330	139,5
Кукурудза	20712,4	3208316	154,9
Рис	1,9	888	463,1
Гречка	0,7	375,2	554,5
Інші	309,4	2355780	7614,0
2017/18 МР			
Усього	39426,7	6367395	161,5
Пшениця	17154,6	2832013	165,1
Ячмінь	4289,3	41524,0	149,6
Кукурудза	17770,3	2856959	160,8
Рис	1,4	1176	814,9
Гречка	0,6	450,9	796,4
Інші	210,4	1426571	6780,3
2018/19 МР			
Усього	49186,9	8587451	174,6
Пшениця	15579,3	3010780	193,3
Ячмінь	3560,2	686326	192,8
Кукурудза	29828,1	4846543	162,5
Рис	5,0	3252	656,6
Гречка	1,0	390,8	407,8
Інші	213,3	40159,2	188,3
2019/20 МР			
Усього	56068,6	9611128	171,4
Пшениця	20521,4	3728550	181,7
Ячмінь	4984,4	838231	168,2
Кукурудза	30318,3	4985587	164,4
Рис	5,6	4195	749,4
Гречка	0,6	259,1	456,8
Інші	238,2	35344,9	148,4
2020/21 МР			
Усього	25775,4	4911769	190,6
Пшениця	12491,9	2468966	197,6
Ячмінь	3761,9	660111,6	175,5
Кукурудза	9405,9	1753424	176,4
Рис	2,7	2300,1	851,9
Гречка	0,2	161,2	806,0
Інші	112,7	26806	237,9

Джерело: Розраховано за даними [8].

Обсяги «експорту пшениці у 2019 р. зросли у 1,5 рази порівняно з 2015р. і досягли 20 млн тонн, а у 2021 р. склали 20,07 млн. тонн. Найбільшими споживачами вітчизняної пшениці протягом останніх років

залишаються Єгипет, Бангладеш, Таїланд, Туреччина, Філіппіни, Туніс. На вказані країни припадає понад 30 % загального обсягу експорту пшениці. Пріоритетні позиції за експортом ячменю з України утримує Саудівська Аравія (проте порівняно з 2015 р. згаданий показник знизився майже в 2 рази – від 2,45 до 1,18 млн тонн)» [2].

Майже «у 5 разів збільшився експорт ячменю до Туреччини – від 50 до 261 тис. тонн, Іспанію – в 2,2 рази (від 158 до 345 тис. тонн). У 2019 р. Україна наростила обсяги експорту кукурудзи до 32,3 млн тонн, що в 1,7 рази перевищує рівень 2015 р. Найбільші обсяги кукурудзи було експортовано до Китаю, в Іспанію, Нідерланди, Туреччину, Німеччину. Обсяги експорту гречки незначні, з показником у середньому за період 2015-2019 рр. 0,9 тис. тонн. Стабільними імпортерами цієї продукції виступають Німеччина, Польща та Угорщина.

Від початку 2020/21 МР Україна продемонструвала значні успіхи в експорті зернових, що зумовлено, насамперед, ціновою конкурентоспроможністю вітчизняного зерна на світовому ринку. Експорт зернових культур досягнув 21,3 млн тонн загальною вартістю 4 млрд дол. США. Станом на 1 грудня 2020 р. Україна експортувала 12 млн тонн пшениці, 5,6 млн тонн кукурудзи, 3,7 млн тонн ячменю. Обсяг експорту зерна в Україні у 2021/22 МР станов 51,57 млн тонн. Зокрема пшениці буде вивезено 20,37 млн тонн, ячменю – 5,7 млн тонн, кукурудзи – 24,68 млн тонн» [2, 27].

За 11 міс. 2020 р. сільськогосподарські підприємства «реалізували 87,1 млн тонн зернових, що на 12,9 % нижче відповідно до аналогічного періоду попереднього року. Подібна тенденція відзначена щодо реалізації пшениці та кукурудзи на зерно – зменшення на 8,2 і 19,7% відповідно. Обсяги реалізації ячменю та жита збільшилися порівняно з таким періодом 2019 р. на 13,9 і 11,2%.

Для ринку зерна у 2020 р. через значні обсяги пропозиції характерні сезонні зниження цін. Із початком сезону 2020/21 МР на фоні значного

зниження врожаю на ринку пшениці відбувся достатньо значний ріст цін, причому вказана тенденція простежувалася протягом усього сезону, але починаючи з вересня 2020 р. темпи росту цін суттєво пришвидшилися. Так, у вересні 2020 р. ціна пшениці сягнула позначки 6600 грн/т, тоді як у грудні зросла до 7575 грн/т (порівняно з березнем ціни підвищилися майже у 1,5 рази) [27].

Аналогічна цінова ситуація є характерною і для ринку кукурудзи. «Із січня по липень ціни зростали в середньому на 3% у місяць, у вересні ціна підвищилася на 17%, у жовтні – ще на 23%. На ринку ячменю такі ж тенденції: річний ріст цін на згадану зернову культуру сягнув 65%.

Середня ціна реалізації пшениці в Україні у 2020 р. становила 5017,5 грн/т, що у 1,8 рази перевершує рівень 2015 р. За найвищими цінами пшеницю реалізовували у Кіровоградській (5288,3 грн/т), Миколаївській (5252,3 грн/т), Одеській (5181,8 грн/т), Херсонській (5133,9 грн/т), Вінницькій (5109,5 грн/т) та Дніпропетровській (5044,5 грн/т) областях. Закупівельні ціни на пшеницю у жовтні 2020 р. становили 7423 грн/т, що на 59,6 % більше порівняно з таким періодом 2019 р.» [2].

Протягом 2019/20 МР «простежувалася чітка тенденція до щомісячного зростання цін у середньому на 1,2%, більш різкий ціновий ріст відбувся у вересні-жовтні 2020 р. Протягом досліджуваного періоду середня ціна реалізації 1 т кукурудзи зросла на 56,1 % і у 2020 р. досягла 4668,6 грн за тонну. Різниця між максимальною й мінімальною ціною в областях сягала 1361,2 грн/т (найвища ціна – 5446,9 грн/т у Запорізькій, найнижча – 4085,7 грн/т у Луганській області).

Закупівельна ціна на кукурудзу протягом 2019/2020 МР зросла на 78,7% і у жовтні-листопаді 2020 р. вона досягла рівня 6804-7058 грн/т проти 3808 грн/ у жовтні 2019 р.

Ціновій динаміці на ячмінь притаманна така сама тенденція як щодо пшениці та кукурудзи. Протягом 2019/20 МР ціна на ячмінь підвищилася в 1,5 рази – до 6345 грн/т у жовтні 2020 р. порівняно з 4078 грн/т в

аналогічному періоді 2019 р. Середня ціна реалізації збільшилася на 63,5 % – від 2661,5 грн/т у 2015-му до 4352,7 грн/т у 2020 р. За вищою ціною, ніж середня в Україні, у 2020 р. реалізували ячмінь у Київській (4552,3 грн/т), Хмельницькій (4545,0 грн/т), Одеській (4531,8 грн/т), Миколаївській (4517,5 грн/т) та Чернігівській (4508,5 грн/т) областях»[51].

До кінця 2020/21 МР і у 2021/22 МР відбулося зростання цін на пшеницю, що «спонукала загальна кон'юнктура зовнішніх ринків, стабільний попит на пшеницю, дедалі більший попит на кукурудзу та певний дефіцит пшениці на внутрішньому ринку. Обсяг виробництва зернових у світі в 2020 р. був на рівні майже 2 744 млн тонн, що на 5,3% вище за такий 2015 р. Загальна світова пропозиція зерна досягла у 2019/20 МР 3540,4 млн тонн, що на 10,3% (або на 331,5 млн тонн) перевершує показник 2014/15 МР, а у 2021/22 МР світове виробництво пшениці сягнуло 779, 3 млн тонн. Споживання збільшилося на 8,7% (216 млн тонн)» [2].

Обсяги світової торгівлі зерновими культурами відзначаються стійкою позитивною динамікою зростання. Так, «у 2019/20 МР на світовому ринку було продано 440,1 млн тонн зерна, що на 16,8% перевищує рівень 2015 р. Зростання запасів на кінець року оцінювалися у 108,2 млн тонн (або на 15,2%). Глобальний показник співвідношення обсягів запасів і споживання зернових культур на світовому ринку досягнув рівня 29,7%.

Прогноз ФАО щодо обсягу торгівлі зерновими у світі у 2020/21 МР був підвищений на 10,6 млн тонн, до 465,2 млн тонн, що на 25 млн тонн перевищує рекордний показник попереднього сезону. Очікувалося збільшення обсягів торгівлі всіма основними видами зернових» [52]. Оновлений прогноз свідчить, що «обсяг запасів зернових у світі мав скласти 802 млн тонн, що на 64,3 млн тонн нижче грудневого рівня, на 17,8 млн тонн (2,2%) нижче рівня початку МР і стане найнижчим показником за останні п'ять років» [52]. В результаті, співвідношення світових запасів зерна до споживання знизилося від 29,7 % у 2019/20 МР до 28,3 % у 2020/21 МР, досягнувши найнижчого рівня за останні сім років (табл. 2.9).

Таблиця 2.9

Кон'юнктура світового ринку зернових культур, млн тонн

Маркетинговий рік	Виробництво	Пропозиція	Споживання	Торгівля	Запаси на кінець періоду	Глобальний показник співвідношення обсягів запасів до споживання	Співвідношення запасів основних експортерів до їх використання
2013/14	2526,0	3084,2	2418,8	354,2	636,3	25,5	18,6
2014/15	2572,5	3208,9	2493,7	376,9	711,7	28,3	19,1
2015/16	2541,3	3253,1	2513,6	392,7	734,3	28,6	16,8
2016/17	2612,6	3346,8	2570,6	405,2	772,8	29,6	17,6
2017/18	2657,8	3430,6	2615,0	421,6	809,7	30,5	18,0
2018/19	2608,6	3418,3	2651,5	413,4	766,5	28,3	16,7
2019/20	2707,9	3540,4	2709,7	440,1	819,9	29,7	18,1
2020/21	2744,3	3564,2	2761,4	465,2	802,1	28,3	17,2

Джерело: складено за [10].

На світовому ринку у 2020/21 МР зберігався високий рівень пропозиції зерна. «USDA прогнозувало валовий збір пшениці у світі на рекордному рівні – понад 773,4 млн тонн, що на 9,5 млн тонн більше, ніж у 2019/2020 МР.

Одночасно USDA зазначало, що світове споживання пшениці було нижчим за валовий збір, що призведе до зростання кінцевих запасів цієї культури до рекордного рівня – 304,2 млн тонн (+4,1 млн тонн до показника 2019/20 МР). Також USDA прогнозувало рекордний світовий урожай кукурудзи – понад 1134 млн тонн (+17,5 млн тонн). При цьому відомство наголошувало, що світове споживання кукурудзи буде більшим за валовий збір, що зумовить до зниження кінцевих запасів кукурудзи до шестирічного мінімуму – 286,5 млн тонн (-16,5 млн тонн). Валовий збір ячменю збільшився до 157,4 млн тонн (+0,8 млн тонн до минулого сезону), але зростання світового попиту очікувалося вищим за валовий збір. За цим прогнозується зниження кінцевих запасів ячменю до 19,8 млн тонн (-0,1 млн тонн)» [53].

Серед зернових культур пшениця «посідає 2-ге місце в світі. За 2021/22 МР виробництво пшениці встановило новий рекорд — 779,3 млн т, світове виробництво практично відповідає урожаю, зібраному у 2020/21 МР — 775,7 млн т. Трійка лідерів за виробництвом не змінилась, це Китай, Індія та Росія. Їх доля в світовому виробництві складає 321,7 млн т або 41,28%. З першої десятки вилетіла Німеччина, її місце посіла — Аргентина» [31].

Посівні площі у світі під пшеницею зростають. Так, «загальна площа у 2021/22 МР склала 222,3 млн га, що майже на 2 млн га більше за попередній МР. Лідерами за площами є Індія — 31,1 млн га, Росія — 27,6 млн га та Китай — 23,6 млн га.

Згідно з прогнозами USDA, на наступний 2022/23 МР оцінка світового виробництва погіршиться до 774,8 млн т. Це викликано зменшенням виробництва в Україні на 11,5 млн т (-35%), врожай очікують на третину менше, ніж у попередньому році, зі скороченою площею збирання та нижчою врожайністю через військові дії Росії» [53].

В Австралії «прогноз на 6,3 млн т (-17%) менше, через зменшення площі та врожайності. У Марокко на 5,3 млн т (-70%) менше через сувору посуху. Великі надії були покладені на урожай в Індії, але прогноз знижений, оскільки спека зашкодила врожайності у північних штатах, і, як підсумок, зараз очікується виробництво на рівні на 2021/22 МР» [53].

Також істотний вплив на кон'юнктуру ринку можуть виявити несприятлива метеорологічна ситуація: її ускладнення в пріоритетних регіонах світу підтримуватиме ціни.

На ринок впливатимуть й умови зимівлі пшениці під урожай наступного року у Північній півкулі. «Низькі темпи зростання світової економіки (за попередньою оцінкою Світового банку в 2020 р. спад світової економіки становив 4,3%) продовжуватимуть впливати на ціни зернових культур у найближчі місяці. Фактором невизначеності варто вказати плани закупівлі зерна основними країнами-імпортерами, які на тлі зростання захворюваності COVID-19 можуть збільшити обсяги імпорту для створення страхових запасів зерна. Подолання негативних наслідків, які різною мірою відчули майже всі країни світу у 2020 р., створило на міжнародних ринках сприятливу кон'юнктуру для виробників сировини, які отримали змогу продавати власну продукцію за вигідними цінами. За прогнозами МВФ зростання світової економіки через війну в Україні сповільниться у 2022 році до 3,2 % [27].

У на світовому ринку, «ключовим драйвером зростання цін виступає Китай, який поповнює втрачені продовольчі запаси після масового вимирання свиней через АЧС. Країна активно відновлює поголів'я свиней, закуповує для них корми, тим самим сприяючи ціновому зростанню»[50].

Зерновий ринок посідає пріоритетне місце у структурі національної економіки. Виробництво, доробка, переробка та експорт зерна слугує не тільки зростаючим джерелом грошових надходжень до державного бюджету, а й перспективною наявністю робочих місць для працевлаштування населення країни. За нашою державою залишаються лідерські позиції на світовому зерновому ринку. За «прогнозами OECD-FAO, Україна до 2029 р. може збільшити виробництво зерна до 85 млн тонн, що забезпечить експортну пропозицію на рівні 68 млн тонн. Разом із тим досить переконливими видаються твердження про можливе досягнення виробництва зерна 100 млн тонн та експорту до 80 млн тонн. Зазначимо, що за останнє десятиріччя Україна здобула лідируючих позицій у світі з постачання зернових, а експортний попит і надалі буде вагомим мотиваційним аспектом та основою розвитку вітчизняного ринку зернових культур» [51]. Зростаюче світове споживання спонукатиме Україну до нарощування виробництва і пропозиції зерна. Подальшому розвитку внутрішнього зернового ринку та зміцненню лідируючих позицій на світовому ринку сприятимуть наступні пріоритетні заходи (рис. 2.1).

Розвиток зернового ринку України	
Будівництво, реконструкція та модернізація потужностей із зберігання та переробки зерна	Інвестиції у створення нових потужностей зі зберігання зерна – це не тільки будівництво елеваторів, а й розвиток місцевої транспортної та соціальної інфраструктури, створення нових робочих місць
Зміцнення репутації України як гаранта продовольчої безпеки не лише на регіональному а й на глобальному рівні	Досягнення такої репутації України необхідне для забезпечення глобальних цілей сталого розвитку, слугує основою економічної політики, спрямованої на побудову довгострокових економічних відносин з партнерами. Взаємини між виробниками, споживачами та трейдерами мають трансформуватися у механізм довгострокового партнерства та спільної заінтересованості
Поступове нарощування якості	Трансформація позиціонування України у

вітчизняного зерна	світі як постачальника найбільш дешевого і переважно фуражного зерна. Поступове поліпшення якості – довгострокова перспектива еволюційного розвитку зернового ринку в реаліях подальшого підвищення вимог до його продукції
Досягнення прозорості та прогнозованості ринку	Ринкова інформація повинна бути доступна всім категоріям користувачів, бути точною, надійною та здатною забезпечити практичний характер застосування для всіх операторів ринку – сприяти ефективності прийняття та реалізації їхніх виробничих рішень

Рисунок 2.1. Пріоритетні заходи, що сприятимуть розвитку зернового ринку України

Джерело: Розроблено за [50].

При цьому розвиток вітчизняного зернового ринку потребує «швидкого зменшення невідповідності темпів розвитку зернового господарства і транспортно-логістичної інфраструктури. Необхідне встановлення чітких і прозорих «правил гри» на ринку, які здатні стимулювати здорову конкуренцію й залучення приватних інвестицій до розбудови об'єктів логістичної та транспортної інфраструктури. Також необхідне посилення державного контролю за тарифами використання залізничної інфраструктури, стимулювання залучення інвестицій в оновлення потужностей із зберігання і перевалки зерна, автоматизацію транспортно-логістичних процесів, що забезпечить поступове зростання ефективності функціонування вітчизняного ринку зерна. Досягненню Україною лідируючих позицій на світовому зерновому ринку сприятиме комплексна та системна робота щодо підвищення конкурентоспроможності й поліпшення якості вітчизняного зерна, розвиток та активне впровадження принципів зернової логістики, активізація України в міжнародних організаціях (ФАО, Міжнародна зернова рада, Всесвітній комітет продовольчої безпеки), забезпечення прогнозованості, прозорості та простежуваності ринку» [50].

Останніми роками «більше 60% виробництва зернових і зернобобових концентрується у 10% кількості сільгосппідприємств із площами збирання понад 1000 га. З них, понад 50% обсягів вирощування кукурудзи відбувається лише у 6% підприємств. Така ж ситуація спостерігається із концентрацією вирощування соняшнику, сої, ріпаку, томатів та інших

сільськогосподарських культур, які формують основні експортні позиції в аграрному секторі України. Обмежена кількість на ринку таких та інших великих вертикально інтегрованих компаній дозволяє практично монопольно визначати ситуацію у певних сегментах аграрного ринку, в тому числі, відповідно впливаючи і на цінові тенденції при експортній діяльності» [7].

У 2021-2022 маркетинговому році, станом на 21 лютого, «експортовано 42,6 млн тонн зернових: 17,8 млн тонн пшениці, 5,6 млн тонн ячменю, 160,1 тис. тонн жита, 18,7 млн тонн кукурудзи, 66,3 тис. тонн борошна» [27].

Різне падіння світових запасів зерна нині спостерігається на тлі посухи в світі та війни в Україні. Світові запаси зерна падають попри відновлення експорту з України.

Дослідження свідчать, що «Сполучені Штати, провідний у світі виробник кукурудзи, зібрали найменший урожай кукурудзи за останні три роки.

Також посуха завдала шкоди європейським врожам і загрожує майбутньому посівному сезону в Південній Америці.

Прогнози врожаю в Аргентині — третьому у світі експортері кукурудзи - вже знизили через посушливу погоду.

До кінця врожайного 2022/23 року світових запасів кукурудзи вистачить всього на 80 днів споживання, що на 28% менше, ніж п'ять років тому. За даними Міжнародної ради по зерну, це найнижчий рівень запасів з 2010/11 року» [27].

Україна четвертий рік поспіль «оновила історичний рекорд аграрного експорту. Разом з тим, у 2021 році частка агропродовольчої продукції в загальному експорті України зменшилася з 45% (у 2020 році) до 41%, зберігши при цьому лідерство у його товарній структурі.

Останнім часом Україна регулярно збільшувала показники власного аграрного експорту, у 2021 році встановивши його черговий рекорд в обсязі 27,7 млрд дол. Близько 90 % у товарній структурі нашого експорту займають

зернові, олійні культури, залишки переробної промисловості, олії та жири, м'ясо і субпродукти.

Характерною рисою 2021 року для вітчизняного аграрного сектору економіки стали рекорди обсягів поставок зернової продукції на зарубіжні ринки. За підсумками 2021 р. зафіксовано найбільші в історії України обсяги експорту пшениці – 20071 тис. т.» [27].

Понад «97% аграрної продукції українського виробництва закуповують Азія, Африка, Європейський Союз, та країни СНД. Отже, у 2021 році вартісні обсяги вітчизняного експорту до країн Азії збільшилися на 26% вище рекордного показника поставок 2020 р. 10,9 млрд. дол. і склали 13,7 млрд. дол. Тобто частка азійських країн становила майже половину – 49,1% усього вітчизняного експорту аграрної продукції.

Обсяги поставок української аграрної продукції до країн – членів ЄС, включно з Великою Британією, збільшилися на 12% проти 2020 року у 7,5 млрд дол. і становили 8,4 млрд. дол. При цьому частка ЄС у вітчизняному експорті агропродовольчої продукції у 2020 р. становила 30,1%.

Обсяги поставок до країн Африки 2021 року також збільшилися: з 2,9 млрд дол. у 2020 р. до 3,7 млрд дол. , тобто на 28%. Це складає частку у 13,3% від українського експорту сільгосппродукції. Поставки вітчизняного агропродовольства до країн СНД збільшилися порівняно з 2020 роком на 8% – до 1,4 млрд. дол., тобто на частку 5,0 % в українському експорті агропродовольчої продукції.

Зазначимо, що Китай у 2021 році імпортував на 4286 млн дол., що на 21% більше, ніж у 2020 р. При цьому частка Китаю в українському експорті агропродовольства становила у 2021 р. понад 15%. Крім Китаю, основними споживачами вітчизняної аграрної продукції у 2021 році стали: Індія 1954 млн дол, Нідерланди 1767 млн дол, Єгипет 1601 млн дол, Туреччина 1465 млн дол, Іспанія 1171 млн дол, Польща 1073 млн дол, Німеччина 851 млн дол, Індонезія 761 млн дол та Італія 748 млн дол. Ці десять країн за минулий

рік сформували для вітчизняних експортерів аграрної продукції близько 56% валютних надходжень» [27].

Головними продуктами вітчизняного аграрного експорту стали зернові та олійні культури, різні олії, залишки харчової і переробної промисловості, а також м'ясо та субпродукти, на які припадає близько 87% його вартісних обсягів.

Таким чином, Україна не лише забезпечує потреби внутрішнього продовольчого ринку, а й виступає одним з ключових постачальників сільськогосподарської продукції на світовий ринок. За цих умов перспективи вітчизняного агропродовольчого експорту у 2022 році виглядали сприятливими, однак військове вторгнення Росії поставило під серйозну загрозу продовольче забезпечення України та за її межами.

За «8 місяців поточного року Україна експортувала агропродовольчої продукції загальною вартістю 13,4 млрд дол., що на 11 % менше, ніж за відповідний період 2021 року. Основною причиною зниження зовнішніх продажів є російська військова агресія, в надскладних умовах якої вітчизняним експортерам доводиться працювати вже понад півроку.

В зв'язку з цим Кабінет Міністрів України призупинив експорт живої худоби, м'яса і субпродуктів ВРХ, жита, гречки, проса, цукру, солі. Разом з тим запроваджено ліцензування експорту пшениці, кукурудзи, м'яса птиці, яєць, соняшникової олії. Наступним кроком в умовах воєнного стану стала тимчасова заборона експорту з України азотних, фосфорних і калійних мінеральних добрив. В даний час повноцінна посівна кампанія неможлива, однак вона розпочнеться на підконтрольних територіях і там, де це безпечно.

Першочерговим завданням на даному етапі є вирішення продовольчого забезпечення в Україні, тому доступні ресурси використовуються для потреб наших громадян. Завдяки наявності запасів минулорічного урожаю, продуктів харчування та необхідних ресурсів для проведення посівної питання достатньої кількості продовольства має бути успішно вирішене.

Ще однією проблемою для нашої країни стало значне обмеження можливостей для експорту. Триваючі військові дії посилюють і до того високі ризики будь-якої зовнішньоекономічної діяльності, а фактично заблоковані для України морські порти, які, за оцінками, забезпечували приблизно 2/3 вітчизняного аграрного експорту, роблять малоімовірним досягнення довоєнних показників. Найважливішим продуктом з точки зору продовольчої безпеки є зерно. Наша країна у 2019-2021 роках регулярно експортувала понад 50 млн т зернових культур, в тому числі 50,8 млн т за підсумками 2021 року, причому майже весь цей обсяг перевозиться морським транспортом. Тож під великим ризиком опиниться продовольче забезпечення в тих країнах Азії та Африки, де поставки зерна з України займають значну частку в імпорті (Китай, Єгипет, Індонезія, Туніс, Лівія, Туреччина, Пакистан та інші)» [27].

Подальші перспективи продовольчого забезпечення України та відновлення аграрного експорту залежатимуть, на думку експертів, від термінів завершення активних бойових дій на території нашої держави. Також важливу роль відіграватимуть площі посіву зернових культур, зібраний урожай 2022 року та об'єктивні можливості для максимального завантаження підприємств харчової і переробної промисловості. Все це сприятиме експорту за умови відновлення доступу до українських морських портів, адже можливості автомобільного та залізничного транспорту сильно обмежені.

22 липня 2022 року в Стамбулі було підписано угоду про розблокування українських портів «Одеса», «Чорноморськ» і «Південний» для вивезення на експорт зерна та іншої аграрної продукції. 1 серпня в рамках реалізації домовленостей з Одеського порту вирушило перше судно – RAZONI під прапором Сьєрра-Леоне. Судно перевозило 26 тисяч тонн української кукурудзи в Ліванський порт Тріполі.

5 серпня з портів Великої Одеси вирушив перший караван суден з українським зерном. На борту трьох балкерів NAVI STAR, ROJEN і

POLARNET – 57 тисяч тонн української кукурудзи, яка прямувало до Туреччини, Великобританії та Ірландії.

Україна від початку маркетингового року (з липня 2021-го) збільшила обсяги експорту зернових та зернобобових більш ніж на 30% – до 42,6 млн тонн. Найбільше було вивезено кукурудзи та пшениці.

Дія експортного зернового коридору продовжується.

Стан розвитку ринку зерна в країні можна розглядати як досить стабільний, про що свідчить позитивна статистика обсягів виробництва основних видів зернових та зернобобових культур. Розвиток ринкових відносин в Україні вимагає застосування принципово нових підходів та рішень до змін у вітчизняній економіці. Вони повинні торкатися «вирішення проблем інфраструктури ринку, співвідношення між галузями інфраструктури та матеріального виробництва, їх пропорційного розвитку, а також створення умов для побудови та використання ефективних систем розподілу продукції на ринках товарів та послуг» [54].

2.3. Розвиток виробництва зернових культур в Кіровоградській області

Вирощування зернових культур слугує основою забезпечення людства їжею, худоби – кормами, промисловість – сировиною. Нині Україна займає провідне місце серед провідних світових експортерів пшениці. Згідно з «прогнозом, оприлюдненим Організацією економічного співробітництва та розвитку, а також Світовою продовольчою програмою, в найближчі 10 років (2020-2029) Україна й надалі залишатиметься серед лідерів і поліпшуватиме свої позиції на світовому ринку зерна за потенційної можливості увійти в перелік найбільших країн-експортерів такого, збільшивши свою частку майже до 14%» [55].

В результаті дослідження, проведемо аналіз перспектив розвитку внутрішнього і зовнішнього ринку зерна, вивчивши динаміку виробництва зернових та зернобобових культур в Кіровоградській області.

Кіровоградська область розташована у «центральной частині України, на півдні Придніпровської височини, у межиріччі Дніпра та Південного Бугу, на межі Лісостепу та Степу. В області переважають посівні площі. Клімат – помірно-континентальний. По території області протікають 438 річок, найбільші з них: Інгулець, Інгул, Синюха, Дніпро. Межує з областями: Вінницькою, Дніпропетровською, Миколаївською, Одеською, Полтавською, Черкаською. Посіви здійснюються на 71,8% сільськогосподарських угідь. Це найвищий показник в Україні. При цьому площа Кіровоградської області – 24 588 кв. км, що становить тільки 4,1% території України» [55].

Для порівняння: «найбільша в країні Одеська область не входить до цього рейтингу, оскільки на посівні площі тут припадає лише 52% загальної території регіону. Виробничу діяльність здійснюють 3855 агропромислових формувань, з яких: державні підприємства – 8 од.; кооперативи – 47 од.; приватні підприємства – 303 од.; господарські товариства – 691 од.; фермерські господарства – 2740 од.; інші суб'єкти господарювання – 66 од.» [56].

Зернові культури вирощуються по всій території країни, проте центральна та південно-центральна частина України вважаються пріоритетними зонами виробництва. За аналізом обсягів вирощування зернових і зернобобових культур у Кіровоградській області «за останні 10 років зернові культури охоплюють більше половини засіяних площ (від 55,3 до 60,9%). Посівні площі під зерновими і зернобобовими культурами за останні 10 років в області коливалися від 798,9 до 863,8 тис. га.» [55] (табл. 2.10). Постійність виробництва зернових, вказує на відсутність стійких динамічних закономірностей розвитку галузі та високу залежність від кліматичних умов. За наведеними даними можна виділити роки із задовільним забезпеченням опадами та роки із недостатньою кількістю вологи.

Таблиця 2.10.

Виробництво зернових і зернобобових культур у Кіровоградській області у 2011-2021 рр.

Рік	Посівна площа, тис. га	Виробництво, тис. ц	Урожайність, ц з 1 га
2011	859,8	34649,3	40,9
2012	823,5	23394,5	29,6
2013	863,8	37813,7	44,2
2014	798,9	34690,9	43,6
2015	811,7	33139,0	41,0
2016	813,2	37258,0	46,1
2017	818,0	28580,0	35,2
2018	832,1	37631,7	45,3
2019	863,6	43466,0	50,4
2020	861,7	26890,8	31,4
2021	899,6	49811,0	55,4
2020 р. до 2011 р., %	100,2	77,6	76,7
2020 р. до 2019 р., %	99,8	61,9	62,3
2021 р. до 2020 р., %	105,3	195,3	185,8

Джерело: за даними Державної служби статистики України[2].

Так, «несприятливі погодні умови, а саме весняні заморозки й посуха у період формування і наливу зерна, спричиняли великі втрати і недобори врожаю у 2012-му, 2017-му і 2019 р. У сприятливий для ведення землеробства 2019 р. сільськогосподарськими підприємствами Кіровоградської області за рахунок підвищення врожайності до середньосвітового рівня (50,4 ц/га) отримано рекордний врожай зернових і зернобобових культур (43466 тис. т). Такі показники досягнуто завдяки значному зростанню виробництва кукурудзи на зерно у загальному валовому зборі зерна (44-46%) та врожайності 66,7 ц/га» [56].

За показниками Головного управління статистики України в Кіровоградській області, за останні три роки більшість сільськогосподарських товаровиробників віддають перевагу вирощуванню кукурудзи на зерно та озимої пшениці: 45,2% посівів зернових і зернобобових культур становила кукурудза на зерно, 36,3% – пшениця. Низькі показники врожайності ярих культур у регіоні «змушують аграріїв зменшувати їх площі посіву. У цілому за останні 10 років посіви під кукурудзою збільшено на 38%, під пшеницею – на 8%, проте практично вдвічі зменшено площі посівів ячменю і сої» [27].

Більшу «частину (75%) виробництва кукурудзи та пшениці (81%) в Кіровоградській області забезпечують сільськогосподарські підприємства. Пояснюється це насамперед швидкою оборотністю інвестицій, що спостерігається в рослинницькій галузі великих аграрних підприємств, а висока прибутковість зернових культур, особливо за останні роки, дає можливість застосувати інтенсивні технології та отримати доступ до зовнішнього ринку продовольства. Підприємства застосовують різні пакети технологій, інтегрують взаємодоповнюючі технології, проводять картографування ґрунтів і моніторинг врожайності по роках для впровадження найбільш ефективних технологій» [57]. При цьому дослідники відзначають «позитивні переваги технічної ефективності, пов'язаної із впровадженням сільськогосподарських технологій» [58, 59]. Однак у деяких випадках позитивні зміни ефективності пояснюються значними масштабами виробництва.

Наведені дані підтверджують, що різні види зернових культур відрізняються різними рівнями врожайності. Згідно з дослідженнями «мінімально допустимий рівень урожайності зернових і зернобобових культур для ефективного виробництва має становити не менше 30 ц з 1 га. Такі показники врожайності спостерігаються стосовно ярої пшениці та ярого ячменю в господарствах населення, що пояснюється низькою культурою землеробства та кліматичними особливостями місцевості» [31]. Щодо підприємств, то недобір врожаю зернових до 30 ц/га внаслідок несприятливих погодних умов спостерігався по кукурудзі на зерно в 2020 р. Вважаємо, що підвищення валових зборів зерна можливе за рахунок збільшення ефективності врожайності сільськогосподарських культур шляхом підвищення рівня інтенсивності, за рахунок впровадження новітніх наукових досягнень, дотримання технології виробництва.

Здавна відомо, що одними «з найважливіших факторів впливу на врожайність зернових є родючість ґрунтів і кліматичні умови. У соціальному аспекті потенціал регіону – це можливості його розвитку при використанні

комплексу територіальних ресурсів, особливостей існуючої та перспективної структури його господарства, географічного положення та інших параметрів в інтересах підвищення якості життя населення регіону» [60].

Кіровоградська область «виробляє 5,13% всього обсягу виробництва зернових по країні, при цьому обсяги виробництва зерна в області перевищують у понад 7 разів потреби місцевого населення»[61].

За три останні роки в області «вироблено в середньому 35 996 170 ц зерна. На 1 січня 2022 р. в області чисельність постійного населення складала 920 128 осіб. Потребу зазначеної кількості населення в зерні можна визначити добутком вказаної чисельності на 5,23 ц – середній обсяг внутрішнього споживання зерна по Україні на одну особу» [60].

Кількість населення в області за останні 10 років має тенденцію до скорочення за рахунок депопуляції та зовнішньої міграції, тому стає зрозуміло, що збільшення попиту на продукти харчування в ній навряд чи відбудеться. Повноцінний внутрішній ринок зерна і продуктів його переробки створює можливості для розширення участі області та країни на зовнішніх ринках.

Останнім часом, у сільськогосподарських підприємствах Кіровоградської області нарощування виробництва зерна зумовлено певною мірою збільшенням обсягів застосування добрив, техніки точного висіву та інноваційних засухостійких сортів (табл. 2.11).

У прямих матеріальних витратах на вирощування «зернових і зернобобових культур 20,7% – це витрати на насіння, 35,6% – мінеральні добрива, 19,2% – паливо» [60]. Незважаючи на те, що сортове насіння кукурудзи коштує дорожче, ніж пшениці, на вирощування останньої витрататиметься більше добрив, у результаті чого сума витрат на посівний матеріал і мінеральні добрива за цими культурами майже однакові.

Таблиця 2.11

Собівартість продукції зернових культур на підприємствах
Кіровоградської області у 2021 р., тис. грн

Продукція	Витрати,	Прямі	У тому числі	Прямі
-----------	----------	-------	--------------	-------

рослин ництва	усього	матеріальні витрати, усього	насіння та посівний матеріал	мінеральні добрива	пальне і мастильні матеріали	решта матеріаль них витрат	вита ти на оплату праці
Культури зернові та зернобобо ві	8352131,6	4457225,2	923092,2	1587086,1	856237,5	1090809,4	580812,8
Пшениця	3088595,6	1652424,3	244332,3	689381,8	295684,1	423026,1	215026,8
Кукуруд за на зерно	4282341,0	2278105,2	582739,5	718742,0	450969,7	525654,0	283759,2
Ячмінь	718329,0	386436,5	66143,6	144793,0	76070,3	99429,6	58635,9
Жито	2289,2	1170,6	171,1	393,6	371,9	234,0	162,1

Джерело: Показники Головного управління статистики у Кіровоградській області.

З огляду на те, що «собівартість 1 т пшениці на 13,6% нижча, ніж собівартість 1 т кукурудзи, а середня ціна реалізації кукурудзи на 11,4% більша, ніж ціна пшениці, можна стверджувати, що в Кіровоградській області за сприятливих погодних умов згадані зернові культури вирощувати однаково вигідно» [60].

Зернове виробництво в Кіровоградській області прибуткове. Так, згідно з показниками Головного управління статистики у Кіровоградській області, «рівень рентабельності зернових і зернобобових культур коливається від 14,2% (2018 р.) до 50,7% (2015 р.) Незважаючи на високі обсяги виробництва продукту рівень рентабельності зернових і зернобобових культур у 2019 р. становив лише 14,1%, що пояснюється збільшенням витрат на насіння, мінеральні добрива, пальне тощо» [60]. (табл.2.12).

Таблиця 2.12

Рівень рентабельності виробництва основних видів продукції сільського господарства у підприємствах Кіровоградської області, %

Рік	2010	2015	2016	2017	2018	2019	2021
Культури зернові та зернобобові	26,3	50,7	46,4	22,3	20,5	14,1	16,2

Джерело: Показники Головного управління статистики у Кіровоградській області.

Для підвищення рівня рентабельності вирощування зернових і зернобобових культур важливо використовувати сучасну продуктивну сільськогосподарську техніку. Але, на жаль, аграрний сектор області

недостатньо технічно оснащений, а значна частина наявної сільськогосподарської техніки застаріла.

За даними фахівців ННЦ «Інститут аграрної економіки», капітальні вкладення становлять «орієнтовно 250 дол. США на 1 га сільськогосподарських угідь, або близько 20% фактичної потреби. Найкращі перспективи включають придбання тракторів, комбайнів, землеобробної і посівної техніки, а також обприскувачів та обладнання для внесення добрив. Окрім оновлення сільськогосподарської техніки, що використовується для вирощування рослин, перспективне створення іригаційної інфраструктури, а також розвиток такої підгалузі агробізнесу, як зберігання та обробка зерна» [60].

Кіровоградська область має великий потенціал розвитку в галузі виробництва зернових культур, тому нарощування валових зборів за рахунок підвищення врожайності культур, є перспективним напрямом розвитку сільського господарства області. Цього можна досягти шляхом інтенсифікації виробництва, а саме: удосконаленням культури землеробства, використанням інноваційних засухостійких сортів та техніки точного висіву, застосуванням науково-обґрунтованих норм внесення добрив, сучасних засобів захисту зернових культур. Інтенсифікація виробництва пом'якшує наслідки негативних кліматичних умов, знижує собівартість продукції та підвищує рентабельність виробництва. Основними складовими інноваційного розвитку зерновиробництва в Кіровоградській області має стати використання технологій інноваційного типу, що потребує значних інвестицій у вигляді державних програм розвитку сільського господарства.

Висновки до розділу 2

Успішне вирішення проблеми підвищення економічної ефективності виробництва зернових культур в Україні передбачає виконання комплексної програми дій щодо збільшення виробництва і покращення якості зерна при зменшенні затрат праці і витрат матеріальних засобів на одиницю продукції.

Цього можна досягти завдяки інтенсифікації та оптимізації функціонування галузі.

Експортний потенціал нашої держави щодо продукції зернових культур далеко не вичерпаний. У першу чергу, резерв криється у повнішому використанні зв'язків з Європейським Союзом, країнами Азії та Африки. В останні роки Україна впевнено посилює свої позиції на світовому ринку продукції зернових культур.

Зерновий ринок посідає особливе місце у структурі національної економіки. Виробництво, переробка і експорт зернових культур є джерелом грошових надходжень до державного бюджету, а й перспективою створення нових робочих місць для сільського населення країни. Майже третину загальнонаціонального і понад 80% агропродовольчого експорту нашої країни забезпечують 6 видів продукції (кукурудза, пшениця, ячмінь, соняшникові олія і макуха).

За нашою державою залишаються лідерські позиції на світовому зерновому ринку. За «прогнозами OECD-FAO, Україна до 2029 р. може збільшити виробництво зерна до 85 млн тонн, що забезпечить експортну пропозицію на рівні 68 млн тонн. Разом із тим досить переконливими видаються твердження про можливе досягнення виробництва зерна 100 млн тонн та експорту до 80 млн тонн. Зазначимо, що за останнє десятиріччя Україна здобула лідируючих позицій у світі з постачання зернових, а експортний попит і надалі буде вагомим мотиваційним аспектом та основою розвитку вітчизняного ринку зернових культур» [34].

Дослідження свідчать, що однією з головних галузей сільського господарства Кіровоградської області визнано зернову, яка забезпечує економічну безпеку країни. Перспектива розвитку зерновиробництва області полягає в збільшенні обсягів виробництва зернових культур за рахунок підвищення врожайності, що потребує підвищення культури землеробства, інтенсифікації виробництва.

Для цього потрібні активні інвестиції та використання програм державної підтримки аграрного сектору регіону. Кожне сільськогосподарське підприємство має врахувати вимоги ринку та кліматичні особливості місцевості, застосовувати прогресивні технології вирощування зерна та інноваційні сорти, створювати іригаційну інфраструктуру, розвивати можливості зберігання та обробки зерна.

РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ВІТЧИЗНЯНОГО РИНКУ ЗЕРНА ЯК ШЛЯХ ДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОДОВОЛЬСТВОМ НАСЕЛЕННЯ ДЕРЖАВИ ТА СВІТУ

3.1. Шляхи стабілізації ринку зерна в Україні

Ринок зерна – це один із сегментів продовольчого ринку України, який має важливу стратегічну та соціально-економічну значимість, здатний забезпечити значний мультиплікативний ефект. Удосконалення цінової, податкової, кредитної, фінансової, страхової та митної політики протягом 2010–2022 рр. в Україні відносно суб'єктів зернового ринку дало можливість значно підвищити урожайність культур та збільшити обсяги виробництва зерна. Проте тут ще існує багато проблем, які потрібно вирішувати. До таких можна віднести погіршення родючості ґрунтів через недотримання агротехнічних вимог, нестачу кваліфікованих кадрів, низький рівень ресурсного й фінансового забезпечення малих і середніх за розміром сільськогосподарських підприємств та господарств населення, що не дає змоги застосовувати у виробництві передові досягнення науково-технічного прогресу. Розвиток ринку зерна зумовлює постійні зміни економічних відносин його суб'єктів, що потребує пошуку їх оптимальних форм і змісту, а також методів, інструментів і ступеня регулюючого впливу держави.

При експорті продукції на зарубіжні ринки, «українським підприємствам необхідно враховувати національні вимоги, що діють в інших країнах. Зокрема, дотримання специфічних стандартів якості, тарифних і нетарифних бар'єрів просування продукції, різноманітних правових норм, серед яких і податкове законодавство, наявність ринкових ризиків, у тому числі, інфляції, особливості валютного регулювання, вимог своєчасності та умов транспортування тощо. Такі й інші чинники, безумовно, потребують певних додаткових витрат, які впливають на кінцеву вартість і ціну товару» [30].

З метою врівноваження впливу зазначених та інших чинників на учасників міжнародних торговельних відносин, «уряди більшості країн намагаються отримати домовленості щодо формування міждержавних зон вільної торгівлі із застосуванням максимально однакових для обох сторін умов регулювання. До цього слід віднести дотримання всіма учасниками СОТ узгоджених єдиних для всіх учасників правил торговельних відносин, дотримання принципів, обсягів та напрямів внутрішньої державної підтримки національних учасників ринку та цілий ряд інших заходів глобального співробітництва. Це дозволяє формувати більш-менш рівні та економічно обґрунтовані експортно-імпортні відносини, в тому числі при визначенні цін, уникаючи відповідної дискримінації.

На жаль, в Україні за певної недосконалості державного регулювання все ще спостерігаються ситуативні цінові диспропорції, проблеми перевиробництва чи дефіциту на ринках окремих видів продовольчих товарів або сировини для відповідних галузей промисловості. Дослідження показують, що за останні роки щорічно експортується 50 - 75 % продукції, яка становить критичну масу вироблених в державі обсягів пшениці, кукурудзи, сої, ріпаку, меду, значні обсяги різних видів олій та інших жирів, цукру і цукровмісних продуктів, сирів, солі, спирту, алкогольних і безалкогольних напоїв та інших видів продукції» [30].

Практика свідчить, що «основу українського агропродовольчого експорту становить продукція з низьким та середнім ступенем переробки – зернові й олійні культури, соняшникова олія. Експорт продукції рослинництва стабільно переважає показники експорту продукції тваринництва. У 2009–2021 рр. частка продукції рослинництва перевищувала 90% у структурі експорту з України агропродовольчої продукції (за винятком 2019 р. – 89,5 %), найвищий показник – 94,7% – припав на 2016 р.» [60].

Аналіз обсягів виробництва та реалізації ключових зернових культур товарів світового експорту, які є пріоритетними і для вітчизняних товаровиробників показує, що за прогнозом ОЕСР – ФАО «протягом 2018–2027 рр. світове виробництво зерна пшениці може збільшитися на 10,3% (до 832,62 млн т), основними виробниками очікуються ЄС (164,44 млн т), Китай (133,28 млн т), Індія (112,06 млн т), Російська Федерація (83,88 млн т) та США (55,28 млн т), які формуватимуть 65,9% світового виробництва. Частка України становитиме 3,7%. Обсяги світової торгівлі за цей період зростуть до 198,67 млн т (на 11,2%), головні експортери – Російська Федерація (40,19 млн т), ЄС (34,94 млн т), США (26,39 млн т), Канада (21,98 млн т), Австралія (19,47 млн т) та Україна (19,43 млн т), які забезпечуватимуть 81,7% світових поставок збіжжя. Частка України при цьому становитиме 9,8%» [2; 61].

У 2018–2027 рр. «світове виробництво зерна кукурудзи, згідно з чинним прогнозом, зросте до 1201,7 млн т (на 10,6%), основними виробниками визначено США (389 млн т), Китай (250,63 млн т), ЄС (70,92 млн т), Індію (32,52 млн т) та Україну (30,54 млн т), що разом становлять 64,4% світового його виробництва. Частка України прогнозується на рівні 2,5 %. Світова торгівля зерном кукурудзи за 2020–2027 рр. зросте на 13,5% та у 2027 р. очікується в обсязі 157, 23 млн т. Основними експортерами будуть США (53,25 млн т), Бразилія (36,1 млн т), Аргентина (22,82 млн т) та Україна (21,76 млн т), які сформують 85,2% світового ринку зерна кукурудзи. Внесок України досягне 13,8%» [2; 61].

Посівні площі під зерновими культурами в Україні «становлять більше половини загальної посівної площі сільськогосподарських культур із показником протягом 2014-2021 рр. понад 15,9 млн га» [30]. У господарствах населення «на зернові культури припадає близько 4,1 млн га, у фермерських господарствах – до 2,4 млн га та великих сільськогосподарських підприємствах – 8,2 млн га.

Проте, у зв'язку з окупацією Росії у 2022 році значної території України, площі посіву зернових та зернобобових за даними експертів зменшилися у п'ять разів. Основними зерновими культурами є пшениця, кукурудза та ячмінь, виробництво яких значною мірою орієнтовано на експорт. Зерно інших культур переважно використовується для внутрішнього споживання. Продовольча безпека України визначається насамперед обсягом виробництва зерна, динаміка якого протягом 2013-2021 рр. залишалася позитивною з певними коливаннями за роками, незважаючи на зменшення посівних площ під зерновими культурами на 528,3 тис. га внаслідок порушення територіальної цілісності України Російською Федерацією в 2014 р.

Загальний обсяг виробленого зерна в Україні протягом цього періоду зріс на 11,3% за рахунок підвищення врожайності та зміни у структурі посівів зернових культур. Коефіцієнт варіації обсягу виробництва зерна становив 16,3%, що свідчить про її середній рівень. Україна входить до десяти найбільших виробників зерна пшениці (3,5 % світового обсягу) та фуражного зерна (2,6 % світового обсягу)» [62]. Із загального обсягу українського зерна «майже 22% виробляється у господарствах населення, до 10% – у фермерських господарствах та понад 60% – у великих сільськогосподарських підприємствах. Протягом 2011-2021 рр. урожайність зернових культур завдяки впровадженню нових технологій та наукових досягнень в Україні підвищилася на 28,9% і перевершує її середньосвітовий рівень» [63].

Проте врожайність зернових культур в Україні ще не досягає рівня країн ЄС незважаючи на вищу родючість ґрунту. Основними причинами цього є «недостатнє матеріально-технічне забезпечення, обмеженість доступу до передових технологій, нестачу обігових коштів, які б надавали змогу закуповувати виробникам нові селекційні сорти рослин і відповідні засоби для їх захисту й збільшення врожайності (добрива, стимулятори росту тощо). Особливо це стосується господарств населення та малих фермерських господарств з урожайністю зерна близько 80% середнього її рівня по Україні» [2].

Разом з тим, агрохолдинги, які мають можливість залучати капітал для власної діяльності на зовнішніх фінансових ринках, досягають середнього та вищого рівнів урожайності зернових культур країн ЄС. Урожайність зернових культур виступає основним фактором стабілізації пропозиції на ринку зерна. На рівень урожайності зернових культур «значною мірою впливають як погодні умови, так і рівень ресурсного забезпечення виробників зерна. У виробників з обмеженим доступом до фінансових ресурсів і сучасних технологій рівень урожайності зернових культур характеризується великою варіацією по роках залежно від погодних умов. Водночас у підприємствах, які здійснюють виробництво зерна інтенсивним способом, рівень урожайності зернових культур має меншу варіацію. Інтенсивні технології вирощування зернових культур, крім підвищення врожайності, забезпечують зазвичай вищу ефективність виробництва зерна» [30].

Стабілізація ринку зерна в Україні здійснюється на основі інформації щодо «моніторингу ринку зерна, відповідних моделей прогнозу руху і змін залишків зерна та розроблення його балансів. Упродовж 2014-2021 рр. відбулося зниження рівня внутрішнього споживання зерна в Україні в основному через обмеження обсягів використання його на корм внаслідок скорочення поголів'я тварин. У цьому періоді обсяги внутрішнього споживання зерна (включаючи втрати) становили від 21,3 до 27,3 млн тонн,

тоді як решту (55,2 – 67,0%) виробленого зерна було експортовано. При цьому величина обсягів експорту зерна по роках відзначається великими коливаннями. Ще більша варіація обсягів експорту зерна спостерігається по окремих його видах» [64, 65].

Обсяги внутрішнього споживання зерна пшениці останніми роками знаходяться на рівні «майже 9,2 млн тонн, у тому числі з використанням на харчові цілі до 3,4, на корм тваринам – 3,6 млн тонн. Частка зерна пшениці в такому, що використовується в Україні на корм, досягає 34%. Протягом 2014-2021 рр. обсяги експорту зерна пшениці коливалися від 45 до 67% виробленого зерна. Українська продовольча пшениця буде затребуваною на світовому ринку і надалі, оскільки в ряді країн, які є її експортерами, неврожай цієї культури. Тому кінцеві запаси у вказаному періоді прогнозуються на мінімальному рівні за останні п'ять років. Обсяги внутрішнього споживання зерна кукурудзи останніми роками були на рівні 7,1 млн тонн, у тому числі на корм тваринам – 5,4 млн тонн. Частка зерна кукурудзи, що використовується в Україні на корм, досягає майже 50%. Протягом 2014– 2021 рр. обсяги експорту зерна кукурудзи коливалися від 69,1 до 77,6% виробленого зерна»[64, 65].

Крім зерна пшениці і кукурудзи Україна щорічно «експортує близько 4,5 млн тонн ячменю, що становить понад 50% обсягу виробленого зерна. Зерно інших зернових культур (овес, горох, сорго, рис) використовується переважно для внутрішнього використання в країні на нього припадає незначна частка у структурі експорту» [2]. Розробити адекватну систему заходів із стабілізації ринку зерна в окремій країні неможливо без урахування тенденцій розвитку світового ринку зерна (табл. 3.1). За прогнозом FAO, «обсяги споживання усіх видів зерна у світі зростуть на 6,4% і досягнуть 2649,3 млн тонн. При цьому обсяг торгівлі зерном зросте на 11,3%»[64].

Підвищення доходів громадян та зміна раціонів харчування на користь більшого споживання тваринних білків зумовлює зростання вищими темпами попиту на фуражне зерно порівняно з продовольчим.

Таблиця 3.1

Світові ринки зерна пшениці та фуражного зерна, млн тонн

Показник	Пшениця					Фуражне зерно				
	2014/ 15	2015/ 16	2016/ 17	2017/ 18	2020/ 21	2014/ 15	2015/ 16	2016/ 17	2017/ 18	2020/ 21
Виробництво	732,6	734,6	756,8	760,3	725,1	1343,0	1317,0	1355,5	1391,3	1357,2
Пропозиція	929,4	952,2	992,8	1015,4	1001,9	1617,1	1644,0	1691,8	1747,4	1723,4
Споживання	712,6	710,2	734,5	738,0	739,6	1286,7	1308,2	1339,2	1373,3	1400,9
Торгівля	156,4	167,4	176,6	176,2	172,5	175,5	183,7	180,7	196,1	196,8
Кінцеві запаси	217,6	236,0	255,1	276,8	264,5	327,0	336,3	356,1	366,2	320,8
Співвідношення запасів до споживання, %	30,6	32,1	34,6	37,4	35,0	25,0	25,1	25,9	26,1	22,3

Джерело: Дані FAO [64].

Нестабільність виробництва зерна (за варіації понад 20%) порушує ринкову рівновагу між попитом і пропозицією та призводить до значного коливання цін. Тому «неможливо застосувати ефективну товарну і фінансову інтервенцію на ринку. Адже для цього необхідно вилучити великі надлишки зерна з ринку у фонд інтервенції, що потребуватиме виділення з бюджету обтяжливих коштів. Через великі коливання обсягів виробництва зерна та існуючих торговельних зобов'язань бізнесу останніми роками уряд України вдавався до обмежувальних заходів щодо його експорту. З метою стабілізації ринку зерна в країні та забезпечення прогнозованого режиму експорту зерна Міністерство аграрної політики та продовольства України підписує з учасниками зернового ринку Меморандум про взаєморозуміння, в якому сторони погоджують граничні обсяги експорту зерна, гарантування продовольчої безпеки та незастосування експортних обмежень. Так, на 2017/18 МР загальний узгоджений обсяг експорту пшениці досяг рівня 16 млн т, у тому числі 8 млн т продовольчої та 8 млн т фуражної пшениці» [30].

Упродовж 2011-2015 рр. цінова ситуація на світовому ринку зерна характеризувалася певним зниженням цін, тоді як із 2017 р. намітилося деяке підвищення цін на зерно на світовому ринку. За прогнозами FAO, «глобальна кон'юнктура світового ринку зерна зберігатиме тенденцію до збільшення споживання, що порівняно з нижчими темпами виробництва зумовить зменшення запасів та підвищення цін. Загальна тенденція підвищення

світових цін на зерно в цілому відповідає тенденції перевищення обсягів споживання зерна над виробництвом, що необхідно враховувати як виробникам, так і експортерам з метою зниження ризиків від коливання цін. Рівень внутрішніх і експортних цін на зерно в Україні формується під впливом цін на світовому ринку» [64]. Підвищення цін на зерно у 2019-2020 рр. сприяло збільшенню величини валютних надходжень від експорту цієї продукції (табл. 3.2). При меншій величині експорту зерна у 2018 р. порівняно з 2017 р. величина валютних надходжень збільшилася на 739,1 млн дол. США.

Таблиця 3.2

Надходження від експорту зерна в Україні

Культура	2019 р.			2020 р.		
	Обсяг, тис. тонн	Вартість, млн дол. США	Ціна 1 т, дол. США	Обсяг, тис. тонн	Вартість, млн дол. США	Ціна 1 т, дол. США
Пшениця	17314,30	2759,61	159,38	1637,39	3004,31	183,49
Кукурудза	19393,85	2988,94	154,12	21434,43	3506,27	163,58
Ячмінь	4855,93	710,63	146,34	3597,47	681,95	189,56
Сорго	148,27	21,62	145,82	123,65	19,48	157,54
Овес	11,02	1,75	158,73	8,09	1,76	217,55
Жито	25,04	3,89	155,19	103,94	15,50	149,12
Рис	1,24	0,59	475,81	3,43	2,35	685,13
Інші зернові культури	77,41	14,59	188,48	28,40	9,12	321,13
Разом	41827,06	6501,60	155,44	41672,80	7240,74	173,75

Джерело: Розраховано авторами на основі даних Держстату України[2]

У 2020 р. було «експортовано 41,7 млн тонн зерна на суму 7,2 млрд дол. США. Зокрема, експортовано 21,4 млн тонн кукурудзи, 16,4 млн тонн пшениці, 3,6 млн тонн ячменю, понад 100 тис. тонн жита. Найбільшими імпортерами українського зерна стали: Єгипет (666 млн дол. США), Іспанія (643 млн дол. США), Нідерланди (556 млн дол. США), Китай (552 млн дол. США), Індонезія (487 млн дол. США) та Саудівська Аравія (449 млн дол. США)» [30].

Стабілізації ринку зерна в Україні заважає й ряд інших проблем. Зокрема нерозвиненість інфраструктури та неефективна логістика.

«Логістична складова являє собою важливий елемент ринку зерна. Чим більші витрати на перевезення, зберігання зерна експортерами до портів або в мережі роздрібної торгівлі, тим менша закупівельна ціна на зерно для виробників. За результатами дослідження Центру транспортних стратегій, незважаючи на зниження витрат при перевезенні 1 т зерна пшениці з поля до судна від 49 дол. США у 2010 р. до 33,0 дол. США у 2017–2021 рр., в Україні вартість логістики все ще залишається вищою порівняно із Францією та Німеччиною (26,0 дол. США), але дешевшою ніж у США (37,0 дол. США). Особливо значна різниця у витратах спостерігається при перевезенні зерна від елеватора до порту: в Україні витрати становили 16 дол. США/т, у Франції та Німеччині – відповідно 12 і 13 дол. США/т зерна пшениці. Втрати на перевалку зерна у портах в Україні знаходяться на рівні 9-15 дол. США/т, у Франції та Німеччині – 6,0 дол. США/т зерна» [66].

Інфраструктура для зберігання та транспортування зерна в Україні часто не відповідає вимогам міжнародних компаній. За «підрахунками Світового банку, незадовільний стан логістичних об'єктів в АПК України призводить до неотримання сільськогосподарськими підприємствами 0,6-1,6 млрд дол. США через ускладнення доставки продукції до порту та впливає на її ціну» [67]. Основними видами транспорту перевезення зерна до портів є залізничний (65-67% обсягу перевезень), автомобільний (близько 30%) та річковий (до 5%). За даними «Укрзалізниці» «кількість зерновозів в Україні становила 22 347 одиниць, у тому числі 11 476 зерновозів знаходяться на балансі «Укрзалізниці», із яких 86% перевищили нормативний термін експлуатації. Тому існуючий дефіцит зерновозів до 2022 р. планувалося збільшити до 7–15 тис. вагонів залежно від стратегії списання старого парку. Важливим елементом логістичного ланцюжка торгівлі зерном слугує елеватор, який дає можливість сільськогосподарським підприємствам обирати оптимальний час із піковими цінами для продажу продукції. Більшість наявних в Україні елеваторів – це склади підлогового зберігання з низьким рівнем механізації. Тому майже 80% із них потребує модернізації.

На початок 2022 р. потужності одночасного зберігання зерна і насіння олійних культур становили 72,307 млн т» [30].

Загальний же «обсяг зерна та насіння олійних культур, яке підлягає зберіганню, досягає 90 млн тонн. Звідси дефіцит необхідних потужностей для зберігання зерна коливається від 10 до 15 млн тонн. Для стимулювання сільськогосподарських підприємств будувати власні елеватори уряд України розробив програму відшкодування 30% вартості будівництва об'єктів для зберігання й переробки зерна і виділив на такі цілі у 2019 р. 850 млн грн» [30].

Проте будівництво власних зерноскладів можуть дозволити собі лише потужні компанії чи агрохолдинги, яким для підвищення власної капіталізації та можливості оптимізувати свої продажі вигідно будувати нові елеватори, вартість введення в експлуатацію яких коштує 170–200 дол. США за тону зберігання зерна.

Технології вирощування зернових культур без достатніх обсягів внесення мінеральних добрив і засобів захисту є причиною одержання низької якості зерна, а відповідно й цін його реалізації. Оскільки ринок зерна у світі перенасичений, «правила гри на ньому швидко змінюються. Ряд країн імпортерів вводить нові вимоги щодо якості зерна, інші вимоги. Тому потрібен постійний моніторинг ринку зерна для вчасного реагування виробників, посередників ринку зерна та виконавчих органів України на зміни на ньому. У разі, якби сільськогосподарські підприємства змогли підвищити якість зерна пшениці й Україна змогла експортувати фуражне зерно як продовольче, то отримала б на 128,1 млн дол. США більше валютної виручки» [31] (табл. 3.3).

Таблиця 3.3

Розрахунок збільшення валютних надходжень від підвищення якості зерна пшениці, реалізованої на експорт

Продукція	Експорт, тис. т		Ціна, дол. США/т	Вартість, млн дол США	
	існуючий варіант	варіант при покращенні якості		існуючий варіант	варіант при покращенні якості

Пшениця 12,5% протеїну	4000	8000	228,1	912,2	1824,5
Пшениця 11,5% протеїну	4000	8000	221,2	884,9	1769,8
Пшениця фуражна	8000	-	208,6	1669,1	-
Разом	16000	16000	x	3466,2	3594,3

Джерело: Розраховано за [30].

Політика стимулювання експорту зерна не повинна бути націлена на максимальне отримання валютних коштів, які надходять у результаті вивезення великих обсягів продукції, яка вироблена екстенсивним шляхом і призводить до погіршення якості земельних ресурсів. «Сільськогосподарські угіддя України після порушення її територіальної цілісності Російською Федерацією в 2014 р. становлять 41,49 млн га, або 68,7% від загальної площі країни, орні землі – близько 78,4% сільськогосподарських угідь» [68]. В окремих регіонах України «розораність земель перевищує 90%. Високий рівень розораності угідь зумовлює інтенсивний розвиток вітрової та водної ерозії, утворення кислих ґрунтів та засоленість земель. За оцінками експертів щорічно втрачається понад 500 млн т ґрунту. Кожного року ерозія призводить до втрати родючості ґрунтів, що оцінюється близько 5 млрд доларів США» [67].

Ці негативні процеси можна усунути шляхом переведення частини орних земель у природні кормові угіддя. Зменшення «площі ріллі до 22,3 млн га (54% розораності сільськогосподарських угідь) дасть змогу збільшити норми внесення органічних і мінеральних добрив на 1 га посіву, використовувати на добриво частину побічної продукції культур, впроваджувати проміжні посіви сидеральних культур на зелене добриво. За цих умов площа посіву зернових культур зменшиться до 11,8 млн га.

Рациональне розміщення зернових культур по регіонах країни відповідно до природно-економічних умов та у сівозмінах по кращих попередниках, впровадження високопродуктивних сортів та гібридів

культур, використання інтенсивних і ресурсозберігаючих технологій вирощування зернових культур дасть можливість досягати урожайності на рівні 5,5–6,0 т/га. Це дозволить виробляти 65–70 млн тонн зерна без погіршення якості земельних ресурсів. Саме на такому рівні необхідно стабілізувати валове виробництво зерна в Україні» [31]. Центральним органом виконавчої влади, який реалізує державну політику у сфері державного нагляду в агропромисловому комплексі в частині дотримання земельного законодавства, використання та охорони земель усіх категорій і форм власності, збереженням ґрунтів та відтворенням їх родючості є Держгеокадастр України.

Для підвищення ефективності його діяльності та збереження ґрунтів і їх відтворення доцільно було б звернути увагу на такі основні «заходи:

- розробка й прийняття загальнодержавної і регіональної програми з охорони земель, збереження, раціонального, екологічно безпечного використання ґрунтів та відтворення їх родючості;
- проведення періодичної агрохімічної паспортизації сільськогосподарських земель і створення інформаційного банку даних про стан ґрунтів та їх родючість;
- запровадження механізму економічного стимулювання землевласників і землекористувачів за проведеними ними заходів з охорони земель, збереження ґрунтів і відтворення їх родючості та екологічної стійкості» тощо.

3.2. Стратегічні напрями експорту вітчизняного зерна запорука у вирішенні проблеми забезпечення продовольством населення світу

Практика свідчить, що Україна нині перебуває лише на початковому етапі входження до світових ринків агропромислової продукції, а у вітчизняному експорті продовольства переважає сировинна складова або продукція з незначною доданою вартістю (зернові, рослинні олії, цукор тощо), а експорт готових харчових продуктів не набув суттєвих обсягів.

При цьому, в ситуації, що склалася, необхідно вказати на «відсутність системного бачення стратегії економічного розвитку України, найважливішою складовою якої виступає стабільне забезпечення продовольчої безпеки держави, поточної та перспективної зовнішньоекономічної політики, в тому числі, щодо її участі у світовому продовольчому ринку» [61].

Крім того, останнім часом «експорт основних вітчизняних сільськогосподарських товарів має суто комерційний приватний характер та залежить головним чином від поточної кон'юнктури взаємовідносин між окремими міжнародними трейдерськими формуваннями. Це не створює позитивних економічних мотивацій для розвитку аграрного підприємництва та в цілому негативно впливає на результати використання таких стратегічно важливих активів, як земельні та водні ресурси, які є найбільшим природним надбанням народу України» [61;69]. З іншого боку, зменшення внутрішнього споживання основних вітчизняних продовольчих товарів створює глобальну загрозу здоров'ю громадян України.

Із вступом України до СОТ, спостерігається тенденція щодо диверсифікації зовнішніх ринків, переважно за рахунок зменшення постачання товарів на традиційні ринки збуту країн СНД та збільшення частки експорту до країн Європи та Азії, що свідчить про значну фінансову спроможність і конкурентоспроможність української аграрної продукції.

Україна поступово зміцнює свої позиції на світовому аграрному ринку – «входить до десятки найбільших світових виробників зерна та посідає лідируючі позиції серед експортерів цієї продукції. Зростання експортних можливостей в умовах відчутних змін у географічній структурі експорту, головною ознакою яких було скорочення торгівлі з Росією та іншими країнами СНД, ставить питання розширення ринків збуту, одним з яких є ринок країн Африки»[70; 71].

Нині, «суттєво зросла частка експорту до країн Африки. Чітко простежується географічна структура зовнішньої торгівлі України (в першу

чергу експорту) агропродовольчою продукцією, де домінують чотири регіони: Азія, Європа, країни СНД та Африки. Недостатніми вбачаються обсяги експорту до інших регіонів: країн Північної та Південної Америки, Австралії й Океанії» [72].

За аналізований період відбувся «стрімкий вихід України на ринки Європи та Африки, що пов'язано не тільки із збільшенням обсягів експорту, а й у цілому з кількісним збільшенням країн торговельних партнерів України. Слід підкреслити значне розширення торговельних зв'язків України на ринку продукції зернової галузі» [72].

Згідно з даними ООН, «упродовж минулого десятиріччя мінімальні темпи економічного зростання країн Африканського континенту становили 5% на рік, і цей розвиток продовжувався в 2010-роках. Так, міжнародні експерти прогнозують, що валовий національний продукт в Африці подвоїться в період між 2010-м і 2030 р. та збільшиться у 7 разів до 2050 р. Крім того, ООН очікує, що до 2050 р. населення світу зросте ще на 2 млрд. осіб, з яких 1 млрд. осіб походитиме саме з Африки» [73].

Населення африканського континенту наймолодше у світі, оскільки тут проживає близько 2 млрд людей віком від 15 до 24 років. «Вірогідно, що чисельність цієї групи подвоїться до 2045 р. У поєднанні з позитивним ростом економіки вищезазначені процеси збільшуватимуть попит на продукти харчування»[73].

Тобто, на сьогодні, «Африка – це зростання, розвиток та перспектива. Континент вже два десятиріччя демонструє соціально-економічний прогрес. Серед 30 швидкозростаючих економік світу в 2021 р. 16 були саме африканськими. Тому дедалі більше країн намагаються розширити співробітництво з Африкою, докладають зусиль, аби наростити свій експорт до регіону і переконують африканців, що це взаємовигідно. Минуле десятиріччя стало для багатьох країн проривним в економічному розвитку»[70].

Нині африканський ринок має для України важливе значення. Досліджено, що «у 2021 р. українські виробники поставили до країн африканського континенту товарів на 4,8 млрд дол. США (майже 10% українського експорту). Відповідно коефіцієнт покриття імпорту експортом до країн Африки збільшився до 6. За останні 25 років загальний експорт з України в Африку зріс у 23 рази, імпорتنі потоки товарів – у 6 разів.

Українські товари споживають переважно арабські країни Північної Африки – 77%, на Субсахарську Африку припадає 23%. Майже в усі країни Африки Україна продає більше, ніж купує» [74].

Зазначимо, що країни Африки не варто вважати одним великим одноманітним ринком, оскільки «всі країни цього континенту різняться між собою рівнем розвитку, національними особливостями населення, наявністю об'єктів інфраструктури. Безсумнівно, все це впливає й на обсяг і структуру експортних потоків. У 10 найбільших країн-партнерів України структура експорту товарів така: Єгипет (33%), Туніс (8,6%), Марокко (7,7%), Алжир (7,4%), Лівія (6,8%), Ефіопія (2,9%), Сенегал (1,7%), Гана (1,7%), Кенія (1,6%), Судан (91,4%)» [74].

В імпорті аграрних товарів «країнами Африки за окремими регіонами спостерігаються певні відмінності, проте, загальний підвищений попит на пшеницю, кукурудзу, рослинні олії, цукор. У товарній структурі експорту агропродовольчих товарів з України найбільша частка припадає на продукти рослинного походження - це кукурудза, пшениця, ячмінь, соєві боби»[74].

Нами встановлено, що «у 2021 р. загальний експорт зернових культур з України в країни Африки становив 2313,4 млн. дол. США, продукції борошно-круп'яної промисловості – 21,5 млн. дол. США»[74].

Найбільший обсяг експорту зернових культур з України припадав «на Єгипет – 1119,8 млн. дол. США (48,4%), Туніс – 347,0 млн. дол. (15%), Лівію – 264,7 млн. дол. (11,4%), Марокко – 256,6 млн. дол. США (11%), Алжир – 153,3 млн. дол. США (6,6%). В експорті жирів та олій серед країн Африки домінує Єгипет – 99 млн. дол. США, Лівія - 19,6 млн. дол., Джібуті – 11,0

млн. дол., Гана – 10,6 млн. дол. США, Алжир – 9,5 млн. дол. В експорті м'яса та м'ясопродуктів також лідирує Єгипет – 15,2 млн. дол. США, Мавританія – 7,3 млн. дол., Габон – 6,7 млн. дол., Гвінея – 5,3 млн. дол. США.

Найбільшу питому вагу у структурі експорту до Африки становить кукурудза – 54,1% (30,3 млн. тонн), причому, за аналізований період цей показник збільшився на 10%. На пшеницю припадає 36,6% (20,5 млн. тонн). Порівняно із 2015/16 МР згаданий показник знизився на 6,8%.

У 2020/2021 МР держава заробила на експорті зернових культур майже 10 млрд дол. США, зокрема пшениці – 3,7, кукурудзи – 5, ячменю – 0,8 млрд дол. США. Експортна ціна пшениці за останні 5 років зросла від 158,1 до 181,7 дол./т, кукурудзи – від 153,3 до 164,4 дол./т, ячменю – від 160,3 до 168,2 дол./т. Встановлено, що експорт пшениці в країни Африки з України сягає 34,6% у загальному експорті, причому, цьому показникові притаманна позитивна тенденція збільшення» [74] (табл. 3.4).

Таблиця 3.4

Динаміка експорту пшениці з України до країн Африки, 2015-2021 рр.

Країна	2015 р.		2017 р.		2018 р.		2019 р.		2021 р.	
	Обсяг, тис. т	Вартість, млн. дол.	Обсяг, тис. т	Вартість, млн. дол.	Обсяг, тис. т	Вартість, млн. дол.	Обсяг, тис. т	Вартість, млн. дол.	Обсяг, тис. т	Вартість, млн. дол.
Алжир	106,3	16,8	87,7	12,4	23,6	3,7	34,8	5,6	5,4	1,4
Джибуті	351,9	58,1	36,5	6,0	169,6	30,2	164,1	29,5	17,1	4,1
Єгипет	1803,1	310,9	2658,8	438,2	1396,3	361,1	3538,0	664,4	3075,2	610,8
Ефіопія	128,3	20,7	87,3	14,0	-	-	344,4	61,2	175,0	39,0
Кенія	135,1	23,6	280,2	46,7	238,8	45,1	308,4	56,3	84,4	16,8
Лівія	147,1	25,0	253,6	41,9	637,8	121,9	697,7	129,6	546,4	108,9
Мавританія	106,2	17,4	311,8	49,8	30,95	5,6	170,4	29,2	126,1	25,7
Марокко	482,5	80,6	619,3	100,8	1385,2	259,3	905,0	174,8	956,5	197,0
Мозамбік	38,7	9,2	7,5	1,2	44,0	8,5	29,9	5,4	103,5	21,2
Нігерія	-	-	107,2	17,1	89,43	18,0	294,8	50,6	-	-
Південна Африка	243,5	48,3	142,3	22,9	65,9	12,1	96,7	17,4	60,0	11,6
Судан	35,5	5,8	115,1	18,2	91,68	16,1	160,1	31,6	109,5	23,9
Туніс	618,3	105,9	818,1	132,3	1026,6	189,7	1017,2	195,5	984,0	194,4
Усього за країнами	4196,5	722,3	5525,4	901,5	5799,8	971,3	7761,5	1451,1	6243,1	1254,8
Загальний експорт	13451,8	2238,4	17312,7	2759,6	16373,4	3004,5	20022,1	3658,0	18059,8	3595,5
Питома Вага Африки у загально-	31,2	32,3	31,9	32,7	31,8	32,3	38,8	39,7	34,6	34,9

му експорту, %										
----------------	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--

Джерело: Сформовано за даними [2].

Найбільші обсяги пшениці «у 2021 р. традиційно закупив Єгипет – майже 50% (3075,2 тис. тонн), друге місце посів Туніс – 984 тис. тонн, третє - Марокко – 956,5 тис. тонн, четверте – Лівія – 546,4 тис. тонн. Загальна вартість експорту пшениці в країни Африки за останні 5 років зросла на 73,7% і досягла 1254,8 млн дол. США, обсяг у натуральному виразі збільшився на 48,4% (від 4,2 млн тонн у 2015 р. до 6,2 млн тонн у 2021 р.).

Питома вага українського експорту ячменю в Африку із загального обсягу зросла за останні 5 років від 14,3 до 22%. Експорт ячменю у 2021 р. перевищив 1,1 млн тонн загальною вартістю 167,6 млн дол. США, що на 67,2% більше від рівня 2015 р. Найбільшими покупцями українського ячменю є Лівія (512,2 тис. тонн), Туніс (370,7 тис. тонн), Алжир (126,3 тис. тонн) та Марокко (92,7 тис. тонн)» [27, 70] (табл. 3.5).

Таблиця 3.5
Динаміка експорту ячменю з України до країн Африки

Країна	2015 р.		2017 р.		2018 р.		2019 р.		2021 р.	
	Обсяг, тис. т	Вартість, млн. дол. США	Обсяг, тис. т	Вартість, млн. дол. США	Обсяг, тис. т	Вартість, млн. дол. США	Обсяг, тис. т	Вартість, млн. дол. США	Обсяг, тис. т	Вартість, млн. дол. США
Алжир	121,8	20,0	113,5	15,3	13,7	2,3	290,7	51,3	126,3	21,1
Туніс	26,3	4,9	82,5	13,0	121,5	24,2	24,8	3,8	370,7	61,0
Єгипет	10,0	1,7	8,2	1,1	68,3	12,0	186,0	27,7	6,0	0,9
Лівія	479,4	78,0	383,7	58,4	233,6	44,3	188,7	35,3	512,2	69,9
Марокко	25,3	3,9	84,5	12,3	8,3	1,7	38,4	5,9	92,7	14,7
Всього за країнами	662,8	108,5	672,4	100,1	445,4	84,5	728,6	124	1107,9	167,6
Загальний експорт	4629,5	768,5	4855,9	710,4	3597,5	682,1	4143,4	710,2	5045,8	877,5
Питома вага Африки у загальному експорті, %	14,3	14,1	13,8	14,1	12,4	12,4	17,6	17,5	22,0	19,1

Джерело: Сформовано за даними [2].

Загальний експорт кукурудзи з України до країн Африки «збільшився на 19,5% і досяг у 2021 р. майже 5 млн. тонн. Вартість експортованої кукурудзи становила 859,4 млн. дол. США. Серед найбільших експортерів

української кукурудзи традиційно перебувають Єгипет, Алжир, Туніс, Лівія та Марокко» [70] (табл. 3.6).

Таблиця 3.6

Динаміка експорту кукурудзи з України до країн Африки

Країна	2015 р.		2017 р.		2018 р.		2019 р.		2021 р.	
	Обсяг, тис. т	Вартість млн. дол.	Обсяг тис. т	Вартість, млн. дол.	Обсяг тис. т	Вартість млн. дол.	Обсяг тис. т	Вартість млн. дол.	Обсяг тис. т	Вартість млн. дол.
Єгипет	2890,3	154,3	2554,7	154,4	2434,5	161,5	3880,5	159,3	2923,9	508,0
Туніс	778,8	152,9	751,7	152,1	462,1	163,7	590,5	157,8	507,6	91,6
Алжир	142,8	159,6	129,0	150,6	30,2	159,8	947,4	161,0	772,6	130,6
Лівія	324,2	153,3	440,7	150,7	525,5	155,5	486,2	156,2	492,9	85,7
Марокко	16,1	148,1	15,0	163,0	14,1	167,0	79,3	161,8	265,5	43,5
Всього за країнами	4152,2	768,2	3891,1	770,8	3466,4	807,5	5983,9	796,1	4962,5	859,4
Загальний експорт	19048,7	3002,1	19393,8	6272	32346	5288,6	32345,9	5217,4	27945,6	4883,7
Питома вага Африки у загальному експорті, %	21,8	25,6	20,1	12,3	10,7	15,3	18,5	15,3	17,8	17,6

Джерело: Сформовано за даними [2].

Провівши дослідження, ми виявили позитивну динаміку імпорту країнами Африки зернових культур з України. «Імпорт пшениці в натуральному обсязі Африкою з України за період з 2015р. по 2021 р. збільшився майже вдвічі, кукурудзи – на 44,1%, ячменю – на 9,9%. Питома вага української пшениці в загальноафриканському імпорті зросла на 7,9% (від 9,8 до 17,6%) у натуральному обсязі та на 6,3% у вартісному вимірі. Зростання питомої ваги українського ячменю в загальноафриканському імпорті згаданих культур становило 21,3% (від 22,1% у 2015 р. до 43,3% у 2020 р.), кукурудзи – 9,7%» [70] (табл. 3.7).

Отримані дані свідчать про зміцнення позицій українського експорту зернових культур до країн Африки. У свою чергу зазначимо, що «країни континенту являють собою перспективний ринок для продукції переробки зернових. Серед іншого, це, насамперед, борошно пшеничне. Експорт цієї

продукції зазнав значного збільшення за період 2015-2021 рр. (від 11,8 до 32,3 тис. тонн)»[70].

Таблиця 3.7

Роль українського експорту зерна в загальному імпорті африканських країн

Показник	2015 р.	2017 р.	2018 р.	2021 р.	2021 р., %, до 2015 р.
Імпортовано країнами Африки, тис. тонн					
Пшениця	43027,3	46606,2	45340,5	44067,5	102,4
Ячмінь	3003,1	2411,4	2022,4	1681,8	56,0
Кукурудза	19362,6	21060,5	16307,0	19198,6	99,2
Імпортовано країнами Африки з України, тис. тонн					
Пшениця	4196,5	5525,4	5199,8	7761,5	185,0
Ячмінь	662,8	672,4	445,4	728,6	109,9
Кукурудза	4152,2	3891,1	3466,4	5983,9	144,1
Імпортовано країнами Африки, млн. дол. США					
Пшениця	11247,1	11247,6	11521,4	11425,1	101,6
Ячмінь	647,2	457,2	472,5	372,3	57,5
Кукурудза	3900,1	4447,9	4121,0	4239,5	108,7
Імпортовано країнами Африки з України, млн. дол. США					
Пшениця	722,3	901,5	971,3	1451,1	200,9
Ячмінь	108,5	100,1	84,5	124	114,3
Кукурудза	768,2	770,8	807,5	796,1	103,6
Частка України у натуральному обсязі імпорту Африки, %					
Пшениця	9,8	11,9	11,5	17,6	+7,9
Ячмінь	22,1	27,9	22,0	43,3	+21,3
Кукурудза	21,4	18,5	21,3	31,2	+9,7
Частка України у вартісному обсязі імпорту Африки, %					
Пшениця	6,4	8,0	8,4	12,7	+6,3
Ячмінь	16,8	21,9	17,9	33,3	+16,5
Кукурудза	19,7	17,3	19,6	18,8	-0,9

Джерело: Сформовано за даними [60; 75].

Найбільше українського борошна у 2021 р. купували Ангола, Буркіна-Фасо, Джибуті, Руанда, Мозамбік, Сомалі, Чад.

Сьогодні розбудова широкомасштабного співробітництва з країнами Африки визнана важливим напрямом зовнішньої політики України. «Важливість Африканського континенту для України зумовлюється передусім економічними інтересами. Нині африканські країни демонструють готовність до подальшої політичної та економічної інтеграції у межах континенту, створення спільних наддержавних органів у рамках Африканського Союзу. Відбувається активний розвиток інтеграційних регіональних тенденцій на Африканському континенті, зокрема створення зони вільної торгівлі між блоками держав, зокрема Східно-африканського співтовариства (ЕАС), Співтовариства розвитку Півдня Африки (SADC) та

Спільного ринку для Східної і Південної Африки (COMESA). Активно розвиваються країни Економічної Співдружності Західноафриканських держав (ECOWAS)» [70].

З економічної точки зору, «країни цієї частини світу виступають значним ринком збуту промислових, сільськогосподарських, військово-технічних товарів та послуг, важливим джерелом промислової і аграрної сировини, а також стратегічним міжнародним комунікаційним вузлом.

Останніми роками Африканський континент, населення якого вже перевищило 1,25 млрд осіб, демонструє стійку динаміку економічного зростання, що виявляє позитивний вплив на розвиток двосторонніх відносин країн Африки з Україною. За обраним варіантом оптимістичного прогнозу, якби не відбулося військової агресії Росії проти України, обсяг вітчизняного експорту пшениці до країн Африки у 2022 р. міг би сягнути позначки 8000-8400 тис. тонн, ячменю – 2000 тис. тонн, кукурудзи – 7000-7200 тис. тонн.

Країни Африки на сьогодні та в перспективі - це одні з головних світових імпортерів агропродовольчої продукції, що відкриває перед Україною великі можливості для нарощування експорту»[70].

Розширення експорту до країн Африки пов'язується з рівнем дипломатичних відносин між Україною та країнами континенту. «На сьогодні, наша держава підтримує дипломатичні відносини на рівні посольств із 12 країнами Африки, при 54 існуючих там держав. Серед таких: п'ять країн Північної Африки (Алжир, Єгипет, Лівія, Марокко, Туніс), шість країн Субсахарської Африки (Ангола, Ефіопія, Кенія, Нігерія, Південна Африканська Республіка, Сенегал) та Габон (країна у центральній Африці). Усі зазначені країни – потужні імпортери агропродовольчої продукції, в тому числі, і з України» [70].

В імпорті агропродовольчих товарів країнами Африки переважають пшениця, кукурудза, олійні культури, борошно, рослинні олії, що слугують для України основними експортними товарами. Це зумовлює перспективи

для їх значного збільшення в майбутньому, зважаючи на можливості України, особливо стосовно виробництва та експорту зернових культур.

Отже, «за 2015-2021 рр. обсяги експорту української сільськогосподарської продукції до країн Африканського континенту зросли на 29%. Частка України в імпорті пшениці країнами Африки перевищує 17%, ячменю – 43, кукурудзи – 31%. Основний потік експорту припадає на Єгипет, Алжир, Лівію, Марокко, Туніс. Серед країн Африканського регіону їх частка становить понад 85%. Проте, важливо розвивати зв'язки з іншими країнами Африканського континенту, оскільки цей регіон досить вигідний з точки зору експортних можливостей українського сільського господарства»[75].

Прогнозується, що «ВВП в Африці зросте вдвічі до 2030 р. та у 7 разів до 2050 р., окремі країни регіону забезпечують зростання на 10-12% на рік вже сьогодні. Таким чином, активний економічний розвиток стимулює нарощування імпорту продукції, у тому числі агропродовольчої»[70].

Поглиблення торгового співробітництва України з країнами Африки «вимагає розробки і реалізації ефективної стратегії посилення українського бізнесу на основі наявності значних експортних ресурсів, експортерів, здатних працювати в непростих умовах, і вагомої дипломатичної підтримки»[70].

Значним досягненням у зовнішньоекономічному розвитку України стало підписання у 2014 р. Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом і його державами-членами, з іншої сторони (далі – Угода про асоціацію), про забезпечення дії зони вільної торгівлі. Європейський Союз – стратегічний торговельний партнер України в напрямку агропродовольчої продукції, Україна прагне стати повноправним членом ЄС. Після підписання Угоди про асоціацію, «відбулося збільшення обсягів торгівлі з країнами ЄС в частині сільського господарства та харчової промисловості. За період дії Угоди про асоціацію, частка експорту агропродовольчої продукції України у загальному вітчизняному експорті

товарів до ЄС з 2013р. збільшилася на 6,6 в.п. у 2021 р. і досягла 35,0%» [76] (табл.3.8).

Починаючи з 2013 р. «експорт до ЄС зріс на 22,2%, а сальдо – на 49,4%. При цьому частка експорту до ЄС у загальному вітчизняному експорті агропродовольчої продукції за цей період збільшилася на 4,9 в.п. і становила 32,3%. Основними товарами українського експорту до ЄС є сировинна продукція рослинництва (насіння зернових та олійних культур), нерафінована соняшникова та інші олії» [2]. (табл. 3.9). У структурі експорту на ці товарні позиції в середньому припадає понад 70%. Ще 8,5% займає група «залишки і відходи харчової промисловості» [2]. (в основному, шроти і макуха олійних культур).

Таблиця 3.8

Частка агропродовольчої продукції у торгівлі товарами України з країнами ЄС млн дол. США

Показник	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2021
Експорт, усього	16759	17003	13015	13496	17533	20200	20800	18600
У т.ч. агропродовольчої продукції	4759	4968	4174	4242	5815	6126,5	7314,1	6515,5
Частка агропродовольчої продукції в експорті, %	28,4	29,2	32,0	31,4	33,2	30,4	35,2	35,0

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України[2].

Сировинна «орієнтація українського експорту робить зовнішньоторговельні позиції України вразливими. Крім того, існує потенційна загроза, що в умовах вільної торгівлі деякі вітчизняні продовольчі товари (в першу чергу м'ясна та молочна продукція) будуть неконкурентними на європейських ринках» [76].

Таблиця 3.9

Структура експорту агропродовольчої продукції з України до ЄС у 2013–2021 р., %

Товарна група	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2021
Зернові культури	36,2	36,4	39,0	30,2	29,4	36,2	34,8	27,3
Насіння і плоди олійних	28,3	18,5	15,5	14,3	18,8	19,0	19,4	19,3
Жири та олія	10,5	16,0	16,3	28,4	25,4	18,7	32,2	28,3
Залишки і відходи	10,4	12,2	11,8	10,3	8,5	8,5	6,7	7,1

харчової промисловості								
Інші	14,5	16,8	17,5	16,8	17,8	17,6	6,9	18,0

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України[2].

Експорт агропродовольчої продукції з України характеризується нерівномірністю розподілу за країнами ЄС. «Майже 70% його припадає на шість країн: Іспанія, Нідерланди, Італія, Польща, Німеччина і Франція. Протягом 2010–2021 рр. кожна з них імпортувала з України аграрної продукції більше ніж на 1 млрд. дол. США. Така концентрація з часом посилюється.

У результаті підписання «Угоди про асоціацію», Україна отримала тарифні квоти на ряд товарів. Досвід із використання тарифних квот протягом 2014-2021 рр. вказує на наявність деяких проблем щодо використання власного потенціалу з метою експорту. Зокрема, у 2018 р. Україною в повному обсязі використані безмитні квоти на експорт до ЄС пшениці, кукурудзи, ячмінної крупи і борошна, яблучного і виноградного соків, обробленого крохмалю, солоду і клейковини, продуктів переробки солоду і крохмалю, оброблених томатів, меду, вершкового масла і м'яса птиці. Крім того, вичерпано додаткові преференційні квоти на мед, оброблені томати, пшеницю і кукурудзу, які почали діяти протягом 2021 року. Майже вибрані квоти на крохмаль і часник» [76].

У цілому, «порівняно з 2017 р., ситуація з використанням квот покращилася: незважаючи на зникнення з переліку ячменю та цукру, додалися м'ясо птиці, масло, окремі продукти з солоду і крохмалю. Загалом у 2018 р. здійснювався експорт близько 40 квотованих товарних позицій. Однак більшість квот не використовувалася навіть наполовину. Основні причини неспроможності використання тарифних квот повною мірою – це проблеми з дотриманням правил безпеки харчових продуктів, недотримання стандартів у сфері санітарних та фітосанітарних заходів, орієнтація на експорт в країни інших географічних регіонів світу, відсутність надійних торговельних партнерів у ЄС» [76].

Крім Європейського Союзу Україною укладено «чинні угоди про вільну торгівлю з країнами ЄАВТ із 2012 р. (Швейцарія, Норвегія, Ісландія, Ліхтенштейн), Грузією з 1996 р., Македонією з 2001 р., Чорногорією з 2013р., країнами СНД із 2012 р. (Вірменія, Азербайджан, Білорусь, Казахстан, Киргизстан, Молдова, Таджикистан, Туркменістан, Узбекистан), з Канадою з 2016 р. та з Ізраїлем з 2017 р. Тривають перемовини про укладання угод про вільну торгівлю з Туреччиною, В'єтнамом та Сербією.

Тарифна лібералізація в рамках угод про зону вільної торгівлі є більш суттєвою порівняно з аналогічними зобов'язаннями зовнішньоторговельних партнерів у рамках СОТ. Наразі Україна має надвисокий рівень зовнішньої відкритості та слабку диверсифікацію зовнішньоекономічних зв'язків. Тому ефективна аграрна політика може стати для вітчизняного бізнесу вагомим фактором підвищення конкурентоспроможності в умовах геопросторової переорієнтації його діяльності насамперед на ринки ЄС» [76; 70].

Зміна географії експортних напрямів нашої держави з ринків країн СНД, спричиняє потребу розвитку експорту зернової продукції в інші держави та континенти. Таким чином, дослідження проблем розвитку зовнішньої торгівлі українським зерном є надзвичайно актуальними та своєчасними.

Дослідження показують, що для посилення української присутності на зарубіжних ринках агропромислової продукції, в тому числі ринків зерна, необхідно раціоналізувати її структури та надавати державну допомогу за такими напрямками:

- «прискорення впровадження міжнародних та європейських стандартів безпеки та якості продуктів харчування і мотиваційних чинників щодо Зіх зростання та збільшення обсягів експорту;
- впровадження системи моніторингу експортно-імпортних операцій з країнами світу з метою виявлення і відповідного реагування на кон'юнктурні зміни на зовнішніх аграрно-продуктових ринках;

- забезпечення підтримки інвестицій у будівництво промислових потужностей з новітніми технологіями глибокої переробки, доробки, довготривалого зберігання аграрно-продовольчої продукції та проміжної продукції промислової переробки;

- активізація органами державної влади переговорного процесу щодо збільшення розміру квот на постачання сільськогосподарської продукції до ЄС;

- активізація роботи вітчизняних експортерів агропродовольчої продукції з розширення міжнародних зв'язків і пошуку нових зарубіжних партнерів, підвищення конкурентоспроможності своєї продукції, насамперед якості;

- розробка на державному рівні та впровадження програми імпортозаміщення в аграрному секторі, яка стимулюватиме розвиток внутрішнього виробництва тих груп товарів, які можна виробляти на території України (велика рогата худоба, свині, птиця, молочна продукція, овочі та фрукти тощо)» [76];

- організація постійного «моніторингу світового ринку продовольства за країнами, товарами і послугами для виявлення нових, потенційно привабливих ніш для вітчизняних товарів;

- забезпечення інформаційної підтримки сільськогосподарських товаровиробників і переробників шляхом надання доступу до оперативної інформації про попит на зовнішніх ринках, умови та процедури доступу до них, зокрема нормативно-правове регулювання, митні процедури, стандарти та технічні регламенти, можливі зміни кон'юнктури ринків збуту тощо;

- сприяння зацікавленості посольств та дипломатичних місій України в просуванні вітчизняної аграрно-продовольчої продукції на світові ринки та розширення їх географії» [7; 77].

Україна нині виступає великим виробником зернових культур завдяки найкращим ґрунтам у світі (чорнозему). Обмеження «сировинного напряму експортної діяльності, особливе сприяння експорту готових харчових

продуктів із високою доданою вартістю можливе завдяки сприятливим природним факторам України, вигідному географічному розташуванню, науковим та людським ресурсам. Впровадження інновацій у виробництво, розвиток аграрної переробної промисловості, дають нашій державі всі шанси для укріплення своїх позицій на світових зернових ринках та ринках агропромислової продукції» [7; 78]. Важливим заходом у цьому процесі повинно стати забезпечення доступу до світових ринків продукції малих та середніх сільськогосподарських підприємств.

Висновки до розділу 3

Стратегічний розвиток ринку зерна в Україні має сприяти його стабілізації та підвищенню конкурентоспроможності зерна на світовому ринку. Одним із дієвих важелів стабілізації ринку пропозиції зерна є впровадження інтенсивних технологій вирощування зернових культур, які підвищують урожайність і зменшують її варіацію за роками і, крім того, забезпечують вищу ефективність виробництва зерна.

Проблема зменшення значних витрат при зберіганні й перевезенні зерна та підвищення ефективності діяльності сільськогосподарських підприємств за рахунок продажу ними зерна за сприятливої кон'юнктури ринку у більш широкому діапазоні часу вирішується шляхом державної підтримки будівництва у необхідній кількості сертифікованих елеваторів й купівлі спеціальних вагонів для перевезення зерна.

Для зменшення впливу несприятливої цінової ситуації на світовому ринку зерна на економіку України необхідно збільшувати обсяги внутрішнього споживання зерна шляхом розвитку тваринницьких галузей та виробництва готових до споживання харчових продуктів.

Стабілізації обсягів виробництва зерна в Україні «на рівні 65–70 млн т. та відновленню родючості ґрунтів також сприятиме впровадження контурно-ландшафтної організації території землекористувань у комплексі із зменшенням розораності сільськогосподарських угідь від 78,4 до 54,0% та

впровадженням ґрунтозахисних технологій, збільшення норм внесення органічних і мінеральних добрив на 1 га посіву, раціональне розміщення зернових культур по регіонах країни відповідно до природно-економічних умов» [64].

Україна поступово зміцнює свої позиції на світовому аграрному ринку – входить до десятки найбільших світових виробників зерна та посідає лідируючі позиції серед експортерів цієї продукції. Сьогодні чітко простежується географічна структура експорту зернової продукції України, де домінують три регіони: Азія, Європа та Африка.

Зміна географії експортних напрямів нашої держави з ринків країн СНД, спричиняє потребу розвитку експорту зернової продукції в інші держави та континенти. Таким чином, дослідження проблем розвитку зовнішньої торгівлі українським зерном є надзвичайно актуальними та своєчасними для вирішення продовольчої проблеми населення країни та світу.

ВИСНОВКИ

Світовий ринок продовольства розвивається надзвичайно швидко. Зростають обсяги виробництва аграрної сировини та продукції харчової промисловості, обсяги їх експортних поставок. Основними продовольчими продуктами на планеті залишаються зерно, фрукти й овочі, рослинні олії та напої, м'ясо, риба, молоко, яйця. Цей асортимент дозволяє формувати запаси продовольства як у вигляді сировини, так і в якості готових до вживання продуктів. Глобальний попит на аграрну продукцію формується переважно десятима країнами, що здійснюють майже половину імпорتنих закупок. Вони є економічними лідерами своїх регіонів, маючи велику ємність внутрішнього ринку. Україна продовжує своє позиціонування як один з головних постачальників зернової продукції, хоч у неї є значний нереалізований експортний потенціал.

Аналіз рівня продовольчої безпеки за широким колом показників засвідчив, що Україна може не тільки забезпечити продовольчу безпеку власної країни на внутрішньому ринку, а й здатна впливати на зміцнення світового ринку продовольства.

Провівши дослідження, ми дійшли висновків:

1.Наша країна має репутацію ключового постачальника агропродовольчої продукції на світовому ринку. Ми маємо сприятливі природно-кліматичні умови, вигідне географічне розташування, традиційні ринки збуту тощо. Нині держава все більше пристосовується до сучасних вимог до смаків споживачів різних регіонів планети.

2.Практика свідчить, що у товарній структурі вітчизняного експорту більша частина доходів припадає на сировинну продукцію, а на готові харчові продукти – менше 20%. Експортний потенціал нашої держави щодо агропродовольчої продукції, в тому числі, зерна далеко не вичерпаний. У першу чергу, резерв криється у більш повному використанні взаємовідносин з Європейським Союзом.

3. В останні роки Україна впевнено посилює свої позиції на світовому зерновому ринку. Майже третину загальнонаціонального і понад 80% агропродовольчого експорту нашої країни забезпечують 6 видів продукції (кукурудза, пшениця, ячмінь, соняшникові олія і макуха). З одного боку, це добре, а з іншого - свідчить про низький ступінь товарної диверсифікації експорту, робить економіку сільського господарства України уразливою, чутливою до негативних змін зовнішнього середовища, кон'юнктури світових товарних ринків, внутрішньої політики і стану країн імпортерів української продукції.

4.Зерновий ринок посідає пріоритетне місце у структурі національної економіки. Виробництво, переробка і експорт зернових культур слугує не тільки джерелом грошових надходжень до державного бюджету, а й створенням нових робочих місць для працевлаштування населення країни.

5. За даними Державної служби статистики України, вітчизняні аграрії щорічно у середньому отримують врожаї «близько 70 млн. тонн зернових. Так у 2015 р. було зібрано 60,1 млн тонн, у 2017-му – 61,9; у 2018-му – 70,1; у 2019-му – 75,1; у 2020 р. – 63,5 млн тонн, а у 2021-му – 86,0 млн тонн. Площі, з яких зібрано урожай зернових культур, за період 2015-2021 рр. зросли на 4,4% і досягли 15,9 млн га. Зростання цього показника відбулося за рахунок значного (на 32%, або на 1,3 млн га) збільшення площі посівів кукурудзи на зерно»[2].

6. Як прогнозує OECD-FAO, «Україна до 2029 р. може збільшити виробництво зерна до 85 млн тонн, що забезпечить експортну пропозицію на рівні 68 млн тонн. Разом із тим досить переконливими видаються твердження про можливе досягнення виробництва зерна 100 млн тонн та експорту до 80 млн тонн» [51].

7. Характерною рисою 2021 року для вітчизняного аграрного сектору економіки стали рекордні обсяги поставок зернової продукції на зарубіжні ринки. За підсумками 2021 р. зафіксовано найбільші в історії України обсяги експорту пшениці – 20,07 млн. т.

8. Понад 97% аграрної продукції українського виробництва закуповують Азія, Африка, Європейський Союз, та країни СНД. Отже, у 2021 році вартісні обсяги вітчизняного експорту до країн Азії збільшилися на 26% вище рекордного показника поставок 2020 р. 10,9 млрд. дол. і склали 13,7 млрд. дол. Тобто частка азійських країн становила майже половину – 49,1% усього вітчизняного експорту аграрної продукції.

9. Обсяги поставок української аграрної продукції до країн – членів ЄС, включно з Великою Британією, збільшилися у 2021 р. «на 12% проти 2020 року у 7,5 млрд дол. і становили 8,4 млрд. дол. При цьому частка ЄС у вітчизняному експорті агропродовольчої продукції у 2020 р. становила 30,1%.

Обсяги поставок до країн Африки 2021 року також збільшилися: з 2,9 млрд дол. у 2020 р. до 3,7 млрд дол. , тобто на 28%. Це складає частку у

13,3% від українського експорту сільгосппродукції. Поставки вітчизняного агропродовольства до країн СНД збільшилися порівняно з 2020 роком на 8% – до 1,4 млрд. дол., тобто на частку 5,0% в українському експорті агропродовольчої продукції» [27].

10. Таким чином, Україна не лише забезпечує потреби внутрішнього продовольчого ринку, а й виступає одним з головних постачальників сільськогосподарської продукції на світовий ринок. За цих умов, перспективи вітчизняного агропродовольчого експорту у 2022 році були сприятливими, але військове вторгнення Росії поставило під серйозну загрозу забезпечення продовольством України та населення світу.

11. Кореляційно-регресійний аналіз підтвердив теоретичні припущення щодо впливу значень параметрів ринку, конкурентних сил та умов міжнародної торгівлі на рівень конкурентоспроможності української пшениці. Основними пріоритетами у забезпеченні високого рівня конкурентоспроможності вітчизняної пшениці на світових зернових ринках запропоновано наступні заходи: активна експортна діяльність на великих ринках; покращення транспортної і логістичної мереж експорту; укріплення існуючих та формування нових партнерських зв'язків із країнами-партнерами; лібералізація умов міжнародної торгівлі зерном. Необхідно використовувати цінові переваги українського зерна, провести диверсифікацію експорту для страхування можливих втрат від конкуренції.

Виходячи із вище викладеного, вважаємо, що в результаті інтенсифікації виробництва як головного напрямку економічного зростання зернової галузі, необхідно застосування ефективних і екологічно безпечних засобів та технологій, заснованих на досягненнях науково-технічного прогресу, інноваційних розробках, використанні досконаліших форм організації й оплати праці, управління та ефективних ринкових механізмів.

Потрібно максимально реалізувати потенціал продуктивності зернових культур, мінімізувати витрати на виробництво одиниці продукції; вносити науково обґрунтовані дози мінеральних добрив, засобів захисту рослин;

покращити селекційну роботу; зменшити втрати врожаю під час збирання та зберігання; скоротити витрати за окремими статтями; вдосконалити потужності із зберігання та переробки зерна; застосовувати дієві заходи стимулювання і підтримки зернового виробництва, які відповідатимуть ринковим умовам. Виконання цих заходів дасть змогу підвищити обсяги виробництва зернових культур в Україні для забезпечення потреб внутрішнього ринку та сприяти експорту зерна для вирішення проблеми забезпечення продовольством населення світу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Глобальний попит на продовольство / Духницький Б.В. // Економіка АПК. - 2018. - № 8 - С. 102
2. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>
3. Державна фіскальна служба України. URL: <http://sfs.gov.ua>
3. FAOSTAT. URL : <http://www.fao.org/faostat/en>
4. Пугачов М. І., Духницький Б. В., Пугачов В. М. Перспективні напрями експорту агропродовольчої продукції України: 20 провідних країн-імпортерів пшениці. Київ: ННЦ «ІАЕ», 2013. 28 с.
5. Pugachov N. The Eurasian Wheat Belt and Food Security. Global and Regional Aspects. Springer International Publishing Switzerland. 2017. 180 p..
6. Глобалістика: історія, теорія: монографія в 2 т. / Власов В. І. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2012. Т. 2. 856 с.

7.Гадзало Я.М., Лузан Ю.Я. Зовнішньоекономічна діяльність та результативність аграрного сектору економіки України / Гадзало Я.М., Лузан Ю.Я. // Економіка АПК. - 2021. - №4. - С. 6 - 17.

8.Глобальна продовольча безпека та місце України в її досягненні / Сичевський М.П. // Економіка АПК. - 2019. - № 1 - С. 6

9.Агробізнес України. Звіт за 2018 рік. URL: <https://agribusinessinukraine.com/>.

10. Global Food Security Index 2018. The Economist Intelligence Unit. URL: <https://foodsecurityindex.eiu.com/Country/Details#Ukraine>.

11. Index of Economic Freedom, an annual guide published. The Heritage Foundation, Washington. URL: <https://www.heritage.org/index/country/ukraine>.

12. Розвиток торгівлі та захист прав споживачів. Міністерство економічного розвитку та торгівлі. URL: <http://me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=b142801e-b932-4207-aea9-df3728dad379&title=FaqZPitanFunktsionuvanniaVilnoiTorgivliMizhUkrainoiuTaS>.

13. Як використовуються бюджетні кошти на підтримку фермерських господарств.URL: http://www.dkrs.gov.ua/kru/uk/publish/article?art_id=39482&cat_id=39438.

14. Міністерство інфраструктури України. Стан розвитку транспорту України. URL: <https://mtu.gov.ua/content/informaciya-pro-vodniy-transport-ukraini.html>.

15. Проблема антимікробної резистенції (AMR). Асоціація тваринників України. URL : <https://usba.com.ua/index.php/kontakti>.

16.Аналітична довідка Міністерства освіти і науки України «Стан розвитку науки і техніки, результати наукової і науково-технічної діяльності за 2016 рік. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/nauka/informatsiyno-analitychni/na-sajt-mon-ad-kmu-11.07.17.pdf>.

17.Звіт Всесвітнього Гуманітарного Саміту 2018. URL: https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/ukr_WFP%20Ukraine%20Country%20Brief%20June%202016_0.pdf.

18. Пасхавер Б. Й. Сучасний стан продовольчої безпеки. Економіка України. 2006. № 4. С. 43–50.

19. Продовольча безпека в Україні у 2017 році. Огляд основних індикаторів. Економічний дискусійний клуб. URL: <http://edclub.com.ua/analityka/prodovolcha-bezpeka-v-ukrayini-u-2017-roci-oglyad-osnovnyh-indykatoriv>.

20. Сичевський М. П., Дейнеко Л. В. Організаційно-економічна сутність категорії «Продовольча система». Продовольчі ресурси. Сер. Економічні науки. 2014. № 3. С. 4 – 9.

21. Методика визначення основних індикаторів продовольчої безпеки, затверджена постановою Кабінету Міністрів України «Деякі питання продовольчої безпеки» від 05.12.2007р. № 1379. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1379-2007-%D0%BF/>.

22.Баланси сільськогосподарської продукції та продовольства / [Ю. О. Лупенко, О. М. Шпичак, В. Я. Месель-Веселяк та ін.] ; за ред. О. М. Шпичака. Київ: ННЦ ІАЕ, 2013. 74 с.

23. Цілі сталого розвитку 2016–2030. URL: <http://www.un.org.ua/ua/tsili-rozvytku-tysiacholittia/tsili-staloho-rozvytku>.

24. Прогнозування виробництва продукції рослинництва та його ресурсне забезпечення в Україні / Кваша С. М, Ільчук М. М., Коновал І. А., Федюшко М. М. Київ : ННЦ «ІАЕ». 2013. 244 с.

25. Шкляр А. Вартість зернової логістики в Україні дешевше ніж у США, але дорожче ніж у ЄС. URL: <https://agroreview.com/news/vartist-zernovoyi-lohistryky-vukrayini-deshevshe-nizh-u-ssha-ale-dorozhche-nizh-v-yes>

26.Офіційний сайт Українського клубу аграрного бізнесу. URL: http://ucab.ua/ua/doing_agribusiness/agrarni_rinki/zernovi

27. Шпикуляк О. Г., Материнська О. А., Мазур Г. Ф. Ефективність виробництва зерна сільськогосподарськими підприємствами: теоретико-методологічний аспект. Економіка АПК. 2014. № 12. С. 42
28. Ємність внутрішнього споживчого ринку сільськогосподарської продукції та продовольства: монографія / О. М. Шпичак, Ю. О. Лупенко, В. М. Жук та ін. Київ: ННЦ «ІАЕ», 2013. 186 с.
29. Козак О. А., Грищенко О. Ю. Розвиток зернової галузі України на сучасному етапі. Економіка АПК. 2016. № 1. С. 38–47.
30. Офіційний сайт Міністерства аграрної політики та продовольства України. URL : <http://www.minagro.gov.ua>
31. Розвиток ринку зерна в Україні та його стабілізація / Ільчук М.М., Коновал І.А., Барановська О.Д., Євтушенко В.Д. // Економіка АПК. - 2019. - № 4 - С. 29.
32. United Nation Conference on Trade and Development. Official site. URL: <http://unctadstat.unctad.org/EN/>.
33. International Trade Centre (United Nations Comtrade Database – International Trade Statistics). URL: <http://www.intracen.org/>.
34. Food and Agricultural organization of UN (FAO). Official site. URL: <http://www.fao.org/faostat/en/>.
35. United Nations Commodity. Trade Statistics Database (Comtrade). Official site. URL: <https://comtrade.un.org/>.
36. Руська Р. В. Економетрика: навч. посіб. Тернопіль: Тайп, 2012. 224 с.
37. World bank. URL: <http://www.worldbank.org/uk/country/ukraine>.
38. Антонюк Л. Л. Міжнародна конкурентоспроможність країн: теорія та механізми реалізації : монографія. Київ : КНЕУ, 2004. 275 с.
39. Кореляційно-регресійне моделювання конкурентоспроможності української пшениці на світових ринках / Голомша Н.Є., Голомша О.Я. // Економіка АПК. - 2019. - № 10 - С. 88

40. Андрійчук В. Г. Ефективність діяльності аграрних підприємств: теорія, методика, аналіз. Київ : КНЕУ, 2006. 292 с.
41. Гуторова О. О., Стасенко О. М. Господарський механізм ефективного виробництва зерна в сільськогосподарських підприємствах: теорія та практика: монографія. Харк. нац. аграр. ун-т ім. В.В. Докучаєва. Харків: ХНАУ, Федорко, 2014. 242 с.
42. Аграрний сектор економіки України (стан і перспективи розвитку) / [Присяжнюк М. В., Зубець М. В., Саблук П. Т. та ін.]; за ред. М. В. Присяжнюка, М. В. Зубця, В. Я. Месель-Веселяка, М. М. Федорова. Київ : ННЦ ІАЕ, 2011. 1008 с.
43. Забуранна Л. В. Економічна ефективність виробництва зерна та шляхи її підвищення в сільськогосподарських підприємствах. Економіка АПК. 2014. № 3. С. 55-61.
44. Ефективність виробництва зернових культур в Україні: аналіз сучасного стану та перспективи підвищення / Черемісіна С.Г., Россоха В.В. // Економіка АПК. - 2021. - № 6 - С. 54
45. Кузьменко І. В. Інтенсифікація зерновиробництва як основний напрям підвищення конкурентоспроможності. Економіка АПК. 2015. № 1. С. 121-127.
46. Гирка А. Д., Компанієць В. О., Кулик А. О. Нормування виробничих витрат та прогнозування ефективності вирощування пшениці озимої в умовах північного степу України. Приазовський економічний вісник. 2019. Вип. 4(15). С. 85-93.
47. Прогноз виробництва сільськогосподарської продукції в Україні у 2021 році (березень 2021 року)/ [Лупенко Ю. О., Месель-Веселяк В. Я., Грищенко О. Ю., Волосюк Ю. В.] ; за ред. Ю. О. Лупенка, В. Я. Месель-Веселяка. Київ: ННЦ «ІАЕ», 2021. 20 с.
48. Сидоренко О.В. Эффективность производства зерна в сельскохозяйственных организациях: факторы и приоритеты обеспечения. Зернобобовые и крупяные культуры. 2020. № 4 (36). С. 136-142.

49. Черчель В. Ю., Шевченко М. С. Агроресурси і наукове моделювання виробництва 100 мільйонів тонн зерна. Зернові культури. 2020. Т. 4. № 1. С. 53-63

50. Ринок зернових культур в Україні: аналіз сучасного стану та перспективи розвитку / Черемісіна С.Г. // Економіка АПК. - 2021. - № 2 - С. 48

51.3а кулисами миллионов тонн экспорта https://www.epravda.com.ua/rus/columns/2021/02/18/67114_4/ (дата звернення: 19.10.2022).

52.FAO Cereal Supply and Demand Brief. URL : <http://www.fao.org/worldfoodsituation/csdb/en/> (дата звернення: 12.10.2022).

53. USDA United States Department of Agriculture Foreign Agricultural Service URL : <https://www.fas.usda.gov/regions/ukraine> (дата звернення: 14.10.2022).

54. Кваша С. М., Ільчук М. М., Коновал І. А. Економічне обґрунтування програми виробництва зерна пшениці в Україні. Економіка АПК. 2013. №3. С. 16–24.

55. Україна увійде до ТОП-5 країн-експортерів зерна. URL: https://ucab.ua/en/pres_sluzhba/novosti/ukraina_vviyde_v_top5_kraineksporтерiv_zerna.

56. Паспорт Кіровоградської області 2020. URL: <http://invest.kr-admin.gov.ua/index.php/uk/pro-oblast/pasport-oblasti>.

57. Chen Z., Huffman W. E., Rozelle S. Farm technology and technical efficiency: Evidence from four regions in China. China Economic Review. 2009. Vol. 20. P. 153–161

58. Перспективи розвитку зерновиробництва в Кіровоградській області / Симонян Е.Н., Нерубайська Н.І., Пухлякова М.В., Яндола М.О. // Економіка АПК. - 2021. - № 5 - С. 30

59. Nathan D. DeLay Precision agriculture technology adoption and technical efficiency. 2021. URL : <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/1477-9552.12440>.

60. Довгенко Я. О. Статистичний аналіз динаміки споживання зерна та забезпечення попиту. Наукові праці КНТУ. Серія: Економічні науки. 2010. Вип. 17. С. 401-407.

61. Христенко Г. М. Розвиток та напрями підвищення ефективності зернової галузі. Вісник НТУ «ХПІ». 2013. № 53(1026). С. 182–188. URL: http://repository.kpi.kharkov.ua/bitstream/KhPI-Press/7663/1/vestnik_HPI_2013_53_Khrystenko_Rozvytok.pdf.

62. Grain: World Markets and Trade // United States of Department of Agriculture / Foreign Agricultural Service, October 2018. URL: <http://uga.ua/wp-content/uploads/grain-market-10-11-2018.pdf>.

63. AMIS Market Database. URL: <http://statistics.amis-outlook.org/data/index.html#COMPARE>.

64. FAO Cereal Supply and Demand Brief. URL: <http://www.fao.org/worldfoodsituation/csdb/en>.

65. Решитько Т.В. Проблеми інвестування та кредитування аграрних підприємств України на рівні макроекономіки, зарубіжний досвід з цього питання. Центральнотураїнський науковий вісник. Економічні науки. Вип. 6(39). – 2021. – С.27-36.

66. Шкляр А. Вартість зернової логістики в Україні дешевше ніж у США, але дорожче ніж у ЄС. URL : <https://agroreview.com/news/vartist-zernovoyi-lohistryky-v-ukrayini-deshevshe-nizh-u-ssha-ale-dorozhche-nizh-v-yes>

67. World Bank-FAO (2014): Ukraine: Soil Fertility to Strengthen Climate Resilience. Preliminary Assessment of the Potential Benefits of Conservation Agriculture. Rome.

68. Лагодієнко В. В., Богданов О. О., Лагодієнко В. В. Місце та роль України на світовому ринку пшениці. Український журнал прикладної економіки. 2019. № 3. С. 297-308.

69. Total world export. The Observatory of Economic Complexity. URL: https://atlas.media.mit.edu/ru/visualize/tree_map/hs92/export/wld/all/show/.../ (дата звернення: 21.11.2022).

70. USDA UnitedStatesDepartmentofAgricultureForeignAgriculturalService. [Електронний ресурс]. URL: <https://www.fas.usda.gov/regions/ukraine> (дата звернення: 14.11.2022).

71. Миценко І.М., Решитько Т.В. Реформування земельних відносин в Україні: досвід зарубіжних країн. Центральнотукаїнський науковий вісник. Економічні науки. Вип. 3(37). – 2020. – С.25-34.

72. Пугачов М.І.Розвиток зовнішньої торгівлі агропродовольчими товарами / Пугачов М.І. // Економіка АПК. - 2019. - №3. - С. 6 – 13.

73. Експорт до Африки: можливості і перешкоди. Пропозиція головна платформа для агробізнесу. 2017. [Електронний ресурс]. URL: <https://propozitsiya.com/ua/eksport-do-afriki-mozhlivosti-i-pereshkodi>.

74. Аналіз стану торгівлі агропродовольчими товарами України з країнами Африки / Антонюк П. О., Антонюк О. П., Ступницька Т. М., Баранюк Х. О. // Економіка харчової промисловості. - 2019. Т. 11. Вип. 2. - С. 3-10.

75. FAO Cereal Supply and Demand Brief. [Електронний ресурс]. URL: <http://www.fao.org/worldfoodsituation/csdb/en/> (дата звернення: 12.10.2022).

76. Державна митна служба України. [Електронний ресурс]. URL: <https://customs.gov.ua>.

77. Аграрні перспективи України 2017-2030: Базовий сценарій. [Електронний ресурс]. URL: https://apd-ukraine.de/images/APD_APR_06-2017_AGMEMOD_Baseline-ukr.pdf.

78. Тенденції та перспективи розвитку світових сільськогосподарських ринків як орієнтири для посилення українських позицій / Патики Н.І. // Економіка АПК. - 2019. - № 1 - С. 70-77.